

ROKASGRĀMATA

Pirmie soļi atbalstītās lemtspējas ieviešanā Latvijā

ZELDA

RESURSU CENTRS CILVEKIEM AR GARIGIEM TRAUCĒJUMIEM

Rokasgrāmata:

PIRMIE SOĻI ATBALSTĪTĀS LEMTSPĒJAS IEVIEŠANĀ LATVIJĀ

Autori:

Ieva Leimane-Veldmeijere, Annija Mazapša, Aleksandra Pavlovska, Santa Skirmante

Izdevējs:

biedrība "Resursu centrs cilvēkiem ar garīgiem traucējumiem ZELDA"

Rīga, 2016. gada aprīlis

Šī "Rokasgrāmata: Pirmie soļi atbalstītās lemtspējas ieviešanā Latvijā" ir izdota ar Eiropas Ekonomikas zonas finanšu instrumenta un Latvijas valsts finansiālu atbalstu. Par publikācijas "Rokasgrāmata: Pirmie soļi atbalstītās lemtspējas ieviešanā Latvijā" saturu atbild biedrība "Resursu centrs cilvēkiem ar garīgiem traucējumiem ZELDA".

Rokasgrāmata izdota biedrības RC ZELDA īstenotā Eiropas Ekonomikas zonas finanšu instrumenta programmas "NVO fonds" ietvaros atbalstītā projekta Nr. 2013.EEZ/PP/1/MAC/092/067 "Pilotprojekts atbalstītās lemtspējas ieviešanai Latvijā" ietvaros. Projektu finansiāli atbalsta Islande, Lihtenšteina un Norvēģija. Programmu finansē Eiropas Ekonomikas zonas finanšu instruments un Latvijas valsts.

Sabiedrības integrācijas fonds

Saturs

IEVADS	2
TERMINU SKAIDROJUMS	3
I. STARPTAUTISKAIS IETVARŠ – ANO KONVENCIJAS PAR PERSONU AR INVALIDITĀTI TIESĪBĀM 12. PANTS UN EIROPAS CILVĒKTIESĪBU TIESAS PRAKSE	4
II. KAS IR ATBALSTĪTĀ LEMTSPĒJA	7
III. CITU VALSTU PRAKSE	8
IV. ESOŠAIS RĪCĪBSPĒJAS INSTITŪTA REGULĒJUMS LATVIJĀ	14
1. Kas ir rīcībspēja	14
2. Vēsturiskais rīcībspējas regulējums	14
3. Rīcībspējas institūta reforma	15
4. Jaunais rīcībspējas regulējums	16
V. IETEIKUMI GROZĪJUMIEM RĪCĪBSPĒJAS INSTITŪTĀ	24
1. Problēmas spēkā esošajā regulējumā	24
2. Alternatīvie mehānismi	27
VI. ESOŠIE PERSONU AR INVALIDITĀTI ATBALSTA MEHĀNISMI	32
VII. METODISKĀS VADLĪNIJAS	38
1. Kas var būt atbalsta persona?	38
2. Atbalsta personas uzdevumi un pienākumi	41
3. Atbalstītās lēmumu pieņemšanas procesa posmi	42
4. Atbalsta apmērs un jomas	44
5. Dabiskais atbalsta sniedzējs	44
6. Profesionālais atbalsta sniedzējs	46
7. Kā izveidot atbalsta tīklu	47
8. Uz personu vērsta domāšana un plānošana atbalstītājā lēmumu pieņemšanā	50
9. Atbalstītās lemtspējas līgums	57
10. Priekšlikumi par atbalsta personas darba uzraudzību	61
VIII. UZ PERSONU VĒRSTA PLĀNOŠANA – ANONIMIZĒTI PIEMĒRI NO RC ZELDA ĪSTENOTĀ PILOTPROJEKTA PRAKSES	63
1. Dažādi uz personu vērsta plānošanas procesā izmantojami rīki	63
2. Īss apraksts kā personiskā stāsta ievads	69
3. Andrejs - pilns plāns darbībā	71
PIELIKUMS - PLĀNOŠANA KOPĀ AR ANDREJA ĢIMENI	72

Ievads

Biedrība "Resursu centrs cilvēkiem ar garīgiem traucējumiem ZELDA" (RC ZELDA) laikā no 2014. gada 1. septembra līdz 2016. gada 30. aprīlim īstenoja Eiropas Ekonomikas zonas finanšu instrumenta programmas "NVO fonds" ietvaros atbalstīto projektu Nr. 2013.EEZ/PP/1/MAC/092/067 "Pilotprojekts atbalstītās lemtspējas ieviešanai Latvijā".

Pilotprojekta mērķis bija nodrošināt personu ar garīga rakstura traucējumiem (gan personu ar intelektuālās attīstības traucējumiem, gan personu ar psihiskām saslimšanām) cilvēktiesību ievērošanu, ieviešot jaunu, rīcībspējas ierobežošanai alternatīvu tiesību un interešu aizsardzības mehānismu – atbalstīto lemtspēju, lai sasniegtu ANO Konvencijā par personu ar invaliditāti tiesībām ietvertās garantijas: vienlīdzīgu tiesībspējas un rīcībspējas īstenošanu un patstāvīgu dzīvi sabiedrībā.

Izvirzītā mērķa sasniegšanai tika izstrādāta atbalstītās lemtspējas koncepcija un priekšlikumi normatīvo aktu grozījumiem; tika veikta pieredzes apmaiņa ar Čehijas un Bulgārijas partneriem, kuri ievieš līdzīgu atbalsta pakalpojumu; tika sagatavoti uz personu vērstās plānošanas eksperti un pirmie atbalsta sniedzēji; kā arī tika nodrošināts tiešais atbalsts lēmumu pieņemšanā 28 personām ar garīga rakstura traucējumiem un konsultatīvo atbalstu 55 tuviniekiem - atbalsta sniedzējiem.

Projekta ietvaros RC ZELDA ir izveidojusi un izmēģinājusi darbībā Latvijai jaunu personu ar garīga rakstura traucējumiem atbalsta metodi, kas tiks atspoguļota šajā rokasgrāmatā. Rokasgrāmata ir paredzēta plašam interesentu lokam – gan tiem, kuri ikdienā sniedz atbalstu personām ar garīga rakstura traucējumiem, gan politikas veidotājiem, jo rokasgrāmata ietver esošā rīcībspējas institūta regulējuma piemērošanas problēmu analīzi un ieteikumus nepieciešamjiem turpmākajiem grozījumiem.

RC ZELDA un rokasgrāmatas autori izsaka pateicību projekta sadarbības partneriem – QUIP (Čehija) un Globālā iniciatīva psihiatrijā – Sofija (Bulgārija). Paldies arī projekta un atsevišķu aktivitāšu līdzfinansētājiem – Atvērtās sabiedrības fondiem, Nīderlandes Karalistes vēstniecībai Latvijā, ASV vēstniecībai Latvijā, bez kuru atbalsta daudzas ieceres nebūtu iespējams īstenot. Īpašu paldies sakām Maiklam Smallam (ASV), kurš mums iemācīja ne tikai uz personu vērstās domāšanas un plānošanas metodes, un atbalsta plānu veidošanu, bet arī pilnībā mainīja mūsu skatījumu un izpratni par atbalsta sniegšanu. Paldies arī Milenai Johnovai, Danai Korinkovai un Janam Strand (Čehija) par dalīšanos pieredzē un vērtīgajiem padomiem visa projekta laikā. Paldies mūsu brīvprātīgajai Kristiānai Kalējai. Visbeidzot sakām sirsnīgu paldies par uzticēšanos cilvēkiem, kuriem visa projekta laikā esam snieguši tiešo atbalstu un ar kuriem kopā esam daudz apguvuši. Tikpat sirsnīgs paldies visiem tuviniekiem, kuri iesaistījās mūsu projektā.

Šī rokasgrāmata ieskicē iespējamo atbalstītās lemtspējas modeli, sniedzot ieteikumus normatīvajam regulējumam un iepazīstinot ar mūsu izmantotajām metodēm. Mēs ceram, ka tā būs pamats turpmākām diskusijām un darbam pie atbalstītās lemtspējas institūta izveides Latvijā.

Ieva Leimane-Veldmeijere, RC ZELDA direktore

Terminu skaidrojums

Aizvietotā lēmumu pieņemšana –

lēmumus personas vietā pieņem aizgādnis.

Atbalstītā lēmumu pieņemšana –

lēmumus persona pieņem pati, bet saņem nepieciešamo atbalstu.

Persona ar garīga rakstura traucējumiem –

termins tiek attiecināts uz divām atšķirīgām sabiedrības grupām: uz personām ar intelektuālās attīstības traucējumiem un uz personām ar psihosociāliem traucējumiem.

Iepriekš paustā griba un iepriekšējie rīkojumi (advance directive) –

personas rakstveidā noformulēta griba attiecībā uz finansiāliem jautājumiem vai personiskās dzīves jomām, piemēram, veidu, kā personai sniedzama psihiatriskā palīdzība.

Uz personu vērstā domāšana un plānošana –

strukturētu metožu kopums, kas paredzēts atbalsta sniedzējiem, lai palīdzētu nodrošināt dzīves kvalitāti no atbalstāmās personas perspektīvas – lai plānotu kopā ar personu nevis personas vietā. Šīs metodes var tikt izmantotas, lai palīdzētu personai domāt par to, kas šobrīd ir svarīgs personas dzīvē un ko persona vēlas sasniegt nākotnē. Plānojot jāveido personas atbalsta tīkls, ietverot visus cilvēkus, kuri personas dzīvē ir nozīmīgi. Šī metode skata personu kā vienu veselumu un nefokusējas uz medicīnisko vai funkcionālo modeli, kas "izlabo to, kas ir "nepareizs"". Tas ir veids, kā atklāt, aprakstīt un nodrošināt tādu dzīvi, kādu vēlas atbalstāmā persona, nevis personas ģimenes locekļi vai sociālo pakalpojumu sniedzēji.

I. STARPTAUTISKAIS IETVARS – ANO KONVENCIJAS PAR PERSONU AR INVALIDITĀTI TIESĪBĀM 12. PANTS UN EIROPAS CILVĒKTIESĪBU TIESAS PRAKSE

Personas ar invaliditāti un jo īpaši personas ar garīga rakstura traucējumiem bieži tiek uztvertas kā nepilnvērtīgas. Tiek apšaubīta viņu spēja pieņemt patstāvīgus lēmumus, īstenot savu rīcības spēju un dzīvot sabiedrībā, kā arī īstenot citas tiesības un pienākumus. Līdzīga attieksme ilgstoši pastāvējusi attiecībā pret vergiem un sievietēm. Tikai aptuveni pirms 100 gadiem uzskatīja, ka sievietes nav vienlīdzīgas ar vīriešiem, tādēļ to tiesiskais stāvoklis ir atšķirīgs vai zemāks. Uzskatīja, ka sievietes ir vājākas, tādēļ tās nepieciešams pasargāt no dažādiem apdraudējumiem. Vislabāk aizsardzību bija iespējams panākt, pakļaujot sievietes tēva vai vīra gribai. Tā rezultātā sievietēm bija liegtas tiesības balsot, iegūt īpašumu, mantot, iegūt aizgādību pār saviem bērniem utt.

Līdzīgs uzskats valda arī šobrīd attiecībā pret cilvēkiem ar invaliditāti un jo īpaši attiecībā uz cilvēkiem ar garīga rakstura traucējumiem. Pastiprināta uzmanība un īpašs uzsvars tiek likts uz cilvēkiem esošajiem trūkumiem un nepilnvērtībām, uzskatot, ka tie ir katras individuālās personas problēma, nevis sabiedrības radīti šķēršļi pilnvērtīgai līdztiesībai un iekļaušanai.¹ Arī daiļliteratūrā bieži tiek uzsvērtā katra cilvēka spēja pārvarēt savas individuālās grūtības un problēmas. Šādu pieeju sauc par medicīnisko jeb “trūkumu” modeli.

Tomēr uz invaliditāti iespējams paskatīties arī atšķirīgi. Traucējumi ir fizisks fakts, bet invaliditāte ir sociāla konstrukcija.² Nenoliedzami, ka cilvēkam var būt zaudēta redze, viņš var pārvietoties ratiņkrēslā vai viņam var būt intelektuālās attīstības traucējumi, bet šie ierobežojumi kļūst par invaliditāti tikai tad, kad sabiedrība nav gatava cilvēku pieņemt tādu, kāds viņš ir, un nav gatava sniegt nepieciešamo atbalstu vai pielāgojumus, lai persona varētu īstenot savas tiesības un intereses līdzvērtīgi ar citiem. Tādējādi invaliditāte nav katra atsevišķā cilvēka problēma³, bet gan sabiedrības problēma, un valsts ir atbildīga par strukturālu vides, komunikācijas, juridisku un attieksmes šķēršļu likvidēšanu, kas noteiktiem cilvēkiem vai cilvēku grupām liedz vienlīdzīgā līmenī sazināties ar citiem cilvēkiem. Šādu pieeju sauc par sociālo modeli.⁴

Sociālā modeļa pieeja ir 2006. gada 13. decembrī pieņemtās ANO Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām⁵ (turpmāk – ANO Konvencija) pamatā. Tās 1. pantā norādīts, ka “pie personām ar invaliditāti pieder personas, kurām ir ilgstoši fiziski, garīgi, intelektuāli vai maņu traucējumi, kas mijiedarbībā ar dažādiem šķēršļiem var apgrūtināt to pilnvērtīgu un efektīvu līdzdalību sabiedrības dzīvē vienlīdzīgi ar citiem”. Savukārt Preambulas e.punktā skaidrots, ka “invaliditāte rodas, cilvēkiem ar funkcionāliem traucējumiem saskaroties ar attieksmes un apkārtējās vides šķēršļiem, kas ierobežo

¹ Arlene S. Kanter “The Development of Disability Rights Under International Law. From Charity to Human Rights”, Routledge, 2015 – 7-8.lpp.

² L.J.Davis “Dr.Johnson, Amelia, and the Discourse of Disability in the Eighteens Century”// H.Deutsch, F.Nussbaum “Defects: Engendering the Modern Body”, The University of Michigan Press, 2000, p. 56 - https://books.google.lv/books?id=kW6Wbl39hgC&printsec=frontcover&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

³ Attiecībā uz ratiņkrēslu lietošanu mums ir saprotams, ka apkārtējo vidi padara pieejamāku, izbūvējot uzbrauktuves un nobrauktuves, pacelājus utt. Būtu nesamērīgi prasīt, lai katrs, kurš pārvietojas ratiņkrēslā, līdzī pārvadātu arī atsevišķas iekārtas, kas ļautu viņam pārvarēt dažādus šķēršļus.

⁴ Arlene S. Kanter “The Development of Disability Rights Under International Law. From Charity to Human Rights”, Routledge, 2015 – 7-8. lpp.

⁵ Latvija ANO Konvenciju ratificēja 2010. gada 1. martā - <http://likumi.lv/doc.php?id=205328>

vienlīdzīgas iespējas pilnvērtīgi un efektīvi līdzdarboties sabiedrības dzīvē". Tādējādi tiek uzsvērts, ka invaliditāte ir pašā novērotājā, nevis novērojamajā un līdz ar to vairāk saistīta ar novērotāju, nekā ar novērojamo personu.⁶ Proti, nespēja pārvietoties ir fizisks trūkums, bet par invaliditāti tā kļūst tikai tad, kad nav nodrošināta vides pieejamība.

ANO Konvencija ir nozīmīgs starptautisks dokuments. Pirmkārt, tas ir pirmais juridiski saistošais dokuments, kurā tiek atzīts, ka personas ar invaliditāti ir "pelnījušas" starptautisku cilvēktiesību aizsardzību.⁷ Otrkārt, dokumenta pamatā ir premisa, ka ikvienam cilvēkam ir tiesības uz vienlīdzību, autonomiju, cieņu un neatkarību. Tādējādi tiek nojaukta robeža starp pozitīvajiem (pienākums veikt noteiktas darbības) un negatīvajiem (pienākums atturēties no iejaukšanās) valsts pienākumiem. Treškārt, invaliditāte nav viena cilvēka problēma, bet ir visas sabiedrības atbildība.

Konvencijā īpaši uzsvērts, ka ar šo starptautisko cilvēktiesību dokumentu netiek radītas jaunas tiesības, bet gan precīzāk izskaidrots jau spēkā esošs tiesību princips – vienlīdzības princips. Līdz ar to vairs netiek strikti nodalītas pilsoniskās, politiskās un ekonomiskās, sociālās un kultūras tiesības, ierobežojot dalībvalstu iespējas izmantot progresīvās piemērošanas principu, proti, pakāpenisku Konvencijā ietvertu tiesību īstenošanu.

Personas tiesības uz rīcībspēju ANO Konvencijas izpratnē

ANO Konvencijas 12. pantā runāts par vienlīdzīgas tiesībspējas un rīcībspējas atzīšanu.⁸ Saskaņā ar ANO Komitejas par personu ar invaliditāti tiesībām sniegto 12. panta skaidrojumu, personas tiesības uz rīcībspēju un tiesībspēju ir dabiskās tiesības, proti, tās piemīt tikai tāpēc, ka persona ir cilvēks.⁹ Nosakot personai pienākumu pierādīt tās tiesībspēju un/vai rīcībspēju, personai faktiski tiek lūgts pierādīt, ka tā ir cilvēks. Tāpēc rīcībspējas atņemšana ir pielīdzināma personas civiltiesiskai nāvei.¹⁰

Līdz ANO Konvencijas pieņemšanai personu ar invaliditāti uzskatīja par objektu, kuru nepieciešams pasargāt un kura vietā var pieņemt lēmumus, pašu personu lēmuma pieņemšanā iesaistot minimāli vai vispār nemaz. Tas jo īpaši attiecās uz personām ar garīga rakstura traucējumiem, izvirzot tām augstus lēmuma pieņemšanas kvalitātes kritērijus.¹¹ Tomēr ANO Konvencijas 12. panta trešā daļa

⁶ L.J.Davis "Dr.Johnson, Amelia, and the Discourse of Disability in the Eighteens Century"// H.Deutsch, F.Nussbaum "Defects: Engendering the Modern Body", The University of Michigan Press, 2000, p. 56 – <https://books.google.lv/books?>

id= kw6Wbl39hgC&printsec=frontcover&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

⁷ Līdz 2006. gada 13. decembrim pastāvēja vairāki juridiski nesaistoši dokumenti, kuros bija atrunātas personu ar invaliditāti tiesības, un personas ar invaliditāti nepastāvēja kā konkrēti identificējama personu grupa. Protams, bija iespējams piemērot citus starptautisko cilvēktiesību dokumentus, tomēr to piemērošana attiecībā uz personām ar invaliditāti bija problemātiska.

⁸ ANO Konvencijas latviešu valodas tulkojumā 12. panta nosaukums ir "Vienlīdzīgas tiesībspējas atzīšana", tomēr angļu valodā lietotais termins "legal capacity" ietver gan tiesībspēju, gan rīcībspēju. General Comment no.1 "Article 12: Equal recognition before the law", CRPD, CRPD/C/GC/1, 19 May 2014, para.12 –

<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G14/031/20/PDF/G1403120.pdf?OpenElement>

⁹ General Comment no.1 "Article 12: Equal recognition before the law", CRPD, CRPD/C/GC/1, 19 May 2014, para.14 –

<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G14/031/20/PDF/G1403120.pdf?OpenElement>

¹⁰ Personai nav iespējams iesaistīties sabiedrības dzīvē, jo katrā tās darbība tiek apšaubīta. M.Perlin ""Striking for the Guardians and Protectors of the Mind": The Convention on the Rights of Persons with Mental Disabilities and the Future of Guardianship Law", 2013, pp. 3-4 - http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2221452

¹¹ Tiek vērtēti ne tikai iepriekš pieņemtie lēmumi, bet arī iespējamas sekas nākotnē. Turklāt arī neliela kļūda, piemēram, nesapratīgi iztērējot naudu, var būt par pamatu pieteikumam par rīcībspējas ierobežošanu.

uzliek par pienākumu valstij izvēlēties nevis vieglāko ceļu, atņemot vai ierobežojot personai rīcībspēju, bet sniegt nepieciešamo atbalstu, lai persona pati varētu pieņemt lēmumus.¹² Līdz ar to personu ar invaliditāti vairs nevar uzskatīt par objektu, bet tā jāatzīst par citiem cilvēkiem līdzvērtīgu subjektu, kurai pašai ir lēmumu pieņemšanas tiesības.

Sniedzot atbalstu, ir jārespektē personas tiesības, griba un vēlmes, un tā nevar būt saistīta ar aizvietoto lemtspēju. Savukārt atbalsts var būt gan formāls, gan neformāls. Ar formālu atbalstu jāsaprot, piemēram, vienas vai vairāku atbalsta personu izvēle, kuras sniedz palīdzību noteiktu lēmumu pieņemšanā, iesaistīšanos atbalsta grupās, palīdzību komunikācijas līdzekļu izmantošanā utt. Savukārt neformāls atbalsts saistīts ar apkārtējās vides pielāgošanu atbilstoši universālā dizaina prasībām, piemēram, informācijas pieejamība vieglā valodā, ēku pieejamība, procedūru vienkāršošana dažādās iestādēs pakalpojumu saņemšanai utt.¹³

ANO Komiteja par personu ar invaliditāti tiesībām nesniedz skaidrojumu, kādam tieši vajadzētu būt atbalstam un kā tas varētu izpausties. Nepieciešamais atbalsta veids un intensitāte atšķirsies katrā konkrētā gadījumā, tādēļ svarīgi nodrošināt individuālu pieeju.

Valstij ir pienākums sniegt ne tikai atbalstu tiesībspējas un rīcībspējas īstenošanā, bet arī nodrošināt aizsardzību. Rīcībspējas atņemšana vai ierobežošana ir ērtākais un ātrākais veids, kā nodrošināt tiesību aizsardzību, proti, personas pieņemtajiem lēmumiem nav juridiski saistošu sekas. Tomēr šādā veidā persona tiek dehumanizēta, piedzīvojot, kā iepriekš norādīts, civiltiesisku nāvi. Tiesību aizsardzības mērķis ir nodrošināt personas gribas un vēlmju ievērošanu. Piemērojot aizvietotās lemtspējas mehānismu, šo mērķi nav iespējams sasniegt.

Eiropas Cilvēktiesību tiesas secinājumi rīcībspējas lietās

Eiropas Padomes Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijā (Cilvēktiesību konvencija) tikai vienā pantā ir pieminētas personas ar garīga rakstura traucējumiem – 5. pantā par tiesībām ierobežot personu ar garīga rakstura traucējumiem brīvību. Rīcībspējas jautājumi tiek skatīti 8. panta un 6. panta kontekstā, proti, rīcībspējas atņemšana vai ierobežošana ir daļa no tiesībām uz privāto dzīvi, un lietas izskatīšanā jāievēro taisnīgas tiesas kritēriji.

Izskatot lietas par rīcībspējas atņemšanu vai ierobežošānu, Eiropas Cilvēktiesību tiesa (ECT) vērtē, vai ievērotas tiesības uz taisnīgu tiesu, vai iemesli rīcībspējas atņemšanai vai ierobežošanai ir svarīgi un pietiekami, kā arī, vai lēmuma pieņemšanas procesā pietiekami respektētas personas tiesības uz privāto dzīvi.¹⁴ Attiecībā uz personas tiesībām uz taisnīgu tiesu ECT vairākkārtīgi norādījusi, ka rīcībspējas jautājums ir ārkārtīgi būtisks, jo ietekmē personas lēmumu pieņemšanas tiesības.¹⁵ Tāpat nevar pašauties tikai uz tiesu psihiatra un/vai tiesu psihologa atzinumu par personas garīga rakstura traucējumiem un to ietekmi uz

¹² General Comment no.1 "Article 12: Equal recognition before the law", CRPD, CRPD/C/GC/1, 19 May 2014, para.16 –

<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G14/031/20/PDF/G1403120.pdf?OpenElement>

¹³ General Comment no.1 "Article 12: Equal recognition before the law", CRPD, CRPD/C/GC/1, 19 May 2014, paras.17-18 –

<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G14/031/20/PDF/G1403120.pdf?OpenElement>

¹⁴ *Ivinovič v. Croatia*, ECHR, appl.no. 13006/13, 18 September 2014, para. 36 -

<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-146393#%7B%22itemid%22:%5B%22001-146393%22%5D%7D>

¹⁵ *Stanev v. Bulgaria*, ECHR, appl.no.36760/06, 17 January 2012, para.241 -

<http://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%22stanev%20v%20bulgaria%22%2C%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%22%2C%22itemid%22:%5B%22001-108690%22%5D%7D> Kaut arī lietā sniegtā argumentācija saistīta ar rīcībspējas atjaunošanu, tomēr jautājuma nozīmīgums paliek nemainīgs.

lēmumu pieņemšanu. Tā ir tiesa, nevis psihiatrs vai psihologs, kas pieņem lēmumu par rīcībspējas atņemšanu vai ierobežošanu, tādēļ arī tiesneša pienākums ir iegūt pēc iespējas vairāk un precīzākus pierādījumus, kas apliecinātu rīcībspējas ierobežošanas vai atņemšanas nepieciešamību.¹⁶

ECT ir norādījusi, ka rīcībspēja ir būtisks personas privātās dzīves jautājums, jo personai faktiski tiek atņemta rīcības brīvība un tā kļūst pilnībā vai daļēji atkarīga no aizgādņa dažādās dzīves jomās.¹⁷ Tādēļ rīcībspējas atņemšanai vai ierobežošanai ir jābūt kā pēdējam līdzeklim, kas tiek piemērots tikai pēc rūpīgas visu apstākļu izsvēršanas, konstatējot, ka nav pieejami citi personas tiesības mazāk ierobežojoši līdzekļi vai ka piemērotie līdzekļi nav bijuši efektīvi mērķa sasniegšanā.¹⁸ Tādējādi, atbilstoši ECT nostājai, rīcībspējas atņemšana vai ierobežošana ir atbilstoša cilvēktiesībām, bet pie nosacījuma, ka ir pastāvējušas kādas citas alternatīvas un ka pieņemtais lēmums tiek rūpīgi izsvērts.

Atšķirībā no ANO Komitejas par personu ar invaliditāti tiesībām ECT nav sniegusi savu vērtējumu par to, kādi cilvēktiesību ierobežojumi būtu uzskatāmi par samērīgiem, ja personai tiek atņemta vai ierobežota rīcībspēja. Piemēram, lietā "Ivinoviča pret Horvātiju" personai bija ierobežotas tiesības pieņemt lēmumus par ārstniecību. ECT, vērtējot ierobežojuma pamatotību, vien norādījusi, ka nacionālā tiesa nav pietiekami izvērtējusi, vai šāds ierobežojums tik tiešām ir nepieciešams.¹⁹ Tomēr ECT ir atturējies sniegt vērtējumu, vai personas tiesības pieņemt lēmumus par savu veselību vispār būtu iespējams ierobežot rīcībspējas kontekstā. Tas, iespējams, izriet no tiesas principiem, dodot rīcības brīvību nacionālajam likumdevējam un tiesai izvērtēt ierobežojuma nepieciešamību. Tāpat tas, iespējams, saistīts ar apstākli, ka līdz šim sūdzības iesniedzēji nav lūguši sniegt vērtējumu par konkrēta ierobežojuma samērīgumu ar cilvēktiesībām.

II. KAS IR ATBALSTĪTĀ LEMTSPĒJA

Atbalstītā lemtspēja ir juridisks mehānisms, kas tiek izmantots kā alternatīva personas rīcībspējas ierobežošanai. Personai rīcībspēja tiek saglabāta pilnā apjomā, bet tiek noteikts kādās jomās un apjomā personai nepieciešams atbalsts, kuru nodrošina viena vai vairākas atbalsta personas.

Atbalstītā lēmumu pieņemšana ir personisks lēmumu pieņemšanas process, kurā atbalsta persona vai atbalsta tiks (parasti 2 līdz 5 personas) palīdz personai ar intelektuālās attīstības traucējumiem vai psihosociāliem, vai kognitīviem traucējumiem plānot savu dzīvi un pieņemt lēmumus par savu dzīvi, veselības un sociālo aprūpi, finansēm un īpašumiem. Personas atbalsta lokā parasti tiek iekļauti cilvēki, kurus pati atbalstāmā persona ir izvēlējusies (tā var būt ģimene, draugi, profesionāli interešu aizstāvji vai atbalsta sniedzēji). Atbalsta personu nevar nozīmēt pret personas gribu.

Atbalstītā lēmumu pieņemšana var būt pilnībā neformāla, kur atbalstu personai sniedz t.s. dabiskie atbalsta sniedzēji, vai formāla, kur atbalsta persona tiek piešķirta ar tiesas vai attiecīgas iestādes starpniecību.

¹⁶ *Ivinovič v. Croatia*, ECHR, appl.no. 13006/13, 18 September 2014, para. 40 -

<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-146393#%22itemid%22:%22001-146393%22>

¹⁷ *Shtukaturov v. Russia*, ECHR, appl.no.44009/05, 27 March 2008, para. 83 -

<http://hudoc.echr.coe.int/eng#%22appno%22:%2244009/05%22,%22itemid%22:%22001-85611%22>]; *Ivinovič v.*

Croatia, ECHR, appl.no. 13006/13, 18 September 2014, para. 35 -

<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-146393#%22itemid%22:%22001-146393%22>

¹⁸ *Ivinovič v. Croatia*, ECHR, appl.no. 13006/13, 18 September 2014, para. 44 -

<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-146393#%22itemid%22:%22001-146393%22>

¹⁹ *Ivinovič v. Croatia*, ECHR, appl.no. 13006/13, 18 September 2014, para. 42 -

<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-146393#%22itemid%22:%22001-146393%22>

Atbalstītās lemtspējas jomas un apjomu var noteikt tiesa, ņemot vērā personas vēlmes un intereses. Atbalsta personas var iecelt tiesa vai bāriņtiesa, pirms tam pārliecinoties, vai persona izjūt uzticību pret atbalsta personu un vai nav ļaunprātīgas izmantošanas nolūka riska no atbalsta personas puses.

Persona vienmēr pati pieņem lēmumus pēc konsultēšanās ar atbalsta personām pat tad, ja šāds lēmums ir pretējs viņu paustajai nostājai. Atbalsta personu ieteikumi nav juridiski saistoši, bet ir noteikts pienākums konsultēties, pieņemot juridisku lēmumu. Atbalsta persona ar parakstu apliecina, ka ir konsultējusi personu. Atbalsta personas esamība un konsultācijas nodrošina, ka personas noslēgtajam darījumam ir juridisks spēks.

Atbalsta personas un atbalstītās personas attiecībās ir jāpastāv uzticībai. Atbalsta persona var rīkoties tikai saskaņā ar atbalstītās personas gribu, vēlmēm un norādījumiem. Atbalsta persona palīdz atbalstītajai personai izprast informāciju, pieņemt lēmumus, pamatojoties uz tās vēlmēm, izskaidrot atbalstāmā pozīciju trešajām pusēm un komunicēt ar tām.

III. CITU VALSTU PRAKSE

Atbalstītā lēmumu pieņemšana kā alternatīva rīcībspējas ierobežošanai tiek izmantota Kanādā, Zviedrijā, ASV, Itālijā, Čehijā. Vairākās valstīs, piemēram, Austrālijā un Bulgārijā, neskatoties uz attiecīga tiesiskā regulējuma trūkumu, pēdējo gadu laikā ir īstenoti atbalstītās lēmumu pieņemšanas pilotprojekti. Analizējot citu valstu pieredzi, var secināt, ka atbalstītās lemtspējas modeļi ir dažādi – tie var būt gan formāli, gan neformāli, tie var būt arī nostiprināti normatīvajos aktos. Persona var pati noslēgt vienošanos ar atbalsta personām bez tiesas iesaistīšanās, bet atbalsta personas līgumu var apstiprināt arī tiesa. Lai gan uzmanības vērtā ir katras valsts pieredze, mēs esam izvēlējušies detalizētāk aprakstīt četras valstis, starp kurām ir gan ļoti pieredzējušas atbalstītās lemtspējas īstenotājas (Kanāda), gan samērā pieredzējušas (Itālija), gan pavisam jaunas atbalstītās lemtspējas īstenotājas (Čehijas Republika un Austrālija).

Kanāda

Kanādā atbalstītā lemtspēja ir viens no vairākiem pieejamiem (piemēram, ilgstoša pilnvara, iepriekšpaustā griba jeb nākotnes pilnvarojums veselības aprūpē, aizgādības padome) rīcībspējas ierobežošanas alternatīvajiem mehānismiem. Kanādā rīcībspējas jautājumiem nav vienota tiesiskā regulējuma federālā līmenī, līdz ar to katrai provincei ir savs, atšķirīgs regulējums, kas var ietvert gan aizvietotās lemtspējas elementus, gan dažādus alternatīvus mehānismus. Kanāda ir viena no valstīm ar visilgāko pieredzi atbalstītās lemtspējas īstenošanā. Tomēr, ratificējot ANO Konvenciju par personu ar invaliditāti tiesībām, Kanāda veica atrunu attiecībā uz 12. pantu, norādot, ka tās izpratnē 12. pants pieļauj gan atbalstīto lemtspēju, gan aizvietotās lēmumu pieņemšanas pasākumus.²⁰

Lana Kerzner savā pētījumā par Kanādas regulējumu atzīst, ka neviens Kanādas normatīvais akts pilnībā neatbilst ANO Konvencijas par personu ar invaliditāti 12. pantam, bet, savietojot dažādos regulējumus, kas ietver atbalstīto lemtspēju, būtu iespējams izveidot paraugregulējumu, kas gandrīz atbilstu 12. panta prasībām.²¹

²⁰ https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-15&chapter=4&lang=en#EndDec

²¹ Lana Kerzner, Paving the Way to Full Realization of the CRPD's Rights to Legal Capacity and Supported Decision-Making: A Canadian Perspective, Prepared for In From the Margins: New Foundations for Personhood and Legal Capacity in the 21st century, April 2011, p. 31, http://supporteddecisionmaking.org/sites/default/files/paving_the_way_for_crpd_canada.pdf

Lana Kerzner norāda, ka "Kanādas likumdošanā atbalstītā lēmumu pieņemšana tiek atzīta trīs veidos.

1) Atbalsta sniedzējiem ar likumu ir dotas juridiski atzītas tiesības palīdzēt lēmumu pieņemšanā:

- a) regulējums, kas ļauj personai pašai iecelt atbalsta personu, kas tai palīdzēs lēmumu pieņemšanā (piemēram, Britu Kolumbija, Jukonas teritorija un Alberta);
- b) regulējums, kas ļauj tiesai iecelt atbalsta personu, kas palīdzēs personai lēmumu pieņemšanā (piemēram, Saskačevana, Alberta un Kvebeka).

2) Regulējums, kas prasa valdībai nodrošināt vai noorganizēt atbalsta sniegšanu, lai palīdzētu personai demonstrēt savu spēju pieņemt lēmumus (piemēram, Manitoba).

3) Likuma prasība neiecelt aizgādni vai atbalsta sniedzēju kopīgajā lēmumu pieņemšanā, ja pastāv mazāk ierobežojošas alternatīvas (piemēram, Ontario un Saskačevana).²²

Vairākas provinces, piemēram, Manitoba, Britu Kolumbija, Alberta, Saskačevana un Jukona, ir izveidojošas tiesisko regulējumu atbalstītās lemtspējas mehānisma ieviešanai. Lai gan provinču tiesiskie regulējumi ir samērā atšķirīgi un ļoti noderīgi, lai smeltos idejas, mēs apskatīsim tikai dažu provinču piemērus.

Britu Kolumbija

Britu Kolumbija ir viena no tām provincēm, kur lēmumu par atbalsta nepieciešamību pieņem pati persona bez tiesas iesaistīšanās. Persona ar invaliditāti var izlemt noslēgt Pārstāvības līgumu (*Representation agreement*) ar atbalsta personu vai atbalsta tiklu²³, neiesaistot līguma slēgšanas procesā tiesu. Līgumu var attiecināt uz atbalsta sniegšanu dažādos lēmumos – juridiskajos, finanšu, ikdienas aprūpes, kā arī veselības aprūpes jomās, t.sk. arī attiecībā uz piekrišanu vai atteikšanos no ārstniecības. Vienošanās palīdz informēt trešo pusi, piemēram, ārstus, bankas, veikalus, pakalpojumu sniedzējus, ka persona ir pilnvarojusi līgumā minētās atbalsta personas palīdzēt vai pārstāvēt personu noteiktos jautājumos. Zināmā mērā pārstāvības līgums līdzinās pilnvarai citās valstīs, tomēr tas atšķiras no pilnvaras, jo netiek prasīts, lai līguma slēdzējam – personai ar invaliditāti – būtu noteikts spriestspējas līmenis. Šādu pārstāvības līgumu var slēgt arī personas ar ļoti smagiem traucējumiem. Būtiskākais, slēdzot līgumu, ir uzskatāmi parādīt, ka persona uzticas izvēlētajiem atbalsta sniedzējiem.²⁴

Britu Kolumbijas Pārstāvības līgumu likumā ietverts arī risinājums ļaunprātīgas izmantošanas riska novēršanai pārstāvības līgumos, jo attiecībā uz finanšu jomu tiek piesaistīta persona, kas veic uzraudzību. Šī iemesla dēļ Britu Kolumbijas modelis gan arī tiek kritizēts kā nepilnīgs atbalstītās lemtspējas modelis, jo ietver aizvietotās lemtspējas elementus.²⁵ Ļaunprātīgas izmantošanas riska mazināšanai Pārstāvības līgumu likums paredz arī iespēju jebkurai personai ziņot par pārkāpumiem un potenciālas neadekvātas rīcības ietekmi vai ļaunprātīgu izmantošanu Sabiedriskajam aizbildnim (*Public Guardian and Trustee*), kas var veikt izmeklēšanu par izteiktajiem apgalvojumiem.²⁶

²² Turpat.

²³ Atbalsta tikls ir cilvēku grupa (tuvinieki un draugi), kas pazīst konkrēto personu un aņemas palīdzēt tai plānot ikdienas dzīvi un pieņemt lēmumus. Palīdzība šajā gadījumā var attiekties uz skaidrošanu, atbalstīšanu, informēšanu un konsultēšanu.

²⁴ Kanter, Arlene S., *The Development of Disability Rights Under International Law; From Charity to Human Rights*, Routledge, p. 270

²⁵ Turpat.

²⁶ 1996. gada Britu Kolumbijas Pārstāvības līgumu likums (*British Columbia-Representation Agreement Act 1996*), 8. pants, http://www.bclaws.ca/EPLibraries/bclaws_new/document/ID/freeside/00_96405_01#section8

Vērtējot personas spēju noslēgt pārstāvības līgumu, ir jāņem vērā šādi faktori: vai šī persona dara zināmu, ka vēlas, lai tās pārstāvis pieņemtu, palīdzētu pieņemt vai pārtraukt pieņemtos lēmumus; vai šī persona pauž savu izvēli un vai var izteikt apstiprinājumu vai noraidījumu citām izvēles iespējām; vai persona apzinās, ka pārstāvības līguma noslēgšana vai kāda noteikuma mainīšana vai atsaukšana nozīmē, ka pārstāvis var pieņemt vai pārtraukt pieņemt lēmumus vai izvēles, kas ietekmē šo personu; vai personai ar pārstāvi ir uzticības pilnas attiecības.²⁷

Izveidot atbalsta tīklus un sagatavot pārstāvības līgumus palīdz organizācija "Nidus Personiskās plānošanas resursu centrs" (*Nidus Personal Planning Resource Centre*), kura arī uztur Pārstāvības līgumu reģistru, kurā atbalsta tīkls var līgumu reģistrēt, lai tas pēc pieprasījuma būtu pieejams trešajām personām.²⁸ Savā darbā, palīdzot veidot pārstāvības līgumus, organizācija izmanto uz personu vērstās domāšanas un plānošanas metodes elementus, piemēram, uzsākot darbu ar personu, tiek izmantots [atbalsta] loka plānošanas uzdevums, kura laikā personai palīdz identificēt sniedzamā atbalsta jomas un iespējamās atbalsta personas.²⁹

Pārstāvības līguma lielākais pluss, ir tas, ka to ar savām atbalsta personām var slēgt arī personas ar ļoti smagiem traucējumiem, vienkārši demonstrējot uzticību izvēlētajiem atbalsta sniedzējiem. Personai nav jāpierāda sava rīcībaspeja atbilstoši parastajiem darījumspejas kritērijiem.

Tomēr ne visi izvēlas paši noslēgt pārstāvības līgumu. Gadījumā, ja personai ar invaliditāti nav noslēgts pārstāvības līgums ar atbalsta personām, sabiedriskajam aizbildnim ir tiesības pieņemt lēmumus par personu.³⁰

Jukonas teritorija

Jukonas Likums par pieaugušu personu aizsardzību un lēmumu pieņemšanu³¹ prezumē, ka persona ir spējīga pieņemt lēmumus, ja vien nav pierādīts pretējais. Saskaņā ar šo likumu persona var slēgt atbalstītās lemtspējas līgumu ar vienu vai vairākiem draugiem vai radniekiem, kuriem persona uzticas. Persona var pilnvarot atbalsta personu palīdzēt pieņemt personiskos, veselības aprūpes un finanšu jomas lēmumus. Atbalsta persona nav tiesīga pieņemt lēmumus personas vietā, tā var tikai palīdzēt personai izprast informāciju, lai tā pati varētu pieņemt attiecīgos lēmumus.³²

Attiecībā uz veselības aprūpes jomu Jukonas likums pieļauj situācijas, kurās lēmumus personas vietā var pieņemt aizgādnieks, taču likumā arī paredzēta iespēja noslēgt pārstāvības līgumu, ar kuru persona var pilnvarot vienu vai divus uzticamus pārstāvjus pieņemt lēmumus par personu – tiem jābūt saskaņotiem ar personas vēlmēm un jātiek pieņemtiem ar personas līdzdalību. Būtiski, ka personai, kura izvēlas noslēgt šādu pārstāvības līgumu, jābūt spējīgai izprast noslēdzamo līgumu un to, kā tas ietekmēs personas dzīvi. Ja kādā dzīves brīdī persona vairs neizprot līgumu, pilnvarotās personas zaudē tiesības pieņemt lēmumus par personu.³³

²⁷ 1996. gada Britu Kolumbijas Pārstāvības līgumu likums (*British Columbia-Representation Agreement Act 1996*), 8. pants, http://www.bclaws.ca/EPLibraries/bclaws_new/document/ID/freeside/00_96405_01#section8

²⁸ <http://www.nidus.ca/>

²⁹ http://www.nidus.ca/PDFs/Nidus_Tool_Planning_Circle_Exercise.pdf

³⁰ Kanter, Arlene S., *The Development of Disability Rights Under International Law; From Charity to Human Rights*, Routledge, p. 271

³¹ Adult Protection and Decision Making Act, S. Y. 2003, s. 21 [Y.K Act],

<http://www.canlii.org/en/yk/laws/stat/sy-2003-c-21-sch-a/latest/sy-2003-c-21-sch-a.html>.

³² Kanter, Arlene S., *The Development of Disability Rights Under International Law; From Charity to Human Rights*, Routledge, p.

272

³³ Turpat.

Jukonas likumā arī definēti atbalsta sniedzēja lēmumu pieņemšanā pienākumi. Piemēram, “palīdzēt pieaugušai personai pieņemt un paust lēmumu; palīdzēt pieaugušai personai iegūt nepieciešamo informāciju; konsultēt pieaugušu personu, izskaidrojot būtisko informāciju un apsvērumus; noskaidrot personas vēlmes un lēmumus un palīdzēt personai tos paust; censties nodrošināt, lai personas lēmumi tiktu īstenoti.”³⁴ Tomēr, lai persona varētu noslēgt līgumu ar atbalsta personu, tai jāspēj saprast slēdzamā līguma saturs un sekas.

Saskačevēna

Saskačevēna, līdzīgi Albertai, ir viena no tām provincēm, kur atbalsta personas iesaistīšanās personas dzīvē tiek apstiprināta ar tiesas lēmumu par kopīgu lemtspēju. Kopīgās lemtspējas gadījumā atbalsta sniedzēja loma ir palīdzēt personai pieņemt lēmumus, bet ne pieņemt lēmumus personas vietā.³⁵ Būtiski, ka tiesa ieceļ atbalsta personu tikai attiecībā uz tām jomām un tādā apjomā, kādā persona nespēj pieņemt saprātīgus lēmumus.³⁶

Arī RC ZELDA, īstenojot savu pilotprojektu, ir daudz diskutējusi par tiesas vai bāriņtiesas iesaisti atbalstītās lemtspējas modeli. Viens no argumentiem, kas apstiprinājās arī praksē, ir tas, ka tiesas vai bāriņtiesas apstiprinājums atbalsta sniegšanas līgumam ir nepieciešams, lai trešās personas (piemēram, bankas, pasts, sociālās palīdzības dienesti u.c. pakalpojumu sniedzēji) būtu informētas, ka persona ar līgumu ir vienojusies ar savām atbalsta personām par palīdzību lēmumu pieņemšanā un personas pārstāvēšanā noteiktos jautājumos. Tas, ka līgumu ir apstiprinājusi tiesa, padara to par oficiālu dokumentu, kuru trešajām personām būtu jāņem vērā.

*Itālija*³⁷

Itālija atbalsta personas mehānismu kā alternatīvu aizgādnībai ieviesa 2004. gadā. Atbalsta personu jeb atbalsta administratoru (kā to dēvē Itālijā) lēmumu pieņemšanā piešķir tiesa personām, kuras veselības stāvokļa dēļ vai arī fizisku vai garīgu traucējumu dēļ nespēj aizstāvēt savas intereses. Tiesa nosaka jomas, kurās atbalsta administrators sniegs atbalstu lēmumu pieņemšanā. Pieteikties atbalsta administratora palīdzībai var pati persona (arī nepilngadīga persona un persona ar traucējumiem), bet pieteikumu var iesniegt arī radnieki. Veselības un sociālo dienestu darbinieki, kuri ir tieši iesaistīti konkrētās personas aprūpē, var sagatavot iesniegumu par atbalsta personas nepieciešamību, balstoties uz konkrētiem faktiem, un informēt prokuroru.

Procesa laikā tiesnesim obligāti jārunā ar personu, kurai tiek lūgts atbalsta administrators. Tiesnesis, balstoties uz savāko informāciju (arī medicīniskajām pārbaudēm) un tuvinieku liecībām, pieņem lēmumu par atbalsta administratora piešķiršanu. Konkrētu atbalsta administratoru var izvēlēties jau iepriekš pats pakalpojuma saņēmējs, ja invaliditāte ir nākotnē prognozējama. Ja šādu norādījumu nav, tiesa, meklējot atbalsta administratoru, priekšroku varētu dot laulātajam, dzīvesbiedram, tēvam vai mātei, dēliem vai meitām, brāļiem vai māsām un ceturtnās pakāpes radniekiem, vai arī personai, kura norādīta notariāli apstiprinātā testamentā vai citā notariāli apstiprinātā dokumentā. Publisko vai privāto pakalpojumu sniedzēji, kuri nodrošina personas aprūpi, nevar tikt iecelti par atbalsta administratoriem.

³⁴ Decision Making, Support and Protection to Adults Act, Schedule A, Part 1, article 5(1), <http://www.gov.yk.ca/legislation/acts/dmspa.pdf>

³⁵ Turpat.

³⁶ The Adult Guardianship and Co-decision-making Act, S.S. 2000, C.a-5.3., s. 14(1) (b); 40 (1) (b).

³⁷ Itālijas piemēra apraksts sagatavots, balstoties uz biedrībai RC ZELDA sniegtās pro bono palīdzības ietvaros saņemto ziņojumu, kuru sagatavoja juridiskā biroja “Jones Day” (Itālija) pārstāvji Stefano Macchi di Cellere, Sara Rizzon, Laura Baldissera 2009. gada 5. jūnijā.

Persona saglabā pilnu rīcībspēju attiecībā uz jebkuru jautājumu, kas neprasa atbalsta administratora obligātu palīdzību vai īpašu (izņēmuma) pārstāvību. Persona var veikt visas nepieciešamās darbības, lai apmierinātu savas ikdienas vajadzības. Atbalsta personas galvenie pienākumi:

- ņemt vērā atbalstāmās personas vajadzības un vēlmes;
- nekavējoties informēt personu par plānotajām darbībām, kā arī informēt tiesnesi gadījumos, ja rodas domstarpības ar personu par plānotajām darbībām.

Ja persona pati, tās atbalsta persona, prokurors, vai tuvinieki konstatē apstākļus atbalsta personas atcelšanai, attiecīgā persona vēršas tiesā ar motivētu lūgumu. Šādu lūgumu apspriež gan ar pašu personu, gan ar atbalsta personu. Atbalsta personu tiesnesis var atcelt arī gadījumos, ja atbalsta personas palīdzība bijusi nepietiekama personas aizsardzībai.

Austrālija

Kopš ANO Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām ratificēšanas 2008. gadā³⁸ Austrālijas Tiesisko reformu komisija (*Law Reform Committee*) ir gan veikusi tiesiskā regulējuma izvērtējumu konvencijas 12. panta kontekstā, gan arī aicinājusi federācijas līmenī veidot atbalstītās lemtspējas modeli. Tāpat vairākos štatos ir īstenoti atbalstītās lemtspējas modeļa izveides pilotprojekti, piemēram, Dienvidaustrālijā³⁹, Jaundienvidvālsā, Austrālijas galvaspilsētas teritorijā, kā arī Rietumaustrālijā un Viktorijā.

Austrālijas Tiesisko reformu komisija ir veikusi izpēti un noformulējusi nacionālos lēmumu pieņemšanas principus⁴⁰, uzsverot personas vienlīdzīgas tiesības pieņemt lēmumus (1. princips)⁴¹; personas tiesības uz atbalstu (2. princips)⁴², personas gribas, izvēles un tiesību respektēšanu (3. princips)⁴³; kā arī garantiju nepieciešamību (4. princips)⁴⁴. Tāpat ir izstrādātas detalizētas atbalstītās lēmumu pieņemšanas vadlīnijas, ko var izmantot provinces, attīstot savu regulējumu un ieviešot to dzīvē. Piemēram, vadlīnijās definēti atbalsta sniedzēja uzdevumi, uzsverot, ka atbalsta persona palīdz personai paust savu gribu un izvēles; palīdz personai attīstīt savu lemtspēju. Atbalsta persona var personas vārdā pieprasīt un saņemt informāciju par personu, un tās pienākums ir saņemto informāciju izskaidrot personai. Atbalsta personas uzdevums ir arī paust vai palīdzēt paust personas lēmumus trešajām personām. Atbalsta persona var arī konsultēt personu par pieņemamo lēmumu. Būtisks atbalsta personas uzdevums ir pārliecināties, vai personas pieņemtie lēmumi tiek īstenoti.⁴⁵

³⁸ Austrālija konvenciju ratificēja ar atrunu attiecībā uz 12. pantu, norādot, ka uzskata, ka 12. pants pieļauj arī aizvietoto lemtspēju. Tomēr ANO Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām komiteja pēc Austrālijas pirmā ziņojuma izskatīšanas 2013. gada septembrī aicināja Austrāliju atteikties no šīs atrunas.

³⁹ Dienvidaustrālijā realizētais izmēģinājumu projekts divu gadu laikā nodrošināja atbalstu lēmumu pieņemšanā 26 personām ar invaliditāti (galvenokārt personām ar galvas smadzeņu traumām, personām ar intelektuālās attīstības traucējumiem, autismu, neiroloģisku saslimšanu). Atbalsta personas bija gan draugi, gan tuvinieki. Projekta ietvaros tika sagatavotas gan rokasgrāmatas atbalsta sniedzējiem un atbalsta saņēmējiem, gan arī veikts apjomīgs pilotprojekta rezultātu izvērtējums -

https://www.adhcnsw.gov.au/individuals/inclusion_and_participation/supported-decision-making/sdm-background-learnings.

⁴⁰ Pieejami Austrālijas Tiesisko reformu komisijas tīmekļa vietnē -

<https://www.alrc.gov.au/publications/3-national-decision-making-principles>

⁴¹ Visiem pieaugušajiem ir vienlīdzīgas tiesības pieņemt lēmumus, kuri attiecas uz viņu dzīvi un to, ka šie lēmumi tiek ņemti vērā.

⁴² Personas, kurām nepieciešams atbalsts lēmumu pieņemšanā, jānodrošina ar nepieciešamo atbalstu, lai tās spētu pieņemt lēmumus par savu dzīvi, tos komunicēt un tajos piedalīties.

⁴³ Gribai, izvēlei un tiesībām ir jāvada/jāvīrva personu, kurām nepieciešams atbalsts lēmumu pieņemšanā, lēmumi, kas attiecas uz viņu dzīvi.

⁴⁴ Tiesiskajam regulējumam jāietver atbilstošas un efektīvas garantijas attiecībā uz iejaukšanos (intervenci) cilvēkiem, kuriem var būt nepieciešams atbalsts lēmumu pieņemšanā, tai skaitā aizsardzība no ļaunprātīgas izmantošanas un pārmērīgas ietekmes.

⁴⁵ <https://www.alrc.gov.au/publications/4-supported-decision-making-commonwealth-laws/supporters>

Čehijas Republika

Nodaļa sagatavota kopā ar Janu Strnad (QUIP, Čehija)

Čehija īstenoja rīcībspējas institūta reformu 2012. gadā, pilnībā atsakoties no pilnās rīcībnespējas. Jaunais Civillikuma⁴⁶ regulējums paredz, ka rīcībspēju var ierobežot tikai daļēji. Turklāt likums ietver arī vairākus alternatīvus mehānismus: iepriekš pausto gribu, tuvinieka īstenoto (nodrošināto) pārstāvību; aizgādību bez rīcībspējas ierobežošanas un atbalstīto lemtspēju.

Daļējā aizgādība tiek izmantota, ja citi, mazāk ierobežojošie mehānismi nav pietiekami. Daļējā aizgādība tiek izmantota saskaņā ar subsidiaritātes un nepieciešamības principiem - tikai tad, ja ir pierādīts, ka citi mazāk ierobežojošie mehānismi nav pietiekami un pastāv apdraudējums, ka personai varētu tikt nodarīts būtisks kaitējums.

Ja personai ir noteikta daļējā aizgādība, tā ir jāpārskata ik pēc trīs gadiem. Tiesa personai var iecelt aizgādni arī pēc pašas personas, kuras veselības stāvoklis rada grūtības pārvaldīt savus īpašumus un pildīt saistības vai aizstāvēt savas tiesības, lūguma. Šādā gadījumā tiesa iecel par aizgādni personu, kuru indivīds pats ir izvēlējis. Attiecīgi pēc aizgādībā esošās personas motivēta lūguma, tiesa var aizgādni arī atcelt. Aizgādņi parasti rīkojas kopā ar personu un vienmēr saskaņā ar personas gribu. Ja personas gribu nav iespējams noskaidrot, lēmumu pēc aizgādņa lūguma pieņem tiesa.

Čehijas Civillikums ietver samērā vienkāršu atbalsta personas regulējumu kā alternatīvu mehānismu, kuru persona un tās atbalstītājs (i) var izmantot. Par atbalsta personas iecelšanu lēmumu pieņem tiesa, kura arī apstiprina vienošanos⁴⁷ starp personu un atbalsta sniedzēju. Ja tiek piemērots šis mehānisms, tad rīcībspēja tiek saglabāta pilnā apjomā.

Atbalsta sniedzējs apņemas konsultēt personu juridiskos darījumos, nodrošinot nepieciešamo informāciju, veicot personas vietā komunikāciju un palīdzot personai ar padomu. Atbalsta sniedzējs veic savus pienākumus saskaņā ar atbalstāmās personas lēmumiem. Kad atbalstāmā persona veic rakstiskus juridiskus darījumus, atbalsta sniedzējs var pievienot savu parakstu un apliecināt savu lomu un to, ka personai ir sniegts atbalsts lēmuma pieņemšanā. Nepieciešamības gadījumā atbalsta sniedzējam ir arī tiesības iebilst pret atbalstāmās personas veikto juridisko darījumu pamatotību. Atbalsta sniedzējs nevar ietekmēt, viņaprāt, nepiemērotu lēmumu. Atbalsta sniedzējs personu nepārstāv, tomēr atsevišķās situācijās (ja persona, pieņemot lēmumu, nav konsultējusies ar atbalsta sniedzēju), viņam ir tiesības doties uz tiesu un lūgt lēmumu vai darījumu anulēt. Atbalsta personas tiesības lūgt anulēt darījumu vai pieņemto lēmumu ir viena no būtiskākajām atbalsta sniedzēja pilnvarām. Tādējādi likumā ir ietvertas garantijas, lai pasargātu personu no kaitniecisku darījumu negatīvām sekām. Tiesa var atcelt atbalsta personu pēc atbalstāmās personas vai atbalsta sniedzēja lūguma vai arī situācijās, ja atbalsta sniedzējs nepilda savus pienākumus.

Čehijas Civillikumā ietverts arī cits alternatīvs mehānisms, kas neprasa nekādus finansiālus ieguldījumus – t.s. tuvinieku īstenotā pārstāvība. Šo mehānismu var izmantot situācijās, ja persona garīgo traucējumu dēļ pati nav spējīga veikt juridiskus darījumus. Tad personu var pārstāvēt ģimenes loceklis vai partneris (kritērijs partnerim – jābūt kopīgai mājāsaimniecībai vismaz trīs gadus).

Tuvinieku nodrošinātās pārstāvības gadījumā tiesai ir jānoskaidro vai persona neizrāda vēlēšanos netikt pārstāvētai šādā veidā, bet tiešs gribas izpaudums netiek prasīts. Personai ir jāizskaidro pārstāvības būtība pietiekami saprotamā veidā. Pārstāvis darbojas, vadoties pēc personas labākajām interesēm, ņemot vērā personas idejas un vēlmes tiktāl, cik tām neviens pamatoti neieiebilst. Pārstāvniecība attiecas uz ikdienas darījumiem, pārstāvim nav atļauts personas vietā dot piekrišanu jebkāda veida intervencei

⁴⁶ Jaunais Civillikums tika pieņemts 2012. gada janvārī, tas ir spēkā no 2014. gada 1. janvāra.

⁴⁷ Vienošanās starp personu un atbalsta sniedzēju ir privāts līgums, kurš tiek apstiprināts tiesā. Persona var slēgt līgumu ar vienu vai vairākām atbalsta personām.

personas garīgajā un fiziskajā integritātē. Pārstāvis var rīkoties ar personas ienākumiem, lai veiktu ikdienas darījumus, taču darījumiem bankā ir noteikts ikmēneša limits. Personai var būt vairāki pārstāvji, bet, ja tie nedarbojas saskaņā viens ar otru, tad abu rīcība netiek ņemta vērā.

Tuvinieka īstenotā pārstāvība tiek izbeigta, ja pati pārstāvamā persona vai tuvinieks vēlas to izbeigt vai arī, ja spēkā stājas vienošanās par atbalstīto lemtspēju - tad pārstāvība tiek izbeigta tajā apjomā (tiklīdz), cik persona ir rīcībspējīga.

Secinājums

RC ZELDA uzskata, ka ir ļoti svarīgi iepazīt un analizēt citu valstu pieredzi, jo tā dod gan jaunas ierosmes, gan ļauj izvairīties no kļūdām. Mūsu pilotprojektu inspirēja gan Kanādas, gan Austrālijas, gan arī Čehijas piemēri. Tomēr jāatzīst arī, ka neviens modelis nav pilnībā ideāls un pilnībā nokopējams, jo katrai valstij ir savs kultūras konteksts, un risinājumi, kas ir efektīvi citviet, tik veiksmīgi var nedarboties Latvijas kontekstā.

IV. ESOŠAIS RĪCĪBSPĒJAS INSTITŪTA REGULĒJUMS LATVIJĀ

1. Kas ir rīcībspēja

Atbilstoši Civillikuma⁴⁸ 1405. pantam rīcībspēja raksturo personas spēju uzņemties tiesības un pildīt pienākumus. Rīcībspēja ir absolūti nepieciešama, lai persona varētu noslēgt jebkādu tiesisku darījumu, kā arī iesaistītos atsevišķos sabiedrībai nozīmīgos procesos, piemēram, varētu piedalīties vēlēšanās, veikt pirkumus, slēgt darījumus utt. Rīcībspēju ikviena persona iegūst ar 18 gadu vecumu.⁴⁹

2. Vēsturiskais rīcībspējas regulējums

Civillikuma 355.-364. pantu redakcija, kas bija spēkā līdz 2011. gada 31. decembrim, paredzēja, ka personai var pilnībā atņemt rīcībspēju, ja tai ir garīga rakstura traucējumi un persona pati nevar pārstāvēt sevi vai pārvaldīt savu īpašumu⁵⁰ (tajā skaitā rīkoties ar naudu). Nepastāvēja nekādi alternatīvi un mazāk ierobežojoši līdzekļi, tādēļ pat tad, ja persona varēja zināmā apjomā rīkoties pati, nebija iespējams noteikt rīcībspējas ierobežojumus tikai atsevišķās jomās.

Tika uzskatīts, ka pats būtiskākais pierādījums lietas izskatīšanā ir tiesu psihiatra vai tiesu psihologa atzinums par personas garīgajām spējām. Tomēr tie lielākoties aprakstīja personas anamnēzi (saslimšanas vēsturi) un sniedza ļoti ierobežotu skatījumu par personas ikdienas dzīves prasmēm un iemaņām. Bieži bija sastopama vispārīga frāze par to, ka personai "trūkst visu vai lielākās daļas garīgo spēju" bez jebkāda sīkāka izklāsta. Nereti šajos atzinumos bija norādīts, ka pašas personas līdzdalība procesā nav vēlama vai var pasliktināt tās veselības stāvokli. Turklāt tiesa pievienojās šādam secinājumam un pašu personu uz tiesas sēdi neaicināja. Līdz ar to tiesa varēja pasludināt aizmugurisku spriedumu par pilnu rīcībspējas atņemšanu, neredzot un neuzklausot pašu personu.

⁴⁸ Civillikums, "Valdības Vēstnesis", 41, 20.02.1937., pieņemts 1937. gada 28. janvārī, stājas spēkā 1992. gada 1. septembrī - <http://likumi.lv/doc.php?id=225418>

⁴⁹ Civillikuma 1408. pants. Tomēr atsevišķos gadījumos arī nepilngadīgas personas var īstenot daļu rīcībspējas, piemēram, tās var stāties laulībā 16 gadu vecumā, persona var nodibināt darba tiesiskās attiecības, ja tā sasnies 15 gadu vecumu, kā arī ikvienam nepilngadīgajam ir tiesības uz savu brīvo mantu. Tādējādi var uzskatīt, ka nepilngadīgajiem ir ierobežota rīcībspēja.

⁵⁰ Apzīmējot cilvēkus ar garīga rakstura traucējumiem, tika lietots termins "garā slimie vai plānprātīgie", un spēja pārvaldīt savu īpašumu un uzņemties saistības tika raksturota kā "visu vai lielākās daļas garīgo spēju" trūkums.

Kaut arī teorētiski personai bija tiesības pārsūdzēt pasludināto tiesas spriedumu, tomēr apelācijas instances tiesas šādas sūdzības noraidīja, jo uzskatīja, ka, tā kā pirmās instances tiesa personu ir atzinusi par rīcībnespējīgu, tā automātiski zaudējusi visas savas tiesības pārstāvēt sevi un savas intereses. Šādi tiesību normu interpretācijai nebija tiesiska pamata, jo ne Civillikums, ne Civilprocesa likums⁵¹ neparedzēja, ka spriedums par personas rīcībnespēju stājas spēkā nekavējoties.

Stājoties spēkā spriedumam par rīcībnespējas atņemšanu, persona zaudēja visas tai piemītošās tiesības, arī tādās tiesības kā tiesības vēlēties, tiesības laulāties, tiesības izvēlēties savu dzīvesvietu, tiesības uz taisnīgu tiesu, tiesības stāties darba tiesiskajās attiecībās utt. Faktiski persona nedrīkstēja arī iepirkties veikalā.

Iespēja atjaunot rīcībnespēju bija ārkārtīgi ierobežota. Civillikuma 364. pants uzlika par pienākumu konstatēt, ka persona ir izveseļojusies no iepriekš konstatētajiem garīga rakstura traucējumiem. Šāda prasība nozīmēja, ka faktiski rīcībnespēju atjaunot bija gandrīz neiespējami, jo izveseļoties no garīga rakstura traucējumiem lielākajā daļā gadījumu ir neiespējami. Turklāt atbilstoši Civilprocesa likuma noteikumiem, pieteikumu par rīcībnespējas atjaunošanu tiesā varēja iesniegt aizgādnis, bāriņtiesa vai prokurors. Tā kā pati persona bija zaudējusi savu rīcībnespēju, tai nebija tiesību iesniegt pieteikumu.

Šāds regulējums bija pretrunā ar cilvēktiesībām. Pirmkārt, bija iespējams atņemt rīcībnespēju vai nu pilnībā vai nemaz. Nepastāvēja nekādi alternatīvi risinājumi, kas palīdzētu personai īstenot savu rīcībnespēju. Otrkārt, rīcībnespēju bija iespējams atņemt tikai pilnībā, neatkarīgi no personas ikdienas dzīves prasmēm. Līdz ar to nebija iespējams pielāgot nepieciešamo atbalsta pasākumu katras personas individuālajām vajadzībām. Treškārt, normatīvie akti neparedzēja iespēju pārskatīt rīcībnespējas atjaunošanas iespējamību. Turklāt, ņemot vērā, ka pašas personas tiesības un iespējas vērsties tiesā, lūdzot pārskatīt rīcībnespējas atņemšanu, bija ārkārtīgi ierobežotas, rīcībnespēja tika atņemta uz visu mūžu. Ceturtkārt, rīcībnespēju bija iespējams atjaunot tikai gadījumā, ja persona bija izveseļojusies, turklāt arī šādā situācijā personas iespējas piekļūt tiesai bija ļoti ierobežotas.

Ņemot vērā iepriekš minētos argumentus, bija nepieciešam izstrādāt tādu regulējumu, kas sniegtu lielākas lemsšanas tiesības pašai personai ar garīga rakstura traucējumiem, respektējot viņas tiesības, kā arī neatņemot cilvēktiesības, kuras piemīt ikvienam cilvēkam.

3. Rīcībnespējas institūta reforma

2010. gada 27. decembrī tika pasludināts Satversmes tiesas spriedums lietā nr.2010-38-01, kurā tika vērtēts spēkā esošais regulējums Civillikumā, kas paredzēja, ka personām, kurām ir garīga rakstura traucējumi un kuras nespēj sevi pārstāvēt vai pārvaldīt savu īpašumu, var atņemt rīcībnespēju. Rīcībnespējas atjaunošana bija iespējama tikai, ja persona izveseļojās.

Satversmes tiesa norādīja, ka galvenais rīcībnespējas ierobežošanas mērķis ir nodrošināt personu ar garīga rakstura traucējumiem lietu pārziņāšanu, kā arī lai pasargātu šīs personas no tādās rīcības sekām, kādu tās nav spējušas apzināties un vadīt.⁵² Konkrētā mērķa sasniegšana ir iespējama ar dažādiem līdzekļiem, un tiem jābūt balstītiem uz katras individuālās situācijas izvērtējumu.⁵³ "Regulējums, kas neparedz nekādas robežsituācijas un nosaka vienīgi pilnīgu rīcībnespējas atņemšanu, cilvēktiesību prasībām neatbilst."⁵⁴ Spēkā esošais rīcībnespējas regulējums neparedzēja nekādu citu

⁵¹ Civilprocesa likums, "**Latvijas Vēstnesis**", 326/330 (1387/1391), 03.11.1998., "Ziņotājs", 23, 03.12.1998., stājās spēkā 1999. gada 1. martā - <http://likumi.lv/doc.php?id=50500>

⁵² Satversmes tiesas 2010. gada 27. decembra spriedums lietā nr.2010-38-01, 10. paragrāfs - http://www.satv.tiesas.gov.lv/wp-content/uploads/2016/02/2010-38-01_Spriedums.pdf

⁵³ Satversmes tiesas spriedums lietā nr.2010-38-01 – 12. paragrāfs

⁵⁴ Satversmes tiesas spriedums lietā nr.2010-38-01 – 12. paragrāfs

saudzējošāka un piemērotāka risinājuma noteikšanu, bet pielāva tikai pilnu rīcībspējas atņemšanu vai atjaunošanu. Uzskatot, ka pastāv mazāk ierobežojoši līdzekļi, kā sasniegt leģitīmo mērķi, proti nodrošināt personas ar garīga rakstura traucējumiem tiesību un interešu aizsardzību, Satversmes tiesa konstatēja, ka tajā laikā spēkā esošais regulējums neatbilst Satversmei un ir atceļams.⁵⁵ Satversmes tiesa noteica, ka Saeimai nepieciešams veikt grozījumus rīcībspējas institūtā līdz 2011. gada 31. decembrim.

Satversmes tiesas noteiktajā termiņā Saeima nepieņēma jaunu regulējumu, tādēļ 2012. gada 1. janvārī Civillikuma normas, kas ļāva atņemt un atjaunot rīcībspēju, zaudēja savu spēku. Līdz pat 2012. gada 12. februārim nebija nekādu tiesību normu, kas noteiktu, kā personai var atņemt, ierobežot, pārskatīt vai atjaunot rīcībspēju. Neskatoties uz to, oficiālajā izdevumā "Latvijas Vēstnesis" bija publicēti vairāki spriedumi, saskaņā ar kuriem personai tika atņemta rīcībspēja atbilstoši regulējumam, kas vairs nebija spēkā. Turklāt šo trūkumu nebija pamanījis ne pārstāvis, ne prokurors, kuri piedalījās lietas izskatīšanā.

2012. gada 13. februārī stājās spēkā grozījumi likumā "Par atjaunotā Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma ģimenes tiesību daļas spēkā stāšanās laiku un kārtību"⁵⁶. Ar šo likumu tika noteikts pagaidu noregulējums, kas bija spēkā līdz brīdim, kad stājās spēkā jaunais rīcībspējas regulējums, t.i., līdz 2012. gada 31. decembrim. Pagaidu noregulējums bija salīdzinoši progresīvs.

1. Personai bija iespējams iecelt pagaidu aizgādni, tomēr persona saglabāja pilnu rīcībspēju.
2. Personas līdzdalība procesā bija obligāta, jo nebija tiesu psihiatriskās ekspertīzes, kas vērtētu personas līdzdalības lietderību.⁵⁷
3. Tiesas procesa laikā nebija nepieciešams veikt tiesu psihiatrisko vai tiesu psiholoģisko ekspertīzi. Kā pierādījumi tika pieņemtas liecinieku liecības, atzinumi un citi pierādījumi.
4. Pieteikumu par rīcībspējas atjaunošanu varēja iesniegt pati persona, un tai nevajadzēja ne aizgādņa, ne prokuratūras, ne bāriņtiesas atsevišķu lēmumu.

Salīdzinot ar regulējumu, kas bija spēkā līdz 2011. gada 31. decembrim, personai bija dotas ļoti daudzas līdzdalības iespējas – gan iesniedzot pieteikumu, gan lietas izskatīšanās laikā, gan attiecībā uz iesniedzamajiem pierādījumiem. Tā kā netika veikta tiesu psihiatriskā ekspertīze, tiesai bija nepieciešams redzēt pašu personu un uzdot tai jautājumus par viņas spēju tikt galā ar saviem ikdienas pienākumiem.

4. Jaunais rīcībspējas regulējums

2013. gada 1. janvārī stājās spēkā grozījumi Civillikumā un Civilprocesa likumā, paredzot jaunu rīcībspējas regulējumu, kas būtiski atšķirās no iepriekšējā regulējuma, paredzot arī dažus alternatīvus mehānismus rīcībspējas īstenošanai. Tālāk tiks aprakstīti Civillikumā un Civilprocesa likumā paredzētie tiesību un interešu aizsardzības līdzekļi no mazāk ierobežojoša līdz vairāk ierobežojošam.

⁵⁵ Satversmes tiesas spriedums lietā nr.2010-38-01 – 13. paragrāfs

⁵⁶ Likums "Par atjaunotā Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma ģimenes tiesību daļas spēkā stāšanās laiku un kārtību", "Latvijas Vēstnesis", 35, 08.06.1993., "Ziņotājs", 22, 10.06.1993., stājās spēkā 1993. gada 1. septembrī - <http://likumi.lv/doc.php?id=57034>

⁵⁷ Līdz 2011. gada 31. decembrim tiesu psihiatriskā ekspertīze varēja atzīt, ka personas līdzdalība procesā nav lietderīga vai nav ieteicama, ņemot vērā personas veselības stāvokli. Kaut arī gala lēmumu pieņēma tiesa, tomēr tas bija balstīts tieši uz tiesu psihiatriskās ekspertīzes atzinumu. Tādējādi tiesa faktiski pieņēma aizmugurisku lēmumu par personas rīcības brīvības atņemšanu, neredzot pašu personu un neiesaistot viņu procesā.

4.1. Pilnvarojums

Saskaņā ar Civillikuma 2289. pantu pilnvarojums ir līgums jeb vienošanās, ar kuru pilnvarotājs dod kādai konkrētai personai (pilnvarniekam) tiesības īstenot noteiktas tiesības un pienākumus pilnvarotāja vārdā. Šīm tiesībām un pienākumiem jābūt skaidri atrunātiem, lai ne tikai pilnvarnieks, bet arī trešās personas zinātu, kādās jomās pilnvarniekam ir tiesības rīkoties patstāvīgi. Izšķir trīs veidu pilnvaras: speciālpilnvaru – atsevišķu vai noteiktu lietu izpildei, ģenerālpilnvaru – zināmas šķiras lietu izpildei un universālpilnvaru, kas dod tiesības pārzināt visas pilnvarotāja lietas.⁵⁸

Pilnvaras izdošana nekādā veidā neietekmē pilnvarotāja rīcībspēju. Tā viņam paliek pilnā apmērā, un viņš pats var sevi pārstāvēt, proti, izmantot savas tiesības un uzņemt pienākumus. Pilnvarotājs arī atzīst, ka visas darbības, ko veic pilnvarnieks, ir viņam saistošas.

Pilnvaru iespējams noformēt vai nu pie zvērināta notāra⁵⁹, vai arī bāriņtiesā⁶⁰. Izdodot pilnvaru, ir jāpārlicinās ne tikai par pilnvarotāja identitāti (pārbaudot personu apliecinošu dokumentu), bet arī viņa rīcībspēju⁶¹, proti, vai personas gribas izteikums ir īsts⁶².

Konkrētā nosacījuma dēļ bieži tiek prezumēts, ka persona ar garīga rakstura traucējumiem nevar izdot pilnvaru, jo tā nevar izteikt savu gribu. Tomēr jānorāda, ka gribas īstuma noskaidrošana ietver vairākus kritērijus. Pirmkārt, jāpārlicinās, vai persona vispār var paust savu viedokli mutiski, rakstiski vai ar kādām citām darbībām, kas nepārprotami liecina par konkrētu gribu. Šādu iespēju paredz Civillikuma 1428. panta pirmā un otrā daļa, kurā norādīts, ka gribu var izteikt vai nu noteikti, vai klusējot. Turklāt noteiktas gribas izteikums var būt veikts vai nu ar vārdiem (mutiski vai rakstiski), vai ar zīmēm, kam ir vārdu nozīme.

Otrkārt, jānoskaidro, vai persona saprot, ko tieši viņa vēlas ierakstīt pilnvarojuma tekstā, proti, kādas būs pilnvarnieka tiesības un pienākumi. Visbeidzot, jāpārlicinās, vai persona apzinās savas rīcības sekas, proti, kādas tiesības un rīcības brīvības apjoms tiks piešķirts pilnvarniekam, ņemot vērā, ka pilnvarotājam jāatzīst pilnvarnieka veiktās darbības par saistošām (ja vien tās nav veiktas, pārsniedzot izdotā pilnvarojuma apjomu, vai ir pretrunā ar pilnvaras devēja norādījumiem).

Tādi paši noteikumi attiecas arī uz personām, kurām noteikti rīcībspējas ierobežojumi. Arī šīs personas var izsniegt pilnvarojumu, bet tikai tādā apjomā, kādā nav noteikti rīcībspējas ierobežojumi, proti, daļā, kur persona saglabājusi tiesības rīkoties patstāvīgi.

Samērā bieži pilnvarojuma iespējas netiek pilnībā novērtētas trīs galveno iemeslu dēļ. Pirmkārt, tiek uzskatīts, ka gadījumā, ja persona saglabās pilnu rīcībspēju, tā nebūs pasargāta no savas vai citu personu rīcības negatīvajām sekām. Šis arī ir viens no galvenajiem iemesliem, kādēļ izvēlas noteikt rīcībspējas ierobežojumus, proti, pasargāt no hipotētiski iespējamās trešo personu ļaunprātīgas rīcības. Otrkārt, ja pilnvarojums nav uzrakstīts precīzi vai atbilstoši personas vajadzībām, tā ikdienā saskaras ar grūtībām, un tādēļ uzskata, ka pilnvarojums neatrisina visus jautājumus. Piemēram, viena no izplatītākajām kļūdām, kuras norādījuši RC ZELDA klienti, ir saistīta ar to, ka nav pilnībā aprakstīts, kādas bankas operācijas pilnvarnieks var veikt. Treškārt, tiek uzskatīts, ka persona ar garīga rakstura traucējumiem nevar paust savu gribu pietiekami skaidri.

⁵⁸ Civillikuma 2291. pants

⁵⁹ Notariāta likuma 82.¹ pants, "["Latvijas Vēstnesis"](http://likumi.lv/doc.php?id=59982), 48, 09.07.1993., "Ziņotājs", 26/27, 05.07.1993., stājās spēkā 1993. gada 1. septembrī - <http://likumi.lv/doc.php?id=59982>

⁶⁰ Bāriņtiesu likuma 61. panta pirmās daļas 4. punkts, "["Latvijas Vēstnesis"](http://likumi.lv/doc.php?id=139369), 107 (3475), 07.07.2006., "Ziņotājs", 15, 10.08.2006., stājās spēkā 2007. gada 1. janvārī - <http://likumi.lv/doc.php?id=139369>

⁶¹ Notariāta likuma 83. pants, Bāriņtiesu likuma 70. panta pirmā daļa

⁶² Civillikuma 1427. pants

Tomēr pilnvarojuma izsniegšanai ir vairākas būtiskas priekšrocības salīdzinājumā ar citiem mehānismiem, kas paredzēti personas ar garīga rakstura traucējumiem tiesību un interešu aizsardzībai. Kā būtiskākā priekšrocība ir jāmin tā, ka persona saglabā pilnu rīcībspēju un tai nav jāpiedzīvo civiltiesiska nāve. Jautājumus, kas saistīti ar mantas un īpašumu pārvaldīšanu, ir iespējams nodot citas personas pārziņā vienkāršā procesā: nav nepieciešama pieteikuma iesniegšana tiesā⁶³, kā arī nav nepieciešamas ārstu izziņas par personas veselības stāvokli⁶⁴. Šādas pilnvaras darbības termiņš ir neierobežots un sniedz iespēju noregulēt tādus jautājumus, kurus ar rīcībspējas ierobežošanu nav iespējams atrisināt. Piemēram, jautājumus, kas saistīti ar tiesību un interešu pārstāvību valsts un pašvaldību institūcijās, tiesībām saņemt un nosūtīt korespondenci, tiesībām pieņemt lēmumus par bērniem (ja tādi ir), tiesības pieņemt lēmumus par ārstniecību utt.

Gadījumā, ja zvērināts notārs vai bāriņtiesa nav pārliecināti par to, ka personas gribas izteikums ir patiess un atbilst Civillikuma 1428.pantā minētajiem kritērijiem, pilnvaras izdošana ir neiespējama. Tādējādi cilvēkiem ar smagiem un ļoti smagiem intelektuālās attīstības traucējumiem vai cilvēkiem, kuri nav pie skaidras apziņas, pilnvaras izdošanas iespējas ir ļoti ierobežotas.

Kā minēts iepriekš, tieši apstākļi, ka persona saglabā pilnu rīcībspēju, tiek uzskatīts par būtisku trūkumu pilnvarojuma izsniegšanas gadījumā. Šāds arguments pamatots ar Civillikuma 361. pantu, kas paredz, ka persona ar garīga rakstura traucējumiem nav tiesiski atbildīga par rīcību noteiktajā ierobežojumu apjomā. Vecāki, kuri vērsas RC ZELDA, bieži norāda, ka viņu lielākās bailes saistītas tieši ar to, ka trešās personas varētu izmantot viņu bērnus ar garīga rakstura traucējumiem ļaunprātīgiem nolūkiem, piemēram, pierunājot piekrist kļūt par valdes locekli maksātnespējīgā vai fiktīvā uzņēmumā, slēgt aizdevumu līgumus (gan ātro kredītu uzņēmumos, gan lombardos), iegādāties mantas uz nomaksu utt. Tomēr jānorāda, ka šādi rīcībspējas ierobežošanas iemesli bieži vien izrādās hipotētiski. Lūdzot sniegt precīzāku informāciju par savu tuvinieku ar garīga rakstura traucējumiem ikdienas dzīvi un pienākumiem, bieži noskaidrojas, ka pati persona viena nekur nepārvietojas, un parasti viņu pavada asistents. Turklāt jānorāda, ka gadījumā, ja persona tiek izmantota tai esošo garīga rakstura traucējumu dēļ, šādi pārkāpumi būtu jāizmeklē tiesībsargājošām iestādēm, nevis jāatņem personai tiesības rīkoties ar savu īpašumu.

4.2. *Nākotnes pilnvarojums*

Civillikuma 2317.¹ pants ļauj izsniegt tādu pilnvarojumu, kas stāsies spēkā, ja pilnvarotājs veselības traucējumu vai arī kādu citu iemeslu vai apstākļu dēļ nākotnē nespēs saprast savas darbības nozīmi vai nespēs vadīt savu darbību. Šāda kārtība tika izveidota, pamatojoties uz to, ka notāri nereti saskārās ar situāciju, ka persona ir nonākusi tādā stāvoklī, ka nevar pati rīkoties, un līdz ar to arī nevar izsniegt pilnvarojumu, rīcībspējas ierobežošanas pamati neeksistē vai process ir pārāk ilgs, bet ir nepieciešams nekavējoties nodrošināt personas tiesību un interešu pārstāvību. Šādas problēmas ir īpaši aktuālas, kad persona ir nonākusi komā, atrodas slimnīcā un nevar pati rīkoties un aizsargāt savas intereses.

Nākotnes pilnvarojumu izsniedz zvērināts notārs, vērtējot pilnvarotāja un pilnvarnieka gribas izpauduma skaidrību un rīcībspēju (par abiem kritērijiem sīkāk skatīt 4.1. sadaļā par pilnvarojumu). Šāda kārtība pamatota ar to, ka, pirmkārt, iestājoties pilnvarojumā minētajai situācijai, pats pilnvarnieks nebūs spējīgs rīkoties un uzraudzīt pilnvarnieka darbību. To paredz pats nākotnes pilnvarojuma izdošanas mērķis, proti, persona nespēj saprast savas darbības nozīmi vai to vadīt. Otrkārt, iespējamais pilnvarnieks

⁶³ Rīcībspējas ierobežošanas gadījumā nepieciešams iesniegt pieteikumu tiesā, un lietas izskatīšana var aizņemt vairākus mēnešus.

⁶⁴ Lai nākotnes pilnvarojums sāktu darboties, nepieciešams saņemt ārstu izziņu par to, ka ir iestājies tāds veselības stāvoklis, kur persona nespēj pārvaldīt savus jautājumus.

uzņemas būtiskus pienākumus nākotnē – pārstāvēt personas tiesības un intereses tai svarīgos jautājumos. Tādēļ arī ir svarīgi, lai abas personas – gan pilnvarotājs, gan pilnvarnieks – ir klāt pilnvaras izdošanas brīdī, lai varētu paust savu viedokli par pilnvaras apjomu, tās darbības uzsākšanas nosacījumiem un procedūru, kas pilnvarniekam jāveic, lai varētu izpildīt uzticētos pienākumus.

Kad nākotnes pilnvarojums sastādīts, tas tiek reģistrēts īpašā Nākotnes pilnvarojuma reģistrā. Atšķirīgs ir darbības uzsākšanas brīdis. Gan pilnvara, gan nākotnes pilnvarojums stājas spēkā to noslēgšanas dienā. Bet atšķirībā no pilnvaras, nākotnes pilnvarojums sāk darboties tikai, ja ir izpildīti divi kritēriji:

- 1) konstatēts, ka ir iestājies pilnvarojuma tekstā minētais stāvoklis, proti, persona nespēj saprast savas darbības nozīmi un nespēj vadīt savu darbību;
- 2) pilnvarotāja stāvoklis ir reģistrēts likumā noteiktajā kārtībā.⁶⁵

Lai nākotnes pilnvarojums sāktu darboties, ir jāsaņem izziņa no ārstniecības iestādes vadītāja, ka persona garīga rakstura traucējumu vai citu veselības traucējumu dēļ ir zaudējusi spēju saprast savas darbības nozīmi un to vadīt.⁶⁶ Šādu izziņu var pieprasīt pats nākotnes pilnvarnieks, vērstoties tajā ārstniecības iestādē, kur nākotnes pilnvarojuma izdevējs ir ievietots, un uzrādot pie notāra noslēgto nākotnes pilnvarojumu. No pieprasījuma saņemšanas brīža ārstu komisija 10 darba dienu laikā sniedz atzinumu ārstniecības iestādes vadītājam. Ar saņemto izziņu jānododas pie notāra, kurš to reģistrē Nākotnes pilnvarojumu reģistrā un izdara atzīmi, ka pilnvara sākusi darboties.

Civillikuma 2317.⁶ pants paredz, ka persona, kurai ar nākotnes pilnvarojumu dotas tiesības rīkoties pilnvarotāja vārdā, nevar sev uzticētās tiesības un pienākumus nodot citai personai. Šāds ierobežojums pamatots ar to, ka, pirmkārt, pilnvaras izdošana brīdī abām personām ir jābūt klāt iepriekš norādīto iemeslu dēļ. Otrkārt, starp pilnvarotāju un pilnvarnieku ir jāpastāv uzticības attiecībām, tādēļ nav pieļaujams, ka pilnvarnieks varētu nodot sev uzticētos pienākumus kādai citai personai. Tomēr tas nekādā veidā neliedz pilnvarotājam mainīt pilnvaras saturu un par pilnvarnieku noteikt kādu citu personu.

Nākotnes pilnvarojuma izdošanas gadījumā persona saglabā pilnu rīcības spēju, un nav nepieciešams izmantot smagnējo pagaidu aizgādības vai rīcības spējas ierobežošanas procesu. Tas ir jo īpaši svarīgi gadījumā, ja persona atgūst pilnu rīcības spēju pēc izrakstīšanas no slimnīcas vai rehabilitācijas iestādes. Tomēr konkrētais mehānisms nav piemērots situācijām, kur persona nevar paust skaidru gribu. Tas attiecas gan uz gadījumiem, kur persona jau ir nonākusi tādā stāvoklī (piemēram, komā), ka nespēj saprast savas darbības nozīmi un to vadīt, kā arī gadījumā, ja personai jau kopš dzimšanas ir tik smagi intelektuālās attīstības traucējumi, ka tā nespēj paust savu gribu. Šādos gadījumos, ja nepieciešams piekļūt personas īpašumam un to pārvaldīt, ir nepieciešams izmantot citus mehānismus, kas saistīti ar pieteikumu iesniegšanu tiesā.

⁶⁵ Civillikuma 2317.³ pants

⁶⁶ Ārstniecības likuma 53.² panta pirmā daļa, "**Latvijas Vēstnesis**", 167/168 (882/883), 01.07.1997., "Ziņotājs", 15, 07.08.1997., stājas spēkā 1997. gada 1. oktobrī - <http://likumi.lv/doc.php?id=44108>

4.3. *Pagaidu aizgādība*

Pagaidu aizgādības regulējuma izstrāde bija pamatota ar nepieciešamību rast risinājumu trim situācijām. Pirmkārt, līdz 2011. gada 31. decembrim, kā arī šobrīd, laikā, kamēr tiek izskatīts jautājums par rīcības ierobežojumu noteikšanu, ir iespējams nodibināt pagaidu aizgādību. Tomēr ne Civillikumā, ne kādā citā normatīvajā aktā nebija sniegts skaidrojums par pagaidu aizgādības institūta būtību. Otrkārt, bija nepieciešams rast vieglāku un mazāk ierobežojošu risinājumu gadījumiem, kad persona savu rīcības spēju zaudējusi kādu pēkšņu veselības problēmu dēļ, un pilnvaras vai nākotnes pilnvarojuma izdošana nav iespējama, bet nav nepieciešams noteikt rīcības spējas ierobežojumus. Treškārt, bija nepieciešams mehānisms, kas ļautu nodrošināt ātru piekļuvi personas īpašumam (mantai un naudas līdzekļiem), lai nodrošinātu personas aprūpi. Ņemot vērā, ka rīcības spējas ierobežojumu noteikšanas process var aizņemt vairākus mēnešus, bija jāmeklē ātrāks alternatīvais risinājums.

Laika periodā no 2012. gada 13. februāra līdz 31. decembrim darbojās pagaidu noregulējums, kas, kā minēts iepriekš, paredzēja iespēju iecelt pagaidu aizgādni, neveicot tiesu psihiatrisko vai tiesu psiholoģisko ekspertīzi, kā arī neierobežojot rīcības spēju. Izvērtējot mehānisma darbību, tika pieņemts lēmums likumā "Par atjaunotā Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma ģimenes tiesību daļas spēkā stāšanās laiku un kārtību" ietvertu regulējumu pārcelt uz Civillikumu un ieviest kā pastāvīgu mehānismu.

Pagaidu aizgādību var nodibināt, ja izpildās vairāki kritēriji:

- 1) personai ir garīga rakstura vai kādi citi veselības traucējumi, kuru dēļ persona nespēj saprast savas darbības nozīmi vai to vadīt;
- 2) tas steidzami nepieciešams personas interesēs;
- 3) traucējumi ir pārejoši;
- 4) persona ar savu aktīvo darbību nespēj radīt sev kaitējumu;
- 5) aizgādība nepieciešama, lai risinātu noteiktas lietas, kas saistītas ar neatliekamu lietu kārtošānu vai pamatvajadzību, vai kopšanas nodrošināšanu.⁶⁷

Visu iepriekš minēto kritēriju izpilde ir obligāta. Tādējādi tiek uzsvērts, ka pagaidu aizgādība ir tiesību un interešu aizsardzības līdzeklis, kas piemērots īstermiņa risinājumam, proti, situācijai, kas tuvākajā nākotnē varētu mainīties, personai atgūstot pilnu rīcības spēju.

Vienīgais izņēmums attiecībā uz kritēriju izpildi varētu attiekties uz garīga rakstura vai citu veselības traucējumu pārejamību. Ņemot vērā, ka ir iespējams lūgt tiesu nodibināt pagaidu aizgādību līdz brīdim, kad tiek izskatīta lieta par rīcības spējas ierobežojumu noteikšanu, būtu pieļaujama atkāpe no kritērija izpildes.⁶⁸ Tomēr, ja pagaidu aizgādība tiek izmantota kā atsevišķs līdzeklis tiesību un interešu aizsardzības nodrošināšanai, nevis rīcības spējas ierobežošanas procesa ietvaros, traucējumu pārejamība ir obligāts kritērijs.

Papildu tam pagaidu aizgādības piemērošana ir ierobežota laikā. Maksimāli iespējamais pagaidu aizgādības nodibināšanas termiņš ir divi gadi, tomēr tiesa var noteikt arī īsāku laika periodu. Pagaidu aizgādība izbeidzas attiecīgi vai nu ar tiesas nolēmumā paredzētā termiņa beigām, ar atsevišķu tiesas nolēmumu par pagaidu aizgādības izbeigšanu vai ar nolēmumu rīcības spējas ierobežošanas lietā.

⁶⁷ Civillikuma 364.² pants

⁶⁸ Civilprocesa likuma 267.¹ pants

Pagaidu aizgādības mērķis ir risināt ārkārtas situāciju, kad tuviniekiem ir nepieciešams piekļūt personas līdzekļiem, tādēļ arī process ir ātrāks, nekā rīcībspējas ierobežošanas gadījumā, nepieciešamais pierādījumu daudzums ir mazāks, un persona saglabā pilnu rīcībspēju. Lai nodrošinātu uzraudzību pār personas īpašuma izlietošanu, tai tiek iecelts pagaidu aizgādnis, kura darbību uzrauga bāriņtiesa. Tādējādi pagaidu aizgādība vairāk līdzinās tiesas izdotam pilnvarojumam uz ierobežotu laika periodu, proti, kaut arī personai ir iecelts pagaidu aizgādnis, tomēr tā saglabā visas tiesības un pienākumus un var pati īstenot savu rīcībspēju. Ja tomēr persona vēlas atcelt pagaidu aizgādību, tā pati var vērsties tiesā ar pieteikumu par pagaidu aizgādības atcelšanu.

Pieteikumu par pagaidu aizgādības nodibināšanu var iesniegt pati persona, tās bērni, brāļi, māšas, vecāki, laulātais vai prokurors. Iespēja, ka pati persona varētu vērsties tiesā ar pieteikumu par pagaidu aizgādības nodibināšanu, ir ļoti ierobežota, jo tas pats par sevi liek apšaubīt, vai personai vispār nepieciešams nodibināt pagaidu aizgādību. Tomēr šāds personu uzskaitījums tika iekļauts, ņemot vērā gan izstrādāto regulējumu par rīcībspējas ierobežošanu, gan Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumā "Stanevs pret Bulgāriju"⁶⁹ paustās atziņas.

Atbilstoši Civilprocesa likuma 270.¹¹ panta pirmajā daļā paredzētajām prasībām pieteikums par pagaidu aizgādības nodibināšanu ir jāizskata nekavējoties. Civilprocesa likuma grozījumu izstrādes darba grupā sākotnēji bija nolemts noteikt konkrētu lietas izskatīšanas termiņu – 14 darba dienas, tādējādi sniedzot personai drošības garantijas par lietas izskatīšanas ātrumu. Tomēr pēc tiesnešu iebildumiem norma par konkrēta lietas izskatīšanas termiņa noteikšanu tika grozīta, ietverot vairāk vispārīnātu formulējumu "nekavējoties".

Lai paātrinātu lietas izskatīšanu, Civilprocesa likums paredz, ka lieta izskatāma rakstveida procesā. Tomēr, ja pieteicējs lūdz lietu izskatīt tiesas sēdē un tiesa piekrit šādam viedoklim, tad lietu var izskatīt mutvārdu procesā.

4.4. Rīcībspējas ierobežošana

4.4.1. Ierobežojumu noteikšanas pamats

Civillikuma 357. pants paredz iespēju ierobežot personai rīcībspēju, proti, noteikt īpašu kārtību, kādā persona var īstenot tiesības un uzņemt pienākumus. Tomēr, lai noteiktu rīcībspējas ierobežojumus, ir jāvadās pēc vairākiem kritērijiem.

1. Personai ir jābūt garīga rakstura vai citiem veselības traucējumiem.
2. Rīcībspējas ierobežojums nepieciešams personas interesēs.
3. Tas ir vienīgais veids, kā nodrošināt personas tiesību un interešu aizsardzību.

Tādējādi Civillikums skaidri norāda uz pienākumu pirms rīcībspējas ierobežošanas izmantot citus mehānismus personas tiesību un interešu aizsardzībai. Tikai gadījumā, ja neviens no mazāk ierobežojošajiem mehānismiem nav piemērots vai pietiekams, varētu runāt par rīcībspējas ierobežojumu noteikšanu. Līdz ar to likumdevējs ir uzsvēris, ka šādam lēmumam jābūt kā izņēmumam, nevis ierastai praksei, un tas nekādā gadījumā nevar būt kā pirmais un vienīgais izmantojamais tiesību un interešu aizsardzības līdzeklis. Tas savukārt uzliek par pienākumu pieteikuma iesniedzējam tiesai izskaidrot, kādus līdzekļus tas izmantojis pirms tam, kādēļ tie nav bijuši pietiekami efektīvi un kādus jautājumus rīcībspējas ierobežošana atrisinās.

⁶⁹ *Stanev v. Bulgaria*, ECHR, appl.no.36760/06, 17 January 2012, para.241 -

<http://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%22stanev%20v%20bulgaria%22%2C%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%22%2C%22itemid%22:%5B%222001-108690%22%7D>

Rīcībspējas ierobežojumu noteikšanai nepieciešams iesniegt pieteikumu tiesā, kurā cita starpā jānorāda, vai un kādās jomās ierobežojumus nepieciešams noteikt, kādēļ šādi ierobežojumi nepieciešami, pierādījumi, kas to pamato, vai nepieciešams veikt tiesu psihiatrisko un/vai tiesu psiholoģisko ekspertīzi, kā arī aizgādības apjomu.

4.4.2. Jomas, kurās var noteikt ierobežojumus

Pilna rīcībspējas atņemšana nav iespējama, bet tiesai, pamatojoties uz iesniegto pieteikumu un pierādījumiem, ir pienākums izvērtēt katras individuālās lietas apstākļus, nosakot tādus rīcībspējas ierobežojumus, kas ir absolūti nepieciešami konkrētajai personai.⁷⁰ Civilprocesa likumā ir sniegts ilustratīvs, bet ne izsmeļošs jomu uzskaitījums, kurās tiesa var noteikt rīcībspējas ierobežojumus:

- 1) maksājumu izdarīšana un saņemšana;
- 2) darījumu slēgšana;
- 3) rīcība ar mantu un tās pārvaldība;
- 4) komercdarbības un saimnieciskās darbības veikšana.⁷¹

Tiesa var noteikt ierobežojumus arī citās jomās, tomēr tās rīcības brīvība ir ierobežota ar Civillikuma 356.¹ pantu, kas nosaka, ka nevar noteikt ierobežojumus:

- 1) personiskajās nemantiskajās tiesībās;
- 2) tiesībās vērsties tiesā un citās valsts iestādēs par rīcībspējas ierobežojumu pārskatīšanu vai rīcībspējas atjaunošanu;
- 3) tiesībās vērsties valsts un pašvaldību iestādēs, kā arī tiesās, ja pastāv strīds ar vai par aizgādni.

Attiecībā uz ierobežojumu noteikšanu praksē pastāv vairākas problēmas. Pirmkārt, tiek noteikts ļoti plašs ierobežojumu apjoms bez sīkāka iztirzājuma. Otrkārt, tiesām nav skaidrs termina "personiskās nemantiskās tiesības" saturs. Treškārt, ierobežojumi nereti tiek noteikti arī attiecībā uz tādām tiesībām, kuras saskaņā ar starptautisko cilvēktiesību dokumentiem ierobežot nedrīkst. Konkrētās problēmas sīkāk tiks analizētas sadaļā "V leteikumi grozījumiem rīcībspējas institūtā. 1. Problēmas spēkā esošajā regulējumā. 1.3. Rīcībspējas ierobežošana".

4.4.3. Pierādījumi

Lietas par rīcībspējas ierobežošanu tiek skatītas sevišķās tiesāšanas kārtībā. "Ar terminu "sevišķs" ir jau pateikts, ka jānoskaidro tie īpašie noteikumi, kā skatāma tā vai cita [...] lietu kategorija."⁷² Kā viena no sevišķās tiesāšanas kārtības raksturojošām iezīmēm ir tā, ka tajā nav pretēji vērstu interešu, un līdz ar to arī nepastāv strīds par tiesībām, bet ir objektīva nepieciešamība pieņemt tiesas nolēmumu, lai konstatētu noteiktu juridisku faktu vai tiesiskā stāvokļa esamību.⁷³ Tādēļ, ņemot vērā rīcībspējas lietu sevišķo raksturu (rīcībspējas ierobežošana kā galējais līdzeklis), kā arī to, ka lietas izskatīšanā personai tiek noteikti rīcības brīvības ierobežojumi, tiesai ir nepieciešams pajauties ne tikai uz to informāciju, ko tai iesnieguši lietas dalībnieki, bet var būt nepieciešams pieprasīt vēl papildu informāciju, tādējādi tiesai jāpiemēro objektīvās izmeklēšanas princips.⁷⁴ Proti, tai ir tiesības pieprasīt papildu pierādījumus un izmantot tādus pierādīšanas veidus, kas pēc iespējas mazāk ierobežo personas cilvēktiesības.

Tādēļ atbilstoši Civilprocesa likuma 267. pantam tiesa var nozīmēt tiesu psihiatrisko un/vai tiesu psiholoģisko ekspertīzi, bet tā vairs nav obligāta. Šāda prasība pamatota ar to, ka, pirmkārt,

⁷⁰ Civillikuma 358.¹ panta pirmā daļa un Civilprocesa likuma 268. panta pirmā daļa

⁷¹ Civilprocesa likuma 268. panta otrā daļa

⁷² Autoru kolektīvs "Civilprocesa likuma komentāri. II daļa (29.-60.¹ nodaļa)", Rīga, Tiesu namu aģentūra, 2012 - 196. lpp.

⁷³ Autoru kolektīvs "Civilprocesa likuma komentāri. II daļa (29.-60.¹ nodaļa)", Rīga, Tiesu namu aģentūra, 2012 - 197. lpp.

⁷⁴ Civilprocesa likuma 266. panta ceturtā daļa

pierādījumus par personas rīcībspēju vai tās ierobežojumiem iespējams iegūt, izmantojot citus pierādījumus. Otrkārt, tiesu psihiatriskās un/vai tiesu psiholoģiskās ekspertīzes rezultāts ne vienmēr atspoguļo personas ikdienas dzīves prasmju līmeni.

Attiecībā uz alternatīvu pierādījumu iesniegšanas iespēju jānorāda, ka tie var būt ļoti dažādi – liecinieku liecības, sociālo darbinieku atzinumi, ambulatoro ārstu izziņas utt. Jāņem vērā, ka tiesu psihiatriskā un/vai tiesu psiholoģiskā ekspertīze var būt emocionāli traumējoša, īpaši tiem cilvēkiem, kuri ir bailīgi, kuriem ir grūtības iedzīvoties svešā vidē, kuriem ir izstrādājies noteikts ikdienas dzīves ritms un tā maiņa var radīt būtiskus veselības stāvokļa pasliktinājumus. Pamatojoties uz to, tiesai ir pienākums izvērtēt, vai ekspertīze vispār ir nepieciešama un vai ir iespējams iegūt pierādījumus, izmantojot citus pierādīšanas līdzekļus. Ja tomēr tiek pieņemts lēmums par ekspertīzes veikšanu, būtu jāizvērtē, kāda veida ekspertīze varētu sniegt vispilnīgāko informāciju par personu.

Tiek izdalītas divu veidu ekspertīzes – ambulatorā un stacionārā. Ja tiek veikta ambulatorā ekspertīze, personai ir pienākums ierasties pie ārsta noteiktā laikā, tomēr nav jāpaliek psihiatriskajā slimnīcā. Ja tiek nozīmēta stacionārā ekspertīze, personai ir jāpaliek slimnīcā aptuveni vienu mēnesi, kad tiek novērota personas uzvedība.

4.4.4. *Aizgādības apjoms*

Civillikuma 358.¹ panta otrā daļa paredz, ka “tiesa, izvērtējot personas spējas, vispirms nosaka, vai un kādā apjomā aizgādnis ar aizgādībā esošo rīkojas kopā, un tikai pēc tam — vai un kādā apjomā aizgādnis rīkosies patstāvīgi”. Tādējādi vienā spriedumā iespējams iekļaut trīs dažādus rīcībspējas īstenošanas veidus:

- 1) persona kādā noteiktā daļā rīkojas patstāvīgi. Tie var būt finansiāli darījumi nelielā apjomā vai arī invaliditātes pabalsta vai pensijas apmērā.
- 2) Persona kādā noteiktā daļā rīkojas kopā ar aizgādni (kopīgā lemtspēja). Tas nozīmē, ka personai ir obligāti jākonsultējas ar aizgādni pirms lēmuma pieņemšanas, un dokuments ir spēkā tikai tad, ja to parakstījis ne tikai aizgādībā esošais, bet arī aizgādnis.⁷⁵
- 3) Aizgādnis noteiktā daļā rīkojas atsevišķi (aizvietotā lemtspēja). Šādā gadījumā aizgādnis vienpersoniski pieņem lēmumu par rīcībspējas īstenošanas nepieciešamību.

Tiesai ir pienākums izvērtēt katru no šiem rīcībspējas īstenošanas veidiem. Šāda prasība izriet no Civillikuma 358.¹ panta otrās daļas formulējuma, kas uzliek par pienākumu sākotnēji vērtēt mazāk ierobežojoša mehānisma piemērošanas iespējamību un tikai pēc tam vērtēt vairāk ierobežojoša mehānisma piemērošanas nepieciešamību. Tomēr jānorāda, ka praksē tas bieži netiek ievērots un nekāds argumentēts vērtējums par nosakāmo rīcībspējas ierobežojuma apjomu netiek sniegts. Lielākajā daļā gadījumu norādīts, ka tiesa nosaka aizgādnim tiesības rīkoties atsevišķi visā noteiktā rīcībspējas ierobežojuma apjomā, nesniedzot nekādus argumentus.

Papildu tam jānorāda, ka neviens normatīvais akts nenosaka personas ar rīcībspējas ierobežojumiem tiesības uz brīvo mantu. Atbilstoši Civillikuma 195. pantam ikvienam bērnam (arī bērniem ar garīga rakstura traucējumiem) ir tiesības uz brīvo mantu. Turklāt šo tiesību īstenošana nav atkarīga no bērna spējas pieņemt lēmumus par līdzekļu izmantošanu. Savukārt, sasniedzot 18 gadu vecumu, personas, kurai ir garīga rakstura traucējumi, tiesības un spējas pārvaldīt savu brīvo mantu tiek apšaubītas. Kaut arī Civillikuma 367. pants paredz personas ar rīcībspējas ierobežojumu tiesības uz brīvo mantu, tomēr šīs tiesības iespējams atņemt ar tiesas spriedumu, nosakot, ka persona nevar pārvaldīt savu mantu. Pamatojoties uz to, būtu nepieciešams Civillikumā atrunāt personas ar rīcībspējas ierobežojumiem tiesības uz brīvo mantu, kuras ar tiesas spriedumu nevarētu ierobežot.

⁷⁵ Konkrētais princips nebūtu attiecināms uz darba līgumu, jo šādā gadījumā konkrēta persona uzņemas individuālas saistības pret darba devēju un tai par to tiek veikta samaksa. Ja līgumu paraksta aizgādnis, tas vairāk līdzinātos paverdzināšanai, proti, tiesību un pienākumu noteikšana trešajai personai bez tās iesaistes lēmuma pieņemšanā. Tomēr jāuzsver, ka, ja persona strādā, pastāv jautājums par to, vai vispār rīcībspējas ierobežojums ir nepieciešams.

V. IETEIKUMI GROZĪJUMIEM RĪCĪSPĒJAS INSTITŪTĀ

1. *Problēmas spēkā esošajā regulējumā*

Rīcībspējas institūta regulējuma pamatdoma ir nodrošināt "civiltiesiskās apgrozības stabilitāti un taisnīgumu"⁷⁶, aizsargājot personu un tās mantu. Tomēr ANO Konvencija par personu ar invaliditāti tiesībām aicina atteikties no paternālistiskās jeb aizgādnieciskās attieksmes. Proti, tā aicina uztvert personu kā subjektu, kuram ir tiesības un pienākumi, un tam var būt nepieciešams atbalsts savu tiesību un pienākumu īstenošanā. Persona nav objekts, kuru nepieciešams pasargāt no paša lēmumiem un citu personu negodprātīgas rīcības, atņemot vai ierobežojot rīcībspēju.⁷⁷ Tādējādi katrai valstij, kas ratificējusi ANO Konvenciju par personu ar invaliditāti tiesībām, ir pienākums, pirmkārt, ieviest mērķtiecīgus un efektīvus atbalsta pasākumus un, otrkārt, atteikties no aizvietotās lemtspējas.

Izvērtējot līdzšinējo rīcībspējas institūta regulējumu Latvijā, redzams, ka tas daudz vairāk respektē personas ar garīga rakstura traucējumiem cilvēktiesības, tomēr bieži rīcībspējas ierobežošana ir nevis kā pēdējais, bet gan vienīgais piemērojams mehānisms. Šāds prakses galvenais iemesls ir tas, ka nav tādu alternatīvu mehānismu, kurus varētu pielāgot personas individuālajām vajadzībām, neierobežojot rīcībspēju. Personai esošo garīga rakstura traucējumu smagums tikai norāda uz nepieciešamā atbalsta apmēru, nevis nepieciešamību atņemt rīcības brīvību noteiktās tiesību jomās.

Atbilstoši spēkā esošajam regulējumam šobrīd pieejamie mehānismi nodrošina iespēju izdot pilnvaru, noformēt nākotnes pilnvarojumu, iecelt pagaidu aizgādni vai ierobežot rīcībspēju. Tomēr katram no šiem mehānismiem ir savi ierobežojumi – kādos gadījumos un kādiem kritērijiem ir jāizpildās, lai tos varētu piemērot. Divi galvenie iemesli, kādēļ izvēlas ierobežot rīcībspēju, ir kontrole pār mantiskajiem jautājumiem (iespēja saņemt invaliditātes pabalstu vai pensiju, nokārtot sociālos jautājumus utt.) un vēlme pasargāt personu ar garīga rakstura traucējumiem no trešo personu nelikumīgas rīcības.

1.1. *Pilnvarojums un nākotnes pilnvarojums*

Pilnvaras un nākotnes pilnvarojuma izdošanai ir nepieciešams skaidrs gribas izpaudums, proti, ne tikai spēja izdot pilnvaru un noteikt tās apjomu, bet notāram (bāriņtiesai) ir jāsaņem skaidra norāde, ka persona izprot pilnvaras saturu un radītās sekas. Ja notāru (bāriņtiesu) neapmierina sniegtais gribas izpaudums, tam ir tiesības atteikties noformēt pilnvaru. Tādējādi noteiktam personu lokam, kas nevar sniegt tādu gribas izpaudumu, kas atbilstu likumā paredzētajiem skaidras gribas kritērijiem, konkrētais mehānisms nav pieejams.

Tas ir īpaši svarīgi, ņemot vērā, ka šobrīd Civillikuma 356.¹ pants nosaka aizliegumu ierobežot personiskās nemantiskās tiesības. Pie tādām būtu pieskaitāmas, piemēram, tiesības saņemt un nosūtīt korespondenci, tiesības vērsties valsts un pašvaldību institūcijās, tiesības izlemt jautājumus par ārstniecību, tiesības pieņemt lēmumus par bērniem u.c. Īpaši gadījumos, ja personai ir smagi intelektuālās attīstības traucējumi, tās intereses un prioritātes būtiski atšķirsies no vispārējiem sabiedrības priekšstatiem. Piemēram, personai var būt svarīgāk klausīties mūziku vai zīmēt, nekā aiziet uz pastu pēc vēstules. Pilnvarojums šobrīd ir vienīgā iespēja, kā nodrošināt, ka tiek īstenotas tādas tiesības, kuras persona pati neizmanto un kuras tiesai nav likumīga pamata ierobežot. Bet, tā kā nereti šādas personas nevar sniegt skaidru gribas izpaudumu par tiesību īstenošanas iespējas nodošanu kādai citai personai, tad pilnvaras izsniegšana nav iespējama un konkrētais jautājums paliek nenoregulēts.

⁷⁶ Autoru kolektīvs "Civilprocesa likuma komentāri. II daļa (29.-60.¹ nodaļa)", Rīga, Tiesu namu aģentūra, 2012 - 218. lpp.

⁷⁷ General Comment No.1(2014) "Article 12: Equal recognition before the law", CRPD/C/GC/1, 19 May 2014, paras.14 and 16 - <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G14/031/20/PDF/G1403120.pdf?OpenElement>

1.2. Pagaidu aizgādība

Pagaidu aizgādņa mehānisma piemērošana ir ierobežota ne tikai laikā, bet arī attiecībā uz traucējumu raksturu. Proti, atbilstoši Civillikuma 364.² panta pirmās un otrās daļas prasībām konkrētā mehānisma piemērošanai ir jābūt steidzami nepieciešamai personas interesēs, un pagaidu aizgādni var iecelt uz laiku, kas nav ilgāks par diviem gadiem. Savukārt attiecībā uz traucējumu raksturu jāņem vērā, ne tikai tas, ka traucējumiem ir jābūt pārejošiem, bet arī persona pati nav spējīga veikt nekādas aktīvas darbības, kas radītu tai kaitējumu.

Līdz ar to šis mehānisms nav piemērojams gadījumos, ja personai ir nepārejoša psihiska saslimšana vai intelektuālās attīstības traucējumi, proti, konstatētie garīga rakstura traucējumi pastāvēs visu mūžu, un personai būs nepieciešams atbalsts visu mūžu. Tāpat būtisks ierobežojums ir tā piemērojamība laikā, proti, likumā paredzētais divu gadu termiņš sniedz iespēju noregulēt situāciju īstermiņā, zinot, ka vēlāk šāds pārstāvības veids nebūs nepieciešams, jo persona būs atguvusi spēju pati īstenot savas tiesības pilnā apmērā.

Ja tomēr personas tiesību un interešu pārstāvība ir nepieciešama ilgāk par diviem gadiem, tik un tā ir nepieciešams iesniegt pieteikumu par rīcībspējas ierobežojumu noteikšanu. Tādējādi tā nav alternatīva, ko izmantot pirms rīcībspējas ierobežojumu noteikšanas, jo gala rezultāts nav atkarīgs no tā, vai konkrētais mehānisms ir vai nav bijis efektīvs, bet gan no tā, ka vienkārši beidzies tiesas nolēmumā vai likumā paredzētais termiņš.

1.3. Rīcībspējas ierobežošana

Tādējādi galu galā kā vienīgais mehānisms, ko varētu piemērot tiem, kuri nevar sniegt skaidru gribas izpaudumu, kas atbilstu Civillikumā noteiktajiem kritērijiem, vai tiem, kuriem nepieciešams kāds risinājums ilgtermiņā, ir rīcībspējas ierobežošana. Tomēr, kā norādīts iepriekš, šāda izvēle neizriet no tā, ka tas tik tiešām būtu galējais līdzeklis, kuru tuvinieki izmantotu situācijās, kad ir izmēģināti visi citi mehānismi. Tā bieži vien ir vienīgā izvēle, jo neviens cits mehānisms vai nu nav piemērojams, vai arī nesniedz nepieciešamo risinājumu.

1.3.1. Rīcībspējas ierobežojumu noteikšanas iemesli

Divi visbiežāk minētie iemesli rīcībspējas ierobežojumu noteikšanai ir:

- 1) nepieciešamība kādam citam sniegt iespēju saņemt personas invaliditātes pabalstu vai pensiju un/vai sociālos pabalstus;
- 2) vēlme pasargāt personu ar garīga rakstura traucējumiem no hipotētiski iespējamiem apdraudējumiem nākotnē.

Konsultāciju laikā, uzzinot, ka iespējams noteikt ierobežojumus arī citās jomās, tuvinieki bieži norāda, ka pieteikumā būtu jāiekļauj viss jomu uzskaitījums, kaut arī nav pierādījumu, kas apliecinātu šādu ierobežojumu nepieciešamību.

Attiecībā uz pirmo argumentu jānorāda, ka konkrēto jautājumu būtu iespējams viegli atrisināt arī, neierobežojot rīcībspēju, bet izsniedzot pilnvarojumu. Pretējā gadījumā rīcībspējas ierobežojums kļūst par mērķi pats par sevi. Civillikuma 357. pants norāda, ka rīcībspēju var ierobežot, ja tas nepieciešams personas interesēs. Tādējādi rīcībspējas ierobežojums nevar būt pašmērķis, lai varētu īstenot kādas noteiktas tiesības, bet piemērojams tikai tad, ja tas ir absolūti nepieciešams personas tiesību un interešu aizsardzībai un nav citu veidu, kā to nodrošināt. Tomēr, tā kā trūkst alternatīvu mehānismu, rīcībspējas ierobežojums nereti ir nevis pēdējais, bet vienīgais veids, kā nodrošināt piekļuvi personas finanšu līdzekļiem.

Savukārt rīcībspējas ierobežojumu noteikšana, lai pasargātu personu no iespējamiem apdraudējumiem nākotnē, ir nepamatota un tiek piemērota pārāk plaši. Tas, pirmkārt, saistīts ar Civillikuma 361. pantā ietverto juridiskās atbildības ierobežojumu, proti, "tādas aizgādnībā esošas personas darbības, kurai ir garīga rakstura vai citi veselības traucējumi, atzīstamas par spēkā neesošām, ja tās veiktas tiesas noteiktā rīcībspējas ierobežojuma apjomā". Otrkārt, tuviniekiem trūkst pārliecības, ka personas tiesības un intereses tiks efektīvi aizsargātas esošās sistēmas ietvaros bez rīcībspējas ierobežojumu noteikšanas. Piemēram, nav pārliecības, ka policija izskatīs krāpšanas gadījumus, aizdēvēji (īpaši uzņēmumi, kas izsniedz īstermiņa aizdevumus) tik tiešām pārliecināsies par personas spēju atdot aizdevumu utt. Tā rezultātā personas var noslēgt sev finansiāli ļoti neizdevīgus darījumus, bet tām pašām vai to tuviniekiem būs jāuzņemas pilna atbildība par veiktajām darbībām. Jānorāda, ka tiesību aizsardzības sistēmas trūkumi nevar būt par pamatu kādam atņemt tiesības pašam pieņemt lēmumus par savām tiesībām un tās īstenot. Tas drīzāk ir vienkāršākais problēmas risinājums, neprasot nekādu ieguldījumus tiesību aizsardzības sistēmas attīstībā.

1.3.2. *Personiskās nemantiskās tiesības*

Izpētot oficiālajā izdevumā "Latvijas Vēstnesis" pieejamo informāciju par tiesu spriedumiem par rīcībspējas ierobežojumiem, redzam, ka bieži tiesas nosaka ierobežojumus "personiskajās nemantiskajās tiesībās". Piemēram, tiek ierobežotas personas tiesības pieņemt lēmumus par medicīniskajiem jautājumiem, tiesības vērsties valsts un pašvaldību iestādēs, tiesības saņemt korespondenci, tiesības noformēt pasi, tiesības noformēt invaliditātes grupu utt.⁷⁸ Šādu ierobežojumu noteikšanai ir divi iemesli:

- daļai tiesu nav skaidrs, ko ietver termins "personiskās nemantiskās tiesības", netiek pētīta likumdevēja griba, nav zināšanu par starptautiskajiem cilvēktiesību dokumentiem, jau šobrid ārpus Civillikuma regulējuma pieejamiem mehānismiem u.tml.;
- daļā gadījumā tas pamatots ar alternatīvu mehānismu trūkumu, lai nodrošinātu konkrēto tiesību realizāciju, kas jau norādīts iepriekš.

Civilprocesa likuma 268. panta trešā daļa ļauj tiesai noteikt ierobežojumu arī citās tiesību jomās. Tomēr šīs tiesības nevar izmantot pārlieku plaši un neņemot vērā Civillikuma 356.¹ pantā ietverto aizliegumu ierobežot personiskās nemantiskās tiesības.

1.3.3. *Ierobežojumu apjoms*

Nosakot rīcībspējas ierobežojumus, lielākajā daļā gadījumu uzskaita visus ierobežojumus, kas minēti Civilprocesa likuma 268. panta otrajā daļā, proti, maksājumu izdarīšana un saņemšana, darījumu slēgšana, rīcība ar mantu un tās pārvaldība, komercdarbības un saimnieciskās darbības veikšana. Atsevišķos spriedumos parādās vai nu tikai daļa no šīm jomām, vai specifiskāks uzskaitījums.

Šādā veidā formulēti rīcībspējas ierobežojumi ir pārāk plaši un neatbilst regulējuma būtībai – noteikt specifiskus un konkrētiem lietās apstākļiem atbilstošus tiesību ierobežojumus. Jāņem vērā, ka spriedums par rīcībspējas ierobežojumu faktiski ir tiesas izdots pilnvarojums kādai citai personai pārstāvēt aizgādnībā esošas personas tiesības un intereses. Pilnvaras izdošanas gadījumā ir nepieciešams norādīt ne tikai jomas, kurās pilnvarniekam būs tiesības rīkoties, bet specifiski jānorāda arī, kādas darbības pilnvarnieks varēs veikt, jo pilnvarotājam ir pienākums atzīt par saistošām visas pilnvarnieka darbības (izsniegtā pilnvarojuma apjomā). Tādēļ arī rīcībspējas ierobežošanas gadījumā tiesas spriedumam būtu jābūt vismaz tikpat detalizētam kā pilnvaras tekstam.

⁷⁸ Atsevišķos gadījumos tiek ierobežotas arī tiesības vērsties pie vai kontaktēties ar citām fiziskām personām vai pieņemt jebkādas lēmumus, kas ir faktiski pielīdzināms pilnai rīcībspējas atņemšanai. Turklāt nav skaidrs, kā praksē šāds ierobežojums tiktu īstenots.

Papildu tam ir jautājums par prokurora līdztatbildību, kurš nav izvērtējis ierobežojuma tiesiskumu.

Tāpat bieži tiek noteikti arī ļoti plaši rīcībspējas ierobežojumi jomās, kurās tas nav nepieciešams. Piemēram, ierobežojums veikt komercdarbību un saimniecisko darbību, kaut arī nav pierādījumu, ka persona tik tiešām būtu veikusi kādu saimniecisko darbību un tas būtu radījis būtiskas nelabvēlīgas sekas. Vai, piemēram, aizliegums rīkoties ar nekustamo īpašumu, kaut arī personai nav nekāda nekustamā īpašuma, ko tā varētu atsavināt, ieķīlāt vai kā citādi apgrūtināt. Tādējādi tiesas nosaka ierobežojumus tādās jomās, kuru ietvaros hipotētiski nākotnē personas darbības rezultātā varētu rasties nelabvēlīgas sekas.

1.3.4. Nepieciešamā atbalsta mainīgums

Cilvēka spējas un prasmes īstenot savas tiesības un pienākumus var būt atšķirīgas dažādos dzīves periodos. Īpaši aktuāli tas ir attiecībā uz personām ar psihiskām saslimšanām, kurām slimības paasinājuma laikā var būt ierobežotas spējas rīkoties, bet pēc paasinājuma vai nepieciešamā atbalsta saņemšanas spējas un prasmes atjaunojas iepriekšējā līmenī. Tāpat personām ar intelektuālās attīstības traucējumiem ir iespējams iegūt jaunas dzīves prasmes un pielāgoties apkārtējiem dzīves apstākļiem.

Nosakot rīcībspējas ierobežojumu, tiek paredzēts, ka ir nepieciešams nemainīgs atbalsts noteiktās dzīves jomās vismaz septiņu gadu periodā neatkarīgi no tā, kā uzlabojas pašas personas spējas un prasmes. Lai pielāgotu rīcībspējas ierobežojumu apjomu, pašai personai, tās aizgādnim vai tuviniekiem atkārtoti ir jāvēršas tiesā, lai nodrošinātu personas tiesībām, interesēm un spējām atbilstošāku regulējumu.

Izpētot oficiālajā izdevumā "Latvijas Vēstnesis" pieejamo informāciju par tiesu spriedumiem par rīcībspējas ierobežojumiem, redzams, ka tiesas gandrīz nemaz neizmanto iespēju noteikt dažādu aizgādības apjomu atkarībā no personas spējām un iesniegtajiem pierādījumiem lietā: personas tiesības rīkoties patstāvīgi, kopīgā lemtspēja un aizvietotā lemtspēja. Pārsvārā tiek noteikta aizvietotā lemtspēja, paredzot, ka aizgādnim ir absolūtas tiesības rīkoties atsevišķi vienam pašam. Kaut arī atbilstoši Civillikuma 358.¹ panta otrās daļas prasībām tiesai būtu jāsniedz atsevišķs vērtējums un pamatojums par aizgādības apjomu, tomēr tas lielākoties iztrūkst.

Dažkārt šāda tiesas rīcība ir saistīta ar zināšanu trūkumu par cilvēktiesību standartiem, bet lielākoties tas saistīts ar radīto bezizeju – nav neviena cita mazāk ierobežojoša mehānisma, ko būtu iespējams piemērot, lai nodrošinātu mērķtiecīgu un efektīvu atbalstu.

2. *Alternatīvie mehānismi*

Ņemot vērā iepriekš minēto, ir nepieciešams papildināt Civillikumu ar papildu alternatīvajiem mehānismiem, kas sniegtu iespēju piemērot tādus risinājumus, kas ir individuāli pielāgoti katras personas vajadzībām. Tāpat ir nepieciešami tādi mehānismi, kas pēc iespējas mazāk ierobežo personas rīcības brīvību, bet ir vērsti uz atbalsta sniegšanu. Rīcībspējas ierobežošanas iespējai ir jābūt kā galējam līdzeklim, kuru var piemērot, ja neviens no mehānismiem nav izrādījis pietiekami efektīvs un atbilstošs personas interesēm. Kā alternatīvie rīcībspējas ierobežojumu mehānismi būtu iepriekš paustā griba, personas vietā izdots pilnvarojums un atbalsta personas iecelšana (atbalstītā lemtspēja).

2.1. Iepriekš paustā griba⁷⁹

Analizējot oficiālajā izdevumā "Latvijas Vēstnesis" pieejamo informāciju par tiesu spriedumiem rīcībspējas ierobežošanas lietās, ļoti bieži kā viena no ierobežojumu jomām parādās "tiesības pieņemt lēmumus par ārstniecību". Jānorāda, ka šāds ierobežojums ir nelikumīgs, jo ir pretrunā ar ANO Konvenciju par personu ar invaliditāti tiesībām, kā arī Civillikuma 356.¹ pantā ietvertu aizliegumu noteikt ierobežojumus personiskajās nemantiskajās tiesībās. Saskaņā ar Ārstniecības likuma 68. pantu ir iespējams personai nodrošināt nepieciešamo medicīnisko palīdzību, piespiedu kārtā ievietojot psihiatriskajā slimnīcā.⁸⁰ Tāpat Pacientu tiesību likuma 7. pants pieļauj iespēju citām personām pieņemt lēmumus par ārstniecību, ja pati persona atrodas tādā stāvoklī, ka nav spējīga pieņemt lēmumus par nepieciešamo veselības aprūpi.⁸¹

Turklāt Pacientu tiesību likuma 7. pants pieļauj iespēju personai pirms ārstniecības uzsākšanas paust savu gribu par ārstniecību kopumā vai ārstniecībā izmantojamām metodēm. Diemžēl neviens normatīvais akts neprecizē, kā iepriekš paustā griba būtu jāizsaka un kā par to var uzzināt trešās personas (ārstniecības iestāde).

2.1.1. Kas ir iepriekš paustā griba?

Tradicionāli "iepriekš paustā griba"⁸² tiek izteikta ar mērķi noregulēt ar veselības aprūpi saistītus jautājumus nākotnē, kad pašai personai būs ierobežotas vai zudušas spējas pieņemt izvērtētu lēmumu. Konkrētais mehānisms ir līdzīgs nākotnes pilnvarojumam, tomēr būtiskā atšķirība ir tā, kas tas ir tieši vērst uz veselības aprūpes jautājumu risināšanu un nav obligāti jānorāda persona, kurai būtu lēmumu pieņemšanas tiesības. Tādējādi, izsakot iepriekš pausto gribu, persona var norādīt, ka slimības paasinājuma gadījumā tā vēlas saņemt vai nesaņemt konkrētu ārstniecību. Persona var izvēlēties arī norādīt, kurai personai būtu tiesības pieņemt lēmumus par ārstniecību viņas vietā. Šādā veidā personai tiktu piešķirta lielāka pašnoteikšanās un kontrole pār savu ķermeni un garīgo veselību.

Savukārt nākotnes pilnvarojums būtu vairāk jāpiemēro attiecībā uz mantiskajiem jautājumiem un jāatstāj notāru pārziņā. Pirmkārt, tādēļ, ka nākotnes pilnvarojuma sastādīšanas brīdī pilnvarnieka klātbūtne ir obligāta, un notāram ir jāpārlicinās, ka abas personas spēj sniegt skaidru gribas izpaudumu. Otrkārt, tiek lemti jautājumi, kas saistīti ar mantiskajām tiesībām, kam var būt būtiska ietekme uz personas labklājību nākotnē. Tas arī būtiski paplašina pieejamo tiesību aizsardzības līdzekļu klāstu.

2.1.2. Piemērošanas mehānisms

RC ZELDA uzskata, ka ikvienai personai ir jānodrošina tiesības izteikt savu gribu par nepieciešamo ārstniecību. Šādam gribas izpaudumam būtu jāatbilst vairākiem kritērijiem:

- tas noformēts rakstveidā;
- gribas paziņojuma sastādīšanas laikā persona ir bijusi vesela vai pie skaidra saprāta:
 - o persona skaidri apzinās savas izvēles sekas;
 - o to var apliecināt viens vai divi liecinieki;

⁷⁹ Iepriekš paustās gribas (*advance directives*) mehānisms darbojas Skotijā (Apvienotā Karaliste), kur tas ir iestrādāts Skotijas Garīgās veselības likumā.

⁸⁰ Jāizpildās vienam no diviem kritērijiem: persona ir bīstama sev vai apkārtējiem; persona pati par sevi nespēj parūpēties.

⁸¹ Lidz 2007. gadam pastāvēja atšķirīga kārtība. Ārstniecības likuma 70. pants paredzēja, ka aizgādnis var aizgādībā esošās personas vietā pieņemt lēmumus par ārstniecību (tajā skaitā par ievietošanu slimnīcā). Tādējādi, ja personai bija atņemta rīcībspēja un iecelts aizgādnis, tad aizgādnis varēja pieņemt visus lēmumus par ārstniecību neatkarīgi no pašas aizgādībā esošās personas interesēm, vēlmēm, kā arī spējām pieņemt patstāvīgu lēmumu.

⁸² Dž. George, I. Leimane-Veldmeijere "Alternatīvas pilnai aizgādņībai ANO Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām kontekstā" Biedrības "Resursu centrs cilvēkiem ar garīgiem traucējumiem ZELDA" 6. apkārtraksts, 2011. gada marts, 10. lpp. - http://zelda.org.lv/wp-content/uploads/Zelda_2011_6_LAT_170320112.pdf

- tajā izklāstītas vēlmes par nepieciešamo ārstniecību, ja iestājas brīdis, kad tā pati nav spējīga pieņemt lēmumu par ārstniecību;
- gribas paziņojums ir parakstīts;
- tas tiek darīts zināms trešajām personām.

Konkrēto mehānismu būtu iespējams īstenot, izmantojot pakalpojumu "E-veselība" un tas būtu pieejams ikvienai personai (neatkarīgi no garīga rakstura traucējumu esamības). Persona dotos pie ģimenes ārsta, kurš arī varētu apliecināt, ka persona ir pie skaidra saprāta.⁸³ Ģimenes ārsts pierakstītu iepriekš pausto gribu, izmantojot pakalpojumu "E-veselība", tādējādi nodrošinot tās pieejamību ārstniecības iestādēm nepieciešamības gadījumā.

Sākotnēji tika apsvērta iespēja konkrēto funkciju uzticēt Veselības inspekcijai, tomēr tas radītu vairākas problēmas. Pirmkārt, būtu nepieciešams veidot speciālu reģistru, otrkārt, būtu jārisina ar personu datu aizsardzību saistīti jautājumi un, treškārt, tas prasītu papildu finanšu līdzekļus un nenodrošinātu efektīvāku mehānisma darbību.

2.2. *Personas vietā izdots pilnvarojums*⁸⁴

Atbilstoši spēkā esošajam regulējumam pilnvarojumu var apstiprināt zvērināts notārs vai bāriņtiesa. Kā obligāts priekšnosacījums pilnvarojuma izsniegšanai ir pilnvarotāja spēja sniegt skaidru gribas izpaudumu. Tomēr tas būtiski ierobežo iespējas piemērot konkrēto mehānismu tādās situācijās, kur persona nevar paust savu gribu, tomēr rīcības spējas ierobežojums nav nepieciešams.

RC ZELDA sniedz bezmaksas juridisko palīdzību cilvēkiem ar garīga rakstura traucējumiem un viņu tuviniekiem. Viens no pieprasītākajiem juridiskās palīdzības veidiem ir palīdzība pieteikuma sastādīšanā par rīcības spējas ierobežojumu noteikšanu vai pārskatīšanu. Konkrētajās lietās rīcības spējas ierobežojums tiek uztverts kā vienīgais veids, kā nodrošināt personas tiesību un interešu aizsardzību, piemēram, turpināt saņemt invaliditātes pabalstu vai pensiju, noformēt nepieciešamos dokumentus sociālās palīdzības saņemšanai utt. Kā papildu arguments tiek minētas bažas, ka personas varētu uzņemties kādas kredītsaistības vai parakstīt kādus dokumentus pretēji viņu interesēm. Tomēr lielākajā daļā gadījumu konkrētās personas, kuru rīcības spēja tiek apšaubīta, bez citu personu pavadības ārpus mājas nekur nepārvietojas, līdz ar to tām ir ļoti ierobežotas iespējas kļūt par krāpšanas upuriem. Pat, ja krāpšana ir notikusi, būtu jāvēršas policijā, norādot uz notikušo noziedzīgu nodarījumu. Tāpat ir noteiktas jomas, kurās rīcības spējas ierobežojums nebūtu pieļaujams, piemēram, attiecībā uz veselības aprūpi, dzīvesvietas izvēli, tiesībām vērsties valsts un pašvaldību iestādēs, korespondences saņemšanā u.c. Nosakot rīcības spējas ierobežojumus konkrētajās jomās, tiek būtiski pārkāptas personas cilvēktiesības.

2.2.1. *Kas ir personas vietā izdots pilnvarojums?*

Personas vietā izdota pilnvarojuma jēga ir tāda pati kā "tradicionālam" pilnvarojumam, proti, uzticēt tiesību un interešu pārstāvību kādai citai personai. Tomēr, kā jau minēts iepriekš, notāru vai bāriņtiesu var neapmierināt personas paustais gribas izteikums, un tad "tradicionālā" pilnvarojuma izdošana nav iespējama. Savukārt, radot mehānismu, kura ietvaros būtu iespējams personas vietā izdot pilnvarojumu, ļoti ātri un efektīvi varētu noregulēt jautājumu par personas tiesību un interešu pārstāvību, neatņemot personai rīcības spēju noteiktās jomās. Turklāt šo mehānismu būtu iespējams kombinēt ar rīcības spējas ierobežošanas mehānismu, tādējādi nodrošinot pārstāvības tiesības personiskajās nemantiskajās tiesībās, nenosakot nesamērīgus tiesību ierobežojumus.

⁸³ Jānorāda, ka nav jāpiemīt īpašām prasmēm, lai konstatētu, vai persona ir pie skaidra saprāta. Notariālus aktus var apliecināt liecinieki. Normatīvie akti neizvirza specifiskas kvalifikācijas prasības, bet tikai prasa, lai personas nebūtu neredzīgas, nedzirdīgas un būtu pilnībā rīcības spējīgas. ⁸⁴ Personas vietā izdota pilnvarojuma mehānisms darbojas Čehijā un Vācijā.

2.2.2. *Piemērošanas mehānisms*

Atbilstoši Notariāta likuma un Bāriņtiesu likuma regulējumam pilnvaru var apstiprināt attiecīgi vai nu zvērināts notārs, vai bāriņtiesa. Ņemot vērā, ka ne visās apdzīvotās vietās ir pieejams notārs, bet bāriņtiesu tīkls ir ļoti plašs, kā arī to, ka bāriņtiesas ir pietuvinātākas katram cilvēkam un to darbībā būtu iespējams ieviest uz personu vērstās domāšanas un plānošanas metodes, lai noskaidrotu personas gribu, RC ZELDA uzskata, ka bāriņtiesām būtu jāpiešķir tiesības izdot pilnvaru personas vietā.

Šādā gadījumā personas tuvinieki, atbalsta persona vai aizgādnieks varētu vērsties bāriņtiesā ar lūgumu izdot personas vietā pilnvaru. Lūgumā būtu jānorāda, kādi alternatīvi mehānismi ir izmantoti līdz tam un kādēļ tie nav bijuši sekmīgi. Bāriņtiesas locekļiem būtu obligāts pienākums satikties ar pašu personu, lai redzētu, kādā stāvoklī ir persona un kādas ir konkrētās personas vajadzības. Tādējādi būtu iespējams pielāgot pilnvaras tekstu katras konkrētās personas vajadzībām.

Šādā gadījumā persona saglabātu pilnu rīcībspēju, bet būtu nodrošināta tās tiesību un interešu pārstāvība. Normatīvajā aktā arī būtu jānorāda, ka konkrētā mehānisma izmantošana ir obligāts kritērijs, lai persona vēlāk iegūtu tiesības vērsties tiesā ar pieteikumu par rīcībspējas ierobežojumu noteikšanu, tādējādi nostiprinot pienākumu izmantot alternatīvus mehānismus.

2.3. *Atbalsta personas iecelšana*⁸⁵

2.3.1. *Kas ir atbalstītā lemtspēja?*

Atbalsta persona jeb atbalstītā lemtspēja raksturo lēmumu pieņemšanas veidu. Persona pati pieņem lēmumus par savā dzīvē svarīgiem jautājumiem, saņemot visu nepieciešamo atbalstu šāda lēmuma pieņemšanai. Jānorāda, ka ikviena persona (arī bez garīga rakstura traucējumiem) ikdienā izmanto atbalstīto lemtspēju – piemēram, par nepieciešamo ārstniecību, finanšu jautājumos, veidojot attiecības ar citām personām u.c. Atbalstu mēs ikdienā saņemam nemanāmi, tomēr katram no mums ir cilvēki, pie kuriem vērsamies, ja nepieciešams iegūt papildu informāciju, kas mums palīdzētu pieņemt izsvērtāku lēmumu.⁸⁶

Atbalstītās lēmumu pieņemšanas modelis būtiski atšķiras no aizgādības sistēmas. Tas, ka persona lūdz atbalstu vai atbalsta persona tiek iecelta, neietekmē pilngadīgas personas rīcībspēju, un atbalsta persona nevar iecelt pret pilngadīgas personas gribu. Atbalstītas lēmumu pieņemšanas sistēmā atbalsta personas un atbalstāmās personas attiecības balstās uz uzticēšanos – attiecībām, kādas tiesa nespēj nodrošināt, bet kuru esamību tā var atzīt. Atbalsta persona nav tiesīga rīkoties atbalstāmās personas vārdā, tā var darboties tikai kā padomdevējs, kad atbalstāmā persona pieņem juridiska rakstura lēmumus. Atbalstītas lēmumu pieņemšanas sistēmā indivīds saņem atbalstu no uzticības personas, atsevišķu atbalsta personu tīkla vai organizācijas, lai pieņemtu personīga rakstura, finansiālu vai juridisku lēmumu, kas būtu saistošs trešajām personām. Atkarībā no personas ar invaliditāti vajadzībām atbalsta persona palīdz indivīdam izprast jautājumus un informāciju, kas ir būtiska konkrētajā lietā, un pieņemt lēmumus, vadoties pēc pašas vēlmēm. Ja nepieciešams, atbalsta persona noskaidro, iztulko un paziņo trešajām pusēm personas vēlmes.⁸⁷

⁸⁵ Atbalstītās lemtspējas mehānisms darbojas Kanādā, Zviedrijā, Itālijā, Čehijā, Itālijā u.c.

⁸⁶ Piemēram, par ārstniecības jautājumiem konsultējami ar ārstu, par juridiskiem jautājumiem cenšamies uzrunāt kādu, kuram ir plašās zināšanas šajā jomā, automašīnas remonta gadījumā cenšamies atrast automehāniķi.

⁸⁷ Dž. George, I. Leimane-Veldmeijere "Alternatīvas pilnai aizgādībai ANO Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām kontekstā", biedrības "Resursu centrs cilvēkiem ar garīgiem traucējumiem ZELDA" 6. apkārtraksts, 2011. gada marts, 8. lpp. -

http://zelda.org.lv/wp-content/uploads/Zelda_2011_6_LAT_170320112.pdf

Konkrētais atbalsta mehānisms būtu obligāti iekļaujams Civillikumā, tādējādi nodrošinot, ka tas tiktu piemērots kā alternatīva rīcībspējas ierobežošanai. Tāpat tas palīdzētu to atzīt kā oficiālu mehānismu saziņā ar trešajām personām. Būtu nepieciešams normatīvajos aktos skaidri uzskaitīt atbalsta sniedzēju un atbalsta saņēmēju galvenos uzdevumus, pienākumus un tiesības. Turklāt konkrēta mehānisma piemērošanu nedrīkst ierobežot, pamatojoties uz garīga rakstura traucējumu smagumu. Ja nepieciešams, konkrēto mehānismu var īstenot kopā ar citiem mehānismiem, piemēram, iepriekš pausto gribu, nākotnes pilnvarojumu vai personas vietā izdotu pilnvarojumu.

RC ZELDA pilotprojekta ietvaros, vadoties pēc Kanādas pieredzes, atbalstu personām piedāvāja sniegt piecās dzīves jomās:

- juridiskajos jautājumos;
- finanšu jautājumos;
- ikdienas dzīves prasmju un jaunu prasmju apgūšanas jomā;
- veselības aprūpes jomā (līdz ārsta kabineta durvīm);
- atbalsta loka veidošanā.

Nosakot jomas, kurās atbalsts ir nepieciešams, ir obligāti jāņem vērā personas vēlmes.

Kaut arī konkrētais mehānisms ir savā būtībā līdzīgs pagaidu aizgādības mehānismam, tomēr tajā ir vairākas būtiskas atšķirības: pirmkārt, uzticības attiecības starp atbalsta saņēmēju un sniedzēju, otrkārt, nepastāv ierobežojumi attiecībā uz personas spēju nodarīt vai nenodarīt savām interesēm kaitējumu, treškārt, tiek respektētas personas vēlmes un sniegts tāds individuālais atbalsts, kāds ir nepieciešams, ceturtkārt, šādā veidā iespējams reaģēt uz personas vajadzībām atkarībā no tās spējam katrā konkrētā situācijā. Turklāt lēmumus pieņem pati persona, saņemot vajadzīgo atbalstu, nevis aizgādnieks personas vietā, kā tas būtu pagaidu aizgādības gadījumā.

2.3.2. Piemērošanas mehānisms

Konkrētā mehānisma piemērošanas kontekstā ir būtiski izvērtēt bāriņtiesu lomu. Kā minēts jau iepriekš, bāriņtiesu lielākās priekšrocības salīdzinājumā ar citiem mehānismiem ir to plašais tīkls un pietuvinātība katram cilvēkam (īpaši nelielās apdzīvotās vietās). Turklāt jau šobrīd bāriņtiesas personas rīcībspējas ierobežojumu gadījumā ieceļ konkrētu aizgādnieku, kura tiesību apjomu pienākums atzīt visiem.

Kā būtisku trūkumu bāriņtiesu darbībā jānorāda to neatkarības trūkums, jo tās funkcionē kā pašvaldības iestādes ar tiesām piemītošu lietas izskatīšanas kārtību. Tomēr konkrēto problēmu būtu iespējams atrisināt, pārveidojot bāriņtiesas par ģimenes tiesām, kurās skatītu jautājumus par bērnu tiesību un personu ar garīga rakstura vai citiem veselības traucējumiem tiesību un interešu ievērošanu. Izvēloties šādu darbības modeli, bāriņtiesas būtu jāpievieno rajonu (pilsētu) tiesām, tomēr būtu nepieciešams saglabāt to plašo tīklu, kas nodrošina tiešāku pieejamību katrai personai. To kompetencē būtu izskatīt tāds jautājums, kas saistīts ar ģimenes tiesībām, kā arī jautājums attiecībā uz personas vietā izdotu pilnvarojumu un atbalsta personas mehānismu piemērošanu. Tāpat konkrētajai institūcijai būtu pienākums izskatīt strīdus un sūdzības, kas tieši saistītas ar konkrēto mehānismu piemērošanu.

Izvēloties šādu bāriņtiesu darbības modeli, tuviniekiem būtu jāvērsas konkrētajā ģimenes tiesā ar lūgumu piemērot kādu no mehānismiem un pamatojot, kādēļ šāds mehānisms nepieciešams. Persona varētu lūgt tiesu noteikt rīcībspējas ierobežojumus tikai tad, ja tā būtu izmantojusi alternatīvos mehānismus, un būtu pierādījumi, ka tie nav bijuši efektīvi.

Savukārt, nepārveidojot bāriņtiesas, lēmumu par atbalsta nepieciešamību būtu jāpieņem rajonu (pilsētu) tiesām, kā tas šobrīd jau tiek darīts rīcībspējas ierobežošanas lietās. Persona vai tās tuvinieki varētu vērsties tiesā ar lūgumu tiesu apstiprināt atbalsta līgumu, kurā jābūt izklāstītam, kāds atbalsts un kādēļ ir nepieciešams. Atbalsta personu ieceltu bāriņtiesa.

Atbalsta persona var būt gan dabiskais atbalsta sniedzējs (tuvinieks, draugs, kaimiņš, cilvēks, kam persona uzticas), gan profesionāls atbalsta sniedzējs, kurš ir apmācīts uz personu vērstās domāšanas un plānošanas metožu izmantošanā. RC ZELDA savā praksē ir novērojusi, ka bieži vien cilvēki vēlas saņemt atbalstu no profesionāla atbalsta sniedzēja, jo persona dažādu iemeslu dēļ neuzticas tuviniekiem. Daudziem cilvēkiem nav tuvinieku un draugu, jo viņi lielāko daļu dzīves ir pavadījuši institūcijās vai arī, dzīvojot sabiedrībā, stigmatizācijas dēļ ir nonākuši izolācijā.

RC ZELDA uzskata, ka uz personu vērstās domāšanas un plānošanas metodēs apmācīts profesionāls atbalsta sniedzējs varētu nodrošināt personas vēlmēm un vajadzībām atbilstošu atbalstu. Kaut arī ģimenes locekļi ir nozīmīgs resurss, ko var iesaistīt atbalsta sniegšanā, tomēr tam var būt vairāki mīnusi. Pirmkārt, vērtējot šī brīža personiskā asistenta pakalpojumu, redzams, ka tas nav sasniedzis savu mērķi – lielāku personu ar invaliditāti iesaisti sabiedriskajā dzīvē. Tas vairāk tiek izmantots kā papildu ienākumu avots ģimenei. Tādēļ, lai izvairītos no līdzīgām situācijām attiecībā uz atbalsta nodrošināšanu, kā arī tiesību un interešu ievērošanu, būtu nepieciešams attīstīt iespējas saņemt atbalstu ne tikai no dabiskā atbalsta sniedzējiem, bet arī no profesionālas atbalsta personas. Otrkārt, šobrīd, sniedzot atbalsta personas pakalpojumus, RC ZELDA novēro, ka tuvinieku vēlmes nereti dominē pār pašas personas vēlmēm un interesēm. Daļēji tas pamatots ar jau izveidojušos viedokli par savu tuvinieku, bet daļēji tas saistīts ar ģimenes ienākumiem.⁸⁸

No ģimenes neatkarīga profesionāla iesaiste nodrošinātu, ka persona saņem objektīvāku vērtējumu par savām prasmēm un iemaņām, kā arī daudz mērķtiecīgāku atbalstu. Tādēļ būtu arī nepieciešams ietvert "atbalsta personu lēmumu pieņemšanā" profesiju klasifikatorā.

VI. ESOŠIE PERSONU AR INVALIDITĀTI ATBALSTA MEHĀNISMI

Šobrīd pastāv vairāki atbalsta risinājumi, kuri būtu pieejami personām ar garīga rakstura traucējumiem: sociālais darbinieks gan pašvaldībā, gan dažādos pakalpojumos, asistenta pakalpojums,⁸⁹ ģimenes asistenta pakalpojums. Līdz 2018. gadam saistībā ar deinstitutionalizācijas plāna īstenošanu Latvijā⁹⁰ paredzēts ieviest sociālā mentora⁹¹ pakalpojumu. Katrs no pieminētajiem atbalsta mehānismiem piedāvā atšķirīgu pieejamo atbalstu un jomas, kurās atbalsts tiek sniegts personai ar invaliditāti, kā arī atšķirīgus uzraudzības un kontroles mehānismus, turklāt ne visi pakalpojumi ir vienlīdz pieejami visās Latvijas pašvaldībās.

⁸⁸ Vairākos gadījumos RC ZELDA klientiem noteiktas I invaliditātes grupas, tomēr viņu praktiskās iemaņas un prasmes vairāk atbilst II invaliditātes grupai. Tādējādi personas tiek novērtētas kā personas ar smagākiem traucējumiem, nekā tas patiesībā ir. Šāda pieeja saistīta ar ienākumiem, kurus var saņemt par I grupas invaliditāti, kā arī kopšanas pabalstu, kuru papildu var saņemt tuvinieki.

⁸⁹ Ministru kabineta 2012. gada 18. decembra noteikumi Nr. 942 "Kārtība, kādā piešķir un finansē asistenta pakalpojumu pašvaldībā", <http://likumi.lv/doc.php?id=253781&from=off>

⁹⁰ Rīcības plāns deinstitutionalizācijas īstenošanai 2015.-2020. gadam, www.lm.gov.lv/upload/aktualitates/null/2015_15_07_ricplans_final.pdf

⁹¹ Saistībā ar Rīcības plānu deinstitutionalizācijas īstenošanai tiek paredzēts, ka sociālais mentors (jauns pakalpojums) veidos personas izpratni par dzīvi sabiedrībā, iepazīstinās ar pašvaldību, kurā persona turpmāk dzīvos, sniegs atbalstu, lai persona izprastu sabiedriskos procesus, palīdzēs tai reālā sabiedrības vidē apgūt ikdienai nepieciešamās prasmes, kā arī rosinās attīstīt esošās un radīt jaunas iemaņas. Sociālā mentora pakalpojums tiks nodrošināts tikai personām, kuras uzsāk dzīvi sabiedrībā, un būs pieejams noteiktā laika periodā – vienu gadu no personas individuālā atbalsta plāna apstiprināšanas dienas.

Kādu atbalstu var sniegt sociālais darbinieks? Kas var to saņemt? Kur jāvēršas?

Sociālais darbinieks ir speciālists sociālo problēmu risināšanā, kurš ir pieejams katras pašvaldības iedzīvotājiem.⁹² Sociālās problēmas var rasties, kad personai ir noteiktas dzīves vajadzības, bet ir ierobežotas iespējas tās apmierināt vidē, kurā persona atrodas. Katrai pašvaldībai ir pienākums nodrošināt saviem iedzīvotājiem iespēju saņemt to vajadzībām atbilstošus sociālos pakalpojumus un sociālo palīdzību.⁹³ Sociālo palīdzību sniedz, pamatojoties uz personas materiālo resursu (ienākumu un īpašumu) novērtējumu, savukārt sociālos pakalpojumus var saņemt, tikai pamatojoties uz sociālā darba speciālista veiktu personas individuālo vajadzību un resursu novērtējumu.

Lai saņemtu sociālos pakalpojumus un sociālo palīdzību, personai pašai jāvēršas vietējā pašvaldībā ar atbilstošu lūgumu. Sociālais darbinieks sākotnēji veiks individuālu darbu ar personu, meklējot risinājumu konkrētajam sociālajam gadījumam. Ja pati persona nespēj vērsties pēc palīdzības, tad pašvaldībai ir pienākums pārbaudīt no citām personām un institūcijām saņemto informāciju un izvērtēt personas vajadzības.⁹⁴ Pašvaldībai ir pienākums informēt šo personu vai tās likumisko pārstāvi par tiesībām un iespējām saņemt sociālos pakalpojumus un sociālo palīdzību, kā arī kārtību, kādā to var saņemt. Bez pašas personas vai tās likumiskā pārstāvja piekrišanas sociālo palīdzību sniegt nav iespējams.

Neatkarīgi no likumā garantētajām personas tiesībām katrā pašvaldībā ir pieejams atšķirīgs pakalpojumu un palīdzības klāsts, līdz ar to pašvaldības sociālā darbinieka iespējas sniegt personas vajadzībām atbilstošu palīdzību un pakalpojumus ir ierobežots. Bieži pieejamie pakalpojumi neatbilst personas vajadzībām. Līdz ar ekonomiskās situācijas pasliktināšanos un iedzīvotāju labklājības līmeņa straujo kritumu sociālais darbinieks tiek asociēts ar sociālās palīdzības sniedzēju, kas piešķir trūcīgās un maznodrošinātās personas statusu, kā arī dažādus pabalstus, galvenokārt materiālo palīdzību. Taču sociālais darbinieks daudz plašākā nozīmē ir vistiešāk sasniedzamā atbalsta persona vietējā pašvaldībā. Sociālais darbinieks veic sociālo darbu, un sociālā palīdzība ir tikai viens no resursiem sociālajā darbā.

Sociālajā darbā joprojām trūkst iespējas sociālajam darbiniekiem rīkoties preventīvi un apsekot tuvējo kopieni un izzināt iespējamās problēmas. Šāds atbalsts būtu ļoti nepieciešams cilvēkiem ar garīga rakstura traucējumiem, kuri savas saslimšanas un funkcionālo ierobežojumu dēļ nespēj vērsties pēc palīdzības un atbalsta vai arī neapzinās, ka palīdzība ir pieejama un kāda tā iespējama.

Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likums ir nostiprinājis būtisku sociālo pakalpojumu sniegšanas pamatprincipu: sociālos pakalpojumus nodrošina klienta dzīvesvietā vai iespējami tuvu tai, un tikai tad, ja šāds pakalpojumu apjoms nav pietiekams, tiek nodrošināta sociālā aprūpe un sociālā rehabilitācija ilgstošās aprūpes un sociālās rehabilitācijas institūcijā.⁹⁵ Pakalpojumu trūkums būtiski ierobežo personas tiesības dzīvot sabiedrībā un saņemt nepieciešamos pakalpojumus savā dzīvesvietā. Piemēram, Latvijā līdz 2014. gadam bija izveidoti 17 grupu dzīvokļi, kur pakalpojumu saņēma 242 personas ar garīga rakstura traucējumiem, un dienas centra pakalpojumus

⁹² Pašvaldībai jāgādā, lai uz 1000 iedzīvotājiem būtu vismaz viens sociālā darba speciālists. Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likums, 10. panta pirmā daļa, <http://likumi.lv/doc.php?id=68488>

⁹³ Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likums, 9. panta pirmā daļa

⁹⁴ Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likums, 9. panta otrā daļa

⁹⁵ Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likums, 4. panta otrā daļa

saņēma 811 personas.⁹⁶ Savukārt institucionālajā aprūpē laikā līdz 2014. gada 31. decembrim dzīvoja 5001 persona ar garīga rakstura traucējumiem.⁹⁷ Svarīgi norādīt, ka dienas centrs vai grupu (mājas) dzīvokļa pakalpojums neaizstāj visu nepieciešamo atbalstu, lai persona ar garīga rakstura traucējumiem varētu pilnvērtīgi dzīvot sabiedrībā. Tomēr šāda pieredze ir ļoti būtiska, gan uzsākot patstāvīgu dzīvi pēc institucionālās aprūpes, gan arī kā atbalsts, lai integrētos sabiedrībā. Vairumā pašvaldību minētie pakalpojumi nav pieejami vispār vai arī personas savu funkcionālo ierobežojumu dēļ nevar izpildīt nepieciešamos kritērijus, lai saņemtu jau esošos pakalpojumus.

Pēc VDEĀVK datiem 2015. gada 1. janvārī valstī tika reģistrētas 22 078 personas, kurām invaliditāte (1.-3. grupa) tika noteikta psihisku un uzvedības traucējumu rezultātā. 2014. gada beigās Latvijā Slimību profilakses un kontroles centra reģistra uzskaitē atradās 84 301⁹⁸ personas ar psihiskiem un uzvedības traucējumiem, no kuriem vairumam pacientu reģistrētas šādas diagnožu grupas: 19 520 pacientiem šizofrēnija, šizotipiskie traucējumi un murgi; 17 590 pacientiem garīga atpalicība; 21 374 pacientiem organiski psihiski traucējumi, ieskaitot simptomātiskos.

Minētie skaitļi skaidri iezīmē pašreizējo situāciju – sociālajiem darbiniekiem ir ļoti ierobežotas iespējas nodrošināt personām ar garīga rakstura traucējumiem sabiedrībā balstītos pakalpojumus. Taču saistībā ar Rīcības plānā deinstitucionalizācijas īstenošanai 2015-2020. gadam (turpmāk – Rīcības plāns)⁹⁹ paredzēto būtiski palielināsies sabiedrībā balstīto pakalpojumu skaits, un sociālajiem darbiniekiem būs lielākas iespējas sniegt atbalstu, lai sagatavotu personas, kuras atrodas institucionālajā aprūpē, pārejas procesam dzīvei sabiedrībā un atbalsta saņemšanai dzīvesvietā.

Kādu atbalstu var sniegt ģimenes asistents? Kas to var saņemt? Kur jāvērsas?

Ģimenes asistents ir sociālās rehabilitācijas pakalpojums personas dzīvesvietā, kas tiek finansēts no pašvaldību budžeta. Ģimenes asistenta pakalpojums ir pieejams tikai dažās Latvijas pašvaldībās, un katrā ir atšķirīgs pieejamā atbalsta apjoms, kā arī atšķiras personu loks, kas šo pakalpojumu ir tiesīgs saņemt.

Piemēram, Liepājas pašvaldībā ģimenes asistenta pakalpojums nodrošina ģimenēm ar bērniem atbalstu un apmācību sociālo prasmju apgūšanā, bērnu aprūpē un audzināšanā, mājsaimniecības vadīšanā. Pieejamais atbalsta apjoms nedēļā var tikt palielināts līdz 15 stundām, ja ģimenē viens no vecākiem ir persona ar garīga rakstura traucējumiem, kura audzina bērnu un kurai ir nepieciešams atbalsts un apmācība bērnu audzināšanā un aprūpē. Šāds atbalsts ir pieejams uz laiku līdz 12 mēnešiem, taču ģimenei, kura aktīvi iesaistās savu problēmu risināšanā, pildot līdzdarbības pienākumus, šo termiņu var pagarināt.¹⁰⁰

⁹⁶ Pārskati par sociālajiem pakalpojumiem un sociālo palīdzību novada/republikas pilsētas pašvaldībā 2014. gadā, sk. 2.6_2 tab., http://www.lm.gov.lv/upload/aktualitates2/vspark_27710012.xls

⁹⁷ Rīcības plāns deinstitucionalizācijas īstenošanai 2015.-2020. gadam (apstiprināts 2015. gada 15. jūlijā), 11. lpp, tabula nr.1, www.lm.gov.lv/upload/aktualitates/null/2015_15_07_ricplans_final.pdf

⁹⁸ Sabiedrības veselība http://www.spkc.gov.lv/file_download/2821/3_Sabiedribas_veseliba_2014.pdf

⁹⁹ Rīcības plāns deinstitucionalizācijas īstenošanai 2015.-2020. gadam kā mērķa grupas nosaka arī bērnus ar funkcionāliem traucējumiem un pilngadīgas personas ar garīga rakstura traucējumiem, palielinot atbalsta pasākumu skaitu, pieejamību un kvalitāti.

¹⁰⁰ Liepājniekiem.lv, "Sociālais dienests piedāvās jaunu - ģimenes asistenta - pakalpojumu," publicēts: 10.04.2015.,

<http://www.liepajniekiem.lv/zinas/sabiedriba/socialais-dienests-piedavas-jaunu-gimenes-asistenta-pakalpojumu-164302>

Rīgas pašvaldībā ģimenes asistenta pakalpojums ir pieejams personām ar garīga rakstura traucējumiem, kurām nepieciešams atbalsts un apmācība sociālo prasmju apgūšanā, tai skaitā nodarbinātības jautājumu risināšanā līdz 24 stundām nedēļā. To piešķir, pamatojoties uz sociālā dienesta lēmumu.¹⁰¹ Saistošajos noteikumos pakalpojuma piešķiršanas laiks nav norādīts, bet pakalpojuma sniedzēju mājaslapās minēts, ka pakalpojumu sniedz uz laiku līdz vienam gadam.¹⁰² Kā kritērijs pakalpojuma piešķiršanai Rīgas pašvaldībā netiek minēti ģimenes ienākumi vai materiālā labklājība, bet gan personas sociālās prasmes.

Kādu atbalstu sniedz asistenta pakalpojums?

Valsts finansētā asistenta pakalpojuma mērķis ir nodrošināt iespēju personai ar I vai II invaliditātes grupu pārvietoties ārpus mājokļa¹⁰³, palīdzot personai nokļūt uz darbu, izglītības iestādi, dienas aprūpes centru, dienas centru, sociālās rehabilitācijas institūciju, dažādiem sociāliem un sabiedriskiem pasākumiem, ārstniecības iestādēm, pie ģimenes ārsta, lai saņemtu ārstniecības pakalpojumu, uz brīvā laika pavadīšanas vietām, dažādām institūcijām un lai saņemtu citus pakalpojumus.

Asistents ir sociālās aprūpes pakalpojums personas dzīvesvietā, kas tiek finansēts no valsts budžeta līdzekļiem, bet tiek piešķirts pašvaldībā. Asistenta galvenais pienākums ir sniegt atbalstu, personai ar invaliditāti pārvietojoties, kā arī veicot pašaprūpi. Asistents nav tiesīgs kopā ar personu ar invaliditāti pieņemt kopējus lēmumus, kas skar personas ar invaliditāti intereses, un šādi pieņemti lēmumi nav saistoši trešajām pusēm.

Asistenta pakalpojumu personai var piešķirt līdz 40 stundām nedēļā, bet pašvaldība nenodrošina paša asistenta pieejamību. Persona ar potenciālo asistentu dodas uz vietējo pašvaldību, kur tiek noslēgts līgums. Šobrīd ir izteikts profesionālā asistenta pakalpojuma trūkums, un saskaņā ar statistikas datiem uz 2015. gada 1. janvāri 76% no asistentu pakalpojumu sniedzējiem bija personu ar invaliditāti radinieki.¹⁰⁴ Atbilstoši pašreizējam regulējumam prasības asistentam ir plaši interpretējamas - asistenta pakalpojumu ir tiesīga sniegt fiziska persona, kurai ir darba vai personiskā pieredze saskarsmē ar personu ar invaliditāti.¹⁰⁵ Profesionāla pakalpojuma izveidei būtu nepieciešams nodrošināt atbilstošas apmācības (piemēram, alternatīvās komunikācijas metodes) un precīzāk definēt kritērijus asistentam.

¹⁰¹ Rīgas domes 2012. gada 4. septembra saistošie noteikumi Nr.184 "Rīgas pilsētas pašvaldības sniegto sociālo pakalpojumu saņemšanas un samaksas kārtība," 77-80. punkts, <http://likumi.lv/doc.php?id=252684>

¹⁰² Biedrība "Latvijas Samariešu apvienība" <http://www.samariesi.lv/lv/pakalpojumi/gimenes-asistents>; Nodibinājums "Sociālo pakalpojumu aģentūra" <http://www.krize.lv/gimenes-krizes-centrs-milgravis/gimenes-asistenta-pakalpojums/>

¹⁰³ Ministru kabineta 2012. gada 18. decembra noteikumi Nr.942, "Kārtība, kādā piešķir un finansē asistenta pakalpojumu pašvaldībā", <http://likumi.lv/doc.php?id=253781>

¹⁰⁴ Tiesību aktu projektu anotācija: Ministru kabineta noteikumu "Grozījumi Ministru kabineta 2012. gada 18. decembra noteikumos Nr. 942 "Kārtība, kādā piešķir un finansē asistenta pakalpojumu pašvaldībā" projekta sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums, <http://likumi.lv/ta/id/277377-grozijumi-ministru-kabineta-2012-gada-18-decembra-noteikumos-nr-942-kartiba-kada-pie-skir-un-finanse-asistenta-pakalpojumu-pasva...>

¹⁰⁵ Ministru kabineta 2012. gada 18. decembra noteikumi Nr. 942, "Kārtība, kādā piešķir un finansē asistenta pakalpojumu pašvaldībā", 3. punkts, <http://likumi.lv/doc.php?id=253781>

Kādu atbalstu var saņemt grupu dzīvoklī (grupu mājā)?

Starp sabiedrībā balstītajiem pakalpojumiem,¹⁰⁶ kur persona ar garīga rakstura traucējumiem var saņemt atbalstu, kā arī mājokli, minams grupu dzīvokļa (grupu mājas) pakalpojums. Grupu dzīvoklī personai nodrošina atbalstu sociālo problēmu risināšanā, uzraudzību (vismaz viens darbinieks uz 16 personām) un sociālo rehabilitāciju.¹⁰⁷

Sociālos pakalpojumus grupu dzīvoklī sniedz sociālais darbinieks. Sociālo pakalpojumu sniedzējs ir tiesīgs piesaistīt citus speciālistus - sociālo rehabilitētāju, aprūpētāju, psihologu, psihiatru, ergoterapeitu u.c. Atbalsts tiek sniegts vairākās jomās: pašaprūpes prasmju un sociālo prasmju korekcijā; sadarbības prasmju veicināšanā, kas saistītas ar sociālo un nodarbinātības jautājumu risināšanu valsts un pašvaldības institūcijās; personiskā atbalsta sniegšanā darba meklējumos un jaunu darba iemaņu apgūšanā; individuālā sociālās rehabilitācijas plāna izstrādāšanā un īstenošanā. Plānā iekļauj personai papildu paredzētos individuālos vai grupas pasākumus. Ja ir nepieciešams, papildus var tikt nodrošināts atbalsts, konsultācijas, informācijas sniegšana, personīgo interešu un tiesību aizstāvēšana.¹⁰⁸

Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likumā definēts, ka grupu dzīvoklī nodrošina mājokli un atbalstu sociālo problēmu risināšanā personām ar garīga rakstura traucējumiem, kurām ir objektīvas grūtības dzīvot patstāvīgi. Tālāk definīcijā norādītais nepamatoti sašaurina iespējamo atbalsta apjomu grupu dzīvoklī personām ar garīga rakstura traucējumiem un personas izvēles tiesības dzīvot sabiedrībā. Proti, saskaņā ar definīciju grupu dzīvoklis nodrošina atbalstu, ja personai nav nepieciešama atrašanās ilgstošas sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas institūcijā.¹⁰⁹ Savukārt ilgstošas sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas institūcijas pakalpojums tiek nodrošināts pilngadīgām personām ar smagiem garīga rakstura traucējumiem, ja nepieciešamā pakalpojuma apjoms pārsniedz aprūpei mājās, dienas aprūpes centrā vai grupu mājā (dzīvoklī) noteikto sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas pakalpojuma apjomu.

Personas funkcionālo spēju ierobežojumi nevar būt par pamatu, lai ierobežotu personas tiesības dzīvot sabiedrībā un saņemt nepieciešamo pakalpojumus savā dzīvesvietā, tai skaitā grupu dzīvoklī. Normatīvajos aktos nav atrodamas norādes par to, kāds ir grupu dzīvoklī noteiktais sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas pakalpojuma apjoms, kuru pārsniedzot var uzskatīt, ka personai šis pakalpojums vairs nav piemērots. Taču, regulējošajos noteikumos noteikts, ka grupu dzīvokļa pakalpojumu nevar saņemt persona, kurai ir šādas kontrindikācijas – plaušu tuberkuloze aktīvajā stadijā, akūtas infekcijas slimības, seksuāli transmisīvās slimības. Ar šīm medicīniskajām kontrindikācijām persona nevar saņemt ne aprūpi mājās, ne arī pakalpojumu ilgstošas sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas institūcijā.¹¹⁰

¹⁰⁶ Sabiedrībā balstīti pakalpojumi ir pakalpojumi, kas personai sniedz atbalstu funkcionālo traucējumu radīto ierobežojumu pārvarēšanai, dodot iespēju dzīvot mājās.

¹⁰⁷ Ministru kabineta 2007. gada 4. decembra noteikumi Nr. 829 "Noteikumi par dienas centru, grupu māju (dzīvokļu) un pusceļa māju izveidošanas un uzturēšanas izdevumu līdzfinansēšanu" <http://likumi.lv/doc.php?id=167547>

¹⁰⁸ Ministru kabineta 2007. gada 4. decembra noteikumi Nr. 829 "Noteikumi par dienas centru, grupu māju (dzīvokļu) un pusceļa māju izveidošanas un uzturēšanas izdevumu līdzfinansēšanu" <http://likumi.lv/doc.php?id=167547>

¹⁰⁹ Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likums, 27.¹ pants

¹¹⁰ Ministru kabineta 2008. gada 21. aprīļa noteikumi Nr.288 "Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības saņemšanas kārtība," 3.3. punkts, sk.: <http://likumi.lv/ta/id/174327-socialo-pakalpojumu-un-socialas-palidzibas-sanemšanas-kartiba#position=1691>

Papildu personām ar garīga rakstura traucējumiem grupu dzīvokļa pakalpojuma saņemšanai jāiesniedz psihiatra atzinums par speciālo (psihisko) kontrindikāciju neesību un piemērotāko sociālā pakalpojuma veidu. Ministru kabineta noteikumos¹¹¹ ir iekļauta atzinuma forma, kuru aizpilda psihiatrs. Šajā formā (Ministru kabineta noteikumu 1. pielikums) norādītas speciālās (psihiatriskās) kontrindikācijas, lai personu uzņemtu ilgstošās sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas institūcijā: psihiskās slimības vai psihiskie traucējumi ar izteiktu stabilu un ilgstošu pret medikamentiem rezistentu simptomātiku: personības un uzvedības traucējumi (asociālās, emocionāli nenoturīgās, epileptoīdās, paranojālās, kverulantās personības) ar sociālu dezadaptāciju, tieksmju un dziņu aigturi, tieksmi uz agresiju, vardarbību un konfliktiem, kā arī destruktīvu uzvedību, ieskaitot pašnāvības mēģinājumus.¹¹²

Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likums nosaka: ja persona apdraud citu personu veselību, dzīvību vai sistemātiski pārkāpj noslēgtā līguma noteikumus, pakalpojuma sniegšanu ilgstošās aprūpes un sociālās rehabilitācijas institūcijā var pārtraukt.¹¹³ Līdzīgi nosacījumi atrodami arī pašvaldību izdotajos noteikumos par grupu dzīvokļa pakalpojuma pārtraukšanu.¹¹⁴

Lai saņemtu nepieciešamo sociālo pakalpojumu, tai skaitā grupu dzīvokļa pakalpojumu, personai jāvēršas pašvaldībā, kur persona ir deklarēta. Savukārt, ja pašvaldībā nav izveidots nepieciešamais sociālais pakalpojums, pašvaldībai ir pienākums slēgt līgumu par personai nepieciešamā pakalpojuma iegādi no citiem pakalpojuma sniedzējiem savā teritorijā vai arī no citām pašvaldībām.¹¹⁵ Bet, kā jau tika minēts iepriekš, lielākajā daļā pašvaldību nav izveidoti nepieciešamie sabiedrībā balstītie pakalpojumi cilvēkiem ar garīga rakstura traucējumiem. Turklāt esošajos grupu dzīvokļa pakalpojumos personas dzīvo ilgstoši, jo trūkst nepieciešamā atbalsta patstāvīgas dzīves uzsākšanai sabiedrībā – tāda kā mājoklis un atbalsta sistēma. Rīcības plānā ir atspoguļoti dati par pieejamajiem sabiedrībā balstītajiem pakalpojumiem personām ar garīga rakstura traucējumiem, proti, 2013. gadā sociālos pakalpojumus kopumā saņēma tikai katra divpadsmitā persona no visām personām ar garīga rakstura traucējumiem, savukārt sabiedrībā balstītos pakalpojumus tikai katra septiņdesmitā persona no visām personām ar garīga rakstura traucējumiem valstī.¹¹⁶ Rīcības plāns paredz, ka līdz 2024. gadam par 45% tiks palielināts personu ar garīga rakstura traucējumiem īpatsvars, kas dzīvo ārpus institūcijas un kam pieejami sabiedrībā balstīti pakalpojumi.¹¹⁷

Neskatoties uz to, ka grupu dzīvokļa pakalpojumā personai tiek nodrošināts atbalsts vairākās dzīves jomās, kā nodarbinātība, pašaprūpes iemaņas, sociālā rehabilitācija un mājoklis, būtiski iztrūkst metodes, lai nodrošinātu personām ar garīga rakstura traucējumiem atbalstu lēmumu pieņemšanā.

¹¹¹ Ministru kabineta 2008. gada 21. aprīļa noteikumi Nr. 288 "Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības saņemšanas kārtība," 3.4. punkts un **1. pielikums**, sk:

<http://likumi.lv/ta/id/174327-socialo-pakalpojumu-un-socialas-palidzibas-sanemsanas-kartiba#position=1691>

¹¹² Atzinumā norādīts, ka medicīniska rakstura piespiedu līdzeklis var būt par pamatu uzņemšanai ilgstošās sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas institūcijā. Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likums šādu kārtību neparedz.

¹¹³ Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likums, 28. panta otrās daļas 1. punkts

¹¹⁴ Jelgavas sociālo lietu pārvaldes Grupu dzīvokļa nolikums, 3.12. punkts, http://jslp.jelgava.lv/files/Grup_u_dzivokli.pdf

¹¹⁵ Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likums, 9. panta ceturrtā daļa.

¹¹⁶ Rīcības plāns deinstitutionalizācijas īstenošanai 2015.-2020. gadam, 11. lpp,

www.lm.gov.lv/upload/aktualitates/null/2015_15_07_ricplans_final.pdf

¹¹⁷ Rādītājs noteikts, ņemot vērā, ka 2012. gadā no personām ar garīga rakstura traucējumiem, kas saņēma sociālos pakalpojumus, 80% saņēma pakalpojumus institūcijās, bet 20% - sabiedrībā balstītos pakalpojumus (dienas aprūpes centrs, grupu dzīvokļi, aprūpe mājās), sk. Rīcības plāns deinstitutionalizācijas īstenošanai 2015.-2020. gadam, tabula nr. 2, 15. lpp.,

www.lm.gov.lv/upload/aktualitates/null/2015_15_07_ricplans_final.pdf

Aprakstītie personu ar invaliditāti atbalsta mehānismi ir sociālie pakalpojumi ar normatīvajos aktos skaidri noteiktām funkcijām un uzdevumiem, turklāt pieejamība ikvienam ir garantēta tikai pie pašvaldības sociālā darbinieka. Iespēja saņemt pārējos iepriekš minētos pakalpojumus ir ierobežotam cilvēku lokam, jo nav pieejams sabiedrībā balstīto pakalpojumu klāsts. Neviena no pieminētajiem mehānismiem nav paredzēts, lai personai ar garīga rakstura traucējumiem nodrošinātu atbalstu lēmumu pieņemšanā, vienlaicīgi ievērojot personas intereses un vajadzības. Šie mehānismi nodrošina atšķirīgus pakalpojumus un tie viens otru neizslēdz, proti, persona vienlaicīgi var pretendēt uz vairākiem. Būtiskākais tomēr ir, ka persona var nekvalificēties konkrētā pakalpojuma saņemšanai (jo neatbilst pašvaldību izvirzītajiem kritērijiem), pat, ja tas ir nepieciešams, lai persona varētu pilnvērtīgi iesaistīties sev svarīgu lēmumu pieņemšanā un dzīvot sabiedrībā līdzvērtīgi citiem.

VII. METODISKĀS VADLĪNIJAS

1. Kas var būt atbalsta persona?

Lēmumu pieņemšana ar atbalsta personas palīdzību ir alternatīvs mehānisms aizgādībai pār personu ar garīgiem traucējumiem. Tas nozīmē, ka atbalsta personas jēdziens ir cieši saistīts ar rīcības spēju, atbalstīto lemtspēju un uz personu vērstu plānošanu. RC ZELDA īstenotajā pilotprojektā uz personu vērsta plānošana tika izmantota kā primārā metode, kādā atbalsta persona var novērtēt to, kāds atbalsts ir nepieciešams personām ar garīgiem traucējumiem laikā, kad šīs personas cenšas pieņemt lēmumus, kas ļautu tām dzīvot sabiedrībā tā, kā tās pašas to vēlas, kā arī sniegt šo atbalstu.

Kaut arī, kā tika norādīts iepriekš, visiem ir vienlīdzīga tiesības uz rīcības spēju visās dzīves jomās¹¹⁸, daži ir nepieciešama palīdzība šo tiesību īstenošanā. Tādēļ tika radīts jēdziens "atbalstītā lemtspēja", kas paredz, ka atbalsta persona palīdz personai ar garīga rakstura traucējumiem pieņemt lēmumus, kas ir būtiski šīs personas dzīvē. Tas nozīmē, ka persona ar garīga rakstura traucējumiem pati pieņem lēmumus, nevis kāds tos pieņem tās vietā. Vēlams, lai attiecības starp atbalsta personu un atbalstīto personu balstītos uz "sirsnību un solidaritāti" un tiktu ievērots princips "Tu pati/pats vislabāk zini, kas tev ir vajadzīgs" (tādējādi ļaujot personai brīvāk pieņemt lēmumus), nevis "es vislabāk zinu, kas tev ir vajadzīgs"¹¹⁹.

Tā kā šis modelis darbojas visdažādākajās situācijās, nepastāv nekādi universāli kritēriji vai strikti un formalizēti norādījumi attiecībā uz atbalsta personas iecelšanu. Daudzos gadījumos atbalsta personas pienākumus jau pilda kāds tuvinieks, draugs, brīvprātīgais, paziņa vai speciālists, vai arī tos var uzticēt šādam cilvēkam. Tas nozīmē, ka sniedzamā atbalsta apjoms, formalitātes līmenis un atbalsta personu skaits dažādos gadījumos var būt atšķirīgs, tomēr būtiskākais kritērijs ir uzticība, kas pastāv starp personu, kurai nepieciešams atbalsts, un atbalsta sniedzēju.

¹¹⁸ ANO konvencija par personu ar invaliditāti tiesībām, 12. pants

¹¹⁹ Wightman C. Connecting People The steps to making it happen //

http://www.learningdisabilities.org.uk/content/assets/pdf/publications/connecting_people.pdf?view=Standard

Džonatans G. Martinis (Jonathan G. Martinis) savā publikācijā "Supported Decision Making: Protecting Rights, Ensuring Choices" (Atbalstītā lemtspēja: tiesību aizsardzība, atļauja izlemt) ir rakstījis, ka jebkurās attiecībās starp personu ar garīgiem traucējumiem un atbalsta personu ir jāpastāv šādiem trīs elementiem:

1. atzišana, ka personai ir tiesības pieņemt ar savu dzīvi saistītus lēmumus;
2. atzišana, ka persona var piedalīties lēmumu pieņemšanas procesā vai attiecībās, nezaudējot savas tiesības pieņemt lēmumus;
3. izpratne par to, ka personai ir nepieciešama palīdzība lēmumu pieņemšanā vai apspriešanā, "izmantojot tulka palīdzību, atbalstīto komunikāciju, palīgtehnoģijas vai vieglo valodu".¹²⁰

Vairumā gadījumu atbalsta persona ir:

- 1) tuvs draugs (draugs, tuvinieks, kaimiņš utt.) – tā sauktais dabiskais atbalsta sniedzējs
- 2) vai speciālists (pakalpojuma sniedzējs).

Neatkarīgi no tā, kas ir atbalsta persona, juridiskajam mehānismam būtu jāparedz, ka atbalsta persona var saņemt īpašu apmācību (minimālā prasība būtu iepazīties ar informāciju par atbalstītās lemtspējas idejām un principiem), un šī persona būtu oficiāli jāatzīst. Atbalsta personu oficiāli atzīt var tiesa, un šis lēmums, pirmkārt, ir atkarīgs no atbalstāmās personas izvēles, nevis tikai no šīs personas sociālā tīkla pārstāvju viedokļa vai to speciālistu vērtējuma, kas sniedz pakalpojumus šai personai. Atbalsta personu var arī iecelt, pamatojoties uz rakstisku līgumu starp atbalstāmo personu un atbalsta personu¹²¹. Kā noteikts ANO "Rokasgrāmatā parlamentāriešiem par konvenciju "Par personu ar invaliditāti tiesībām"", šāda veida līgums "norāda citiem, tostarp ārstiem, finanšu iestādēm un pakalpojumu sniedzējiem, ka persona ir pilnvarojusi atbalsta sistēmu viņai/viņam palīdzēt pieņemt lēmumus un pārstāvēt viņu noteiktos jautājumos".

¹²⁰ J.G. Martinis. Supported Decision Making: Protecting Rights, Ensuring Choices // Bifocal May – June 2015 Vol. 36, No. 5: <http://supporteddecisionmaking.org/sites/default/files/martinis-1505-bifocal.pdf>

¹²¹ Piemēram, "pārstāvības līgumi", kas tiek izmantoti Britu Kolumbijas provincē Kanādā: http://www.bclaws.ca/civix/document/id/complete/statreg/96405_01

Īstenojot šo pilotprojektu, esam vadījuši pamatapmācību tuviniekiem – atbalsta sniedzējiem par uz personu vērstu plānošanu, kā arī sagatavojuši un parakstījuši līgumus par sadarbību projektā gan ar personām, kurām sniedzām tiešu atbalstu, gan ar tuviniekiem – atbalsta sniedzējiem. Strādājot ar tuviniekiem vai citiem personai nozīmīgiem cilvēkiem, esam slēguši līgumus ar viņiem kā atbalsta personām. RC ZELDA konsultēja tuviniekus – atbalsta sniedzējus, kā arī nodrošināja resursus šī projekta ietvaros.

Situācijās, kur atbalsta sniedzējs bija RC ZELDA darbinieks, mēs līgumam par atbalsta sniegšanu pievienojām pielikumā atsevišķu vienošanos starp personu un atbalsta sniedzēju. Līgumos tika arī norādītas galvenās jomas, kurās tiek sniegts atbalsts.

Vairākos gadījumos, pateicoties šādam līgumam, atbalstītās personas un tuvinieki – atbalsta sniedzēji varēja aizstāvēt savas izvēles un tiesības saistībā ar dzīvi sabiedrībā. Kaut arī pagaidām Latvijas likumdošanā nav ieviests atbalstītās lemtspējas jēdziens, pamatojoties uz šāda līguma esamību, profesionālie atbalsta sniedzēji, kas darbojas Resursu centrā ZELDA, savu klientu un viņu tuvinieku lēmumus varēja darīt zināmus institūciju speciālistiem, pakalpojumu sniedzējiem no vietējās kopienas vai valsts pārstāvjiem.

Tiesas lēmumā vai atbalsta līguma tekstā tiek norādītas galvenās jomas, kurās atbalsta personai ir pienākums sniegt atbalstu. Mēs uzskatām, ka atbalsta personu darbība būtu regulāri jāpārbauda, veicot uzraudzību, intervīciju, apmācību/konsultēšanu, strīdu situāciju risināšanu vai dažāda veida novērtēšanu un, kas ir vēl svarīgāk, lūdzot atsauksmes no personas, kura saņem palīdzību lēmumu pieņemšanā.

Kā tika minēts iepriekš, saskaņā ar atbalstītās lemtspējas pamatideju persona ar garīga rakstura traucējumiem pati izvēlas savu atbalsta personu. Pamatojoties uz mūsu pieredzi pilotprojekta ietvaros, jāuzsver, ka atbalsta personu nevar iecelt tikai tāpēc, ka to ir pieprasījuši kāda pietuvināta persona (tuvinieks, speciālists vai draugs), apgalvojot, ka starp viņiem pastāv uzticība, pat ja atbalstāmā persona šķietami piekrit šim apgalvojumam vai nevar uzreiz izteikt savu viedokli. Kaut arī uzticība šāda veida attiecībās ir obligāts priekšnosacījums, ieceļot atbalsta sniedzēju, ir jāveic rūpīga izvērtēšana un jāņem vērā gan atbalstāmās personas sniegtā informācija (galvenokārt), gan atbalsta tīkla pārstāvju un iesaistīto speciālistu viedoklis. Ļoti svarīgi (kaut arī bieži sarežģīti) ir organizēt individuālu tikšanos ar personu ar garīgiem traucējumiem, lai tai būtu iespēja paust savus uzskatus drošā un uzticamā gaisotnē un sev pieņemamā veidā.

Iespējams arī, ka vienai personai ir vairāku atbalsta personu tīkls, kur katra atbalsta persona sniedz padomus atšķirīgās jomās, piemēram, sociālais darbinieks vai jurists sniedz profesionālus padomus, bet kaimiņš vai tuvinieks palīdz pieņemt ar ikdienu saistītus lēmumus. Patiesībā šāds modelis atspoguļo dabisko lēmumu pieņemšanu mūsu sabiedrībā neatkarīgi no tā, vai cilvēkam ir vai nav kādi garīgi vai fiziski traucējumi – pirms pieņemam kādu lēmumu, mēs mēdzam lūgt padomu personai, kas ir kompetenta attiecīgajā jautājumā un kurai mēs uzticamies. Kā tiks aplūkots tālāk tekstā, šāda veida tīklu var definēt, izmantojot uz personu vērsta plānošanas metodes.

Ja atbalsta personu ir iecēlusi tiesa, atbalsta personas ieteikumi nav juridiski saistoši, bet ir noteikts, ka personai ir jākonsultējas ar atbalsta personu, pieņemot lēmumus tiesas noteiktajā jomā. Atbalstītā persona ar savu parakstu apliecina, ka ir konsultējies ar atbalsta personu. Šajā modeli apstiprinājums par konsultāciju ar atbalsta personu nodrošina, ka atbalstītās personas noslēgtajam darījumam ir juridisks spēks.

Pilotprojekta ietvaros mēs esam pārbaudījuši, kā šī sistēma darbojas abos variantos: gan tad, kad atbalsta persona ir speciālists (piemēram, sociālais darbinieks, jurists, psihologs), gan tad, kad tā ir personai ar garīga rakstura traucējumiem pietuvināta persona (tuvinieks, draugs, kaimiņš utt.).

2. Atbalsta personas uzdevumi un pienākumi

Rokasgrāmatās un vadlīnijās par atbalstīto lēmumu pieņemšanu ir atrodami daudz un dažādi uzdevumu un pienākumu saraksti. Mēs uzskatām, ka visbūtiskākais ir, lai šie uzdevumi un pienākumi būtu balstīti uz pamatprincipu, ka katrai personai ir jābūt iespējai pašai pieņemt lēmumus. Tas nozīmē, ka atbalsta personai ir jārikojas saskaņā ar atbalstītās lemtspējas un uz personu vērstās plānošanas idejām un jābūt gatavai respektēt personas brīvību, kad šī persona mēģina pieņemt lēmumus attiecībā uz savu dzīvi.

Atbalsta personu uzdevumu un pienākumu pilnīgs detalizēts apraksts ir atrodams rokasgrāmatā *“Supporting decision making: A guide to supporting people with a disability to make their own decisions”* (Atbalstītā lemtspēja: Rokasgrāmata par atbalsta sniegšanu personu ar garīgiem traucējumiem lēmumu pieņemšanā), ko publicējusi Viktorijas štata Veselības aprūpes ministrijas Invalitātes pakalpojumu nodaļa, Austrālija¹²².

Atbalsta personas trīs galvenie pienākumi:

- rīkoties saskaņā ar personas ar garīga rakstura traucējumiem tiesībām;
- izprast un būt informētai par visiem atbilstošajiem tiesību aktiem un politikām;
- informēt personu ar garīga rakstura traucējumiem par viņas/viņa tiesībām un pienākumiem, kā arī palīdzēt tos izprast”.

Tālāk tekstā autori detalizētāk apraksta to, kādi ir pienākumi saskaņā ar atbalstītās lemtspējas principiem. Daži pienākumi īpaši uzskatāmi atspoguļo atbalsta personas lomu.

Piemēram, atbalsta personai ir:

- jātic, ka persona spēj pieņemt lēmumus;
- jānosaka un jāsaprot, kāds atbalsts ir nepieciešams, lai persona ar garīga rakstura traucējumiem varētu pieņemt lēmumus un īstenot tos, kā arī jāsniedz šis atbalsts;
- jānosaka, kādi faktori var ietekmēt personas lemtspēju, un tie jānovērš;
- ja nepieciešams, jāpalīdz personai iesaistīt lēmumu pieņemšanas procesā citas personas, kam ir nozīmīga loma atbalstāmās personas dzīvē;
- atbilstoši jāreaģē, ja persona ar garīga rakstura traucējumiem maina savus uzskatus, cienot viņa/viņas viedokli un neļaujot tam ietekmēt turpmāko atbalsta sniegšanu;
- jānodrošina, lai par mainīto uzskatu vai lēmumu iespējamo tiesisko vai līgumisko ietekmi persona tiktu informēta viņai/viņam saprotamā veidā;
- jānodrošina, lai personai ar garīga rakstura traucējumiem netiek uzspiestas vērtības, kas ierobežo, aizliedz vai pārmērīgi ietekmē šīs personas izvēles utt.¹²³

¹²² http://www.dhs.vic.gov.au/_data/assets/pdf_file/0011/690680/dsd_cis_supporting_decision_making_0212.pdf

¹²³ Turpat.

Jāatzīmē arī, ka atbalsta personas pienākums ir saglabāt visu nepieciešamo dokumentāciju un nodrošināt visas sensitīvās informācijas konfidencialitāti.

Būtiski ir tas, ka atbalsta personas uzdevums attiecībās ar atbalstīto personu nav nepieļaut sliktu un kļūdainu lēmumu pieņemšanu, bet gan runāt ar personu par iespējamajiem riskiem un viņas/viņa drošību.

Atbalsta personas galvenās funkcijas ANO rokasgrāmatā ir definētas šādi: “persona/s, kas sniedz atbalstu, izskaidro jautājumus, kad tas nepieciešams, un interpretē personas izrādītās vai izteiktās vēlmes. Pat ja personai ar garīga rakstura traucējumiem ir nepieciešams pilnīgs atbalsts, atbalsta sniedzējam/iem jānodrošina personai iespēja izmantot viņas/viņa likumīgās tiesības tik lielā mērā, cik tas iespējams, saskaņā ar personas vēlmēm.” Atbalsta persona var arī “paziņot par personas interesēm citiem vai palīdzēt viņai/viņam izprast dažādo pieejamo iespēju atšķirības”, kā arī “palīdzēt citiem saprast, ka persona ar smagiem garīga rakstura traucējumiem arī ir personība ar pagātni, noteiktām interesēm un dzīves mērķiem un spēj izmantot savas likumīgās tiesības”¹²⁴.

No tā izriet, ka atbalsta personu funkcijas ir vispārēji saistītas ar padomdošanu lēmumu pieņemšanas procesā, taču neaprobežojas ar to.

Rokasgrāmatā “*Supporting decision making: A guide to supporting people with a disability to make their own decisions*” (Atbalstītā lemtspēja: Rokasgrāmata par atbalsta sniegšanu personu ar garīgiem traucējumiem lēmumu pieņemšanā) ir norādītas arī šādas atbalsta personu funkcijas: “atgādināt personai ar garīga rakstura traucējumiem (un viņu atbalsta personām), ka viņai/viņam ir tiesības pieņemt lēmumus; palīdzēt personai iegūt informāciju, kas nepieciešama attiecīgā lēmuma pieņemšanai; piesaistīt speciālistus, ja ir nepieciešama īpaša palīdzība; runāt un rīkoties gadījumos, kad personai tiek liegtas tiesības pieņemt lēmumus”.

Jāatzīmē, ka viena no atbalsta personas galvenajām funkcijām ir palīdzēt izveidot personas atbalsta tīklu, un, ja šāds tīkls jau pastāv, stiprināt to. Ja kāda iemesla dēļ attiecības starp atbalstītājā lēmumu pieņemšanā iesaistītajām personām beidzas, atbalsta personai ir jādara viss iespējams, lai pārmaiņu posms nebūtu smags un negatīvs. Ja starp atbalsta personu un atbalstīto personu pastāv konflikts, ir jālūdz palīdzība. Turklāt ir jāinformē institūcija, kura viņu iecēla, par nepieciešamību iecelt jaunu atbalsta personu saskaņā ar procedūru.

3. Atbalstītās lēmumu pieņemšanas procesa posmi

Persona un atbalsta sniedzējs ir iesaistīti atšķirīgos lēmumu pieņemšanas procesa posmos:

- iespēju apzināšana un informācijas iegūšana par konkrēto lēmumu – tiek iegūts pēc iespējas vairāk informācijas, tiek izveidoti pieejamo iespēju saraksti, notiek saziņa ar noderīgām iestādēm, organizācijām, personām, lai varētu pieņemt pēc iespējas pamatotāku lēmumu;
- iespēju izvērtēšana – tiek runāts par lēmuma plusiem un mīnusiem, riskiem un sekām, personām, kuras tas ietekmēs, vērtībām un uzskatiem, no kuriem var būt atkarīgs attiecīgais lēmums; tiek aplūkota citu personu pieredze līdzīgu lēmumu pieņemšanā, utt.;
- lēmuma pieņemšana – persona pieņem lēmumu;
- lēmuma īstenošana – persona īsteno lēmumu, atbalsta persona var palīdzēt pārvarēt šķēršļus, kas kavē lēmuma īstenošanu;
- pieņemtā lēmuma apspriešana – tiek aplūktas lēmuma sekas: vai tas darbojās, vai ir jāpārtrauca rezultāti, kā tas ietekmēja citus utt.¹²⁵

¹²⁴ <http://www.un.org/disabilities/default.asp?id=242>

¹²⁵ http://www.adhc.nsw.gov.au/_data/assets/file/0011/346196/Handbook_for_supporters.pdf

Ne vienmēr lēmuma pieņemšanas procesā izpildās visi šie posmi, tomēr dažkārt var būt lietderīgi atcerēties par tiem.

Kā atbalstītās lēmumu pieņemšanas piemēru varam minēt situāciju, kādu pieredzējām mūsu pilotprojekta ietvaros. Kārlis, jaunietis ar intelektuālās attīstības traucējumiem, ieradās uz tikšanos ar savu atbalsta personu (RC ZELDA speciālistu), un paziņoja, ka vēlas ņemt aizdevumu bankā, lai iegādātos ļoti dārgu automašīnu. Viņam nebija ne darba, ne ietaupījumu, turklāt viņa rīcības spēja bija ierobežota, taču viņš ļoti vēlējās iegādāties šo automašīnu, lai izceltos savu draugu vidū. Kārlis lēmumu jau bija pieņēmis.

1. Iespēju apzināšana un informācijas iegūšana par konkrēto lēmumu

Šajā posmā Kārlis pats bija paveicis lielu darbu: viņš bija internetā izvēlējis automašīnas modeli (vienu no visdārgākajiem), kā arī sazinājies ar banku un pieteicis apmeklējumu, lai lūgtu aizdevumu. Tas nedaudz uztrauca atbalsta personu – kaut arī jaunieša rīcības spēja bija ierobežota un viņš nevarēja patstāvīgi saņemt aizdevumu, līdz šim ar viņu vairākkārt bija manipulējušas citas personas. Tomēr atbalsta persona izlēma neiejaukties šajā procesā un nenorādīt strikti: “Nē, tu nevari to darīt”, bet gan rīkoties atbilstoši atbalstītās lēmumu pieņemšanas principiem. Viņi kopīgi sāka apspriest citas iespējas: iegādāties automašīnu, kas nemaksā tik dārgi, neņemt aizdevumu, izdomāt, kā citādi var izcelties draugu vidū. Viņi arī runāja par kredītēšanas sistēmu un bankām – kuriem uzņēmumiem var uzticēties, bet kuriem nevar. Viņi izlēma doties uz banku kopā. Bankas darbinieks informēja jauniešu par to, kas ir nepieciešams, lai varētu iegādāties izvēlēto automašīnu – pastāvīgs darbs ar lielu algu un laba kredītvēsture. Kārlim tika iedoti dokumenti, kas jāaizpilda, ja viņš izlems pieteikties aizdevuma saņemšanai.

2. Iespēju izvērtēšana

Mājupceļā Kārlis kopā ar atbalsta personu apsprieda, kādi ir plusi un mīnusi, iegādājoties dārgu mašīnu kredītā. Kaut arī jauniešu vēlējās atstāt iespaidu uz draugiem, viņš arī vēlējās parūpēties par savu ģimeni – pašlaik lielāko daļu no naudas, ko Kārlis saņēma pagaidu darbos, strādājot neoficiāli, viņš izmantoja, lai palīdzētu mātei. Reizēm viņš arī iegādājās modernu apģērbu un jaunākos tērpus. Viņi aprēķināja, cik lielu summu un cik ilgi jauniešiem būtu jāmaksā katru mēnesi, ja viņš ņemtu aizdevumu. Kārlis pārsteigts secināja, ka, iegādājoties dārgo automašīnu, viņš nevarētu atļauties neko citu turpmākos 20 gadus. Viņi runāja arī par viņa draugiem, uz kuriem viņš vēlējās atstāt iespaidu, un izrādījās, ka dažu draudzība viņam nemaz nav tik svarīga, bet citu vidū varēja izcelties arī citādi, neizdodot tik daudz naudas.

3. Lēmuma pieņemšana

Atgriežoties birojā, jauniešus lūdza, lai dokumenti tiek atstāti pie RC ZELDA jurista, lai gadījumā, ja viņš izlemtu ņemt aizdevumu, jurists varētu tos izlasīt un palīdzēt aizpildīt. Viņš arī teica, ka viņam vajag laiku, lai to pārdomātu. Vēlāk sarunā ar atbalsta personu viņš izstāstīja, ka pagaidām ir atmetis domu iegādāties automašīnu un varbūt to darīs vēlāk, pēc pāris gadiem, kad viņam būs labāk atmaksāts darbs.

4. Lēmuma īstenošana

Kārlis neaizpildīja pieteikumu un nemēģināja iegādāties automašīnu. Atbalsta persona zina stāstīt, ka Kārļa lēmums praktiski neietekmēja viņa saziņu ar draugiem.

5. Pieņemtā lēmuma apspriešana

Vēlāk, apspriežot pieņemto lēmumu, Kārlis teica, ka uzskata sevi par atbildīgu personu un nevēlas uzņemties kredītsaistības. Viņam joprojām ir plašs draugu loks.

4. Atbalsta apmērs un jomas

Kaut arī, plānojot atbalsta sniegšanu, atbalsta persona un atbalstāmā persona var savstarpēji apspriest, cik lielā mērā un kādās jomās būs nepieciešams atbalsts, ir izveidoti īpaši rīki, kas palīdz noteikt nepieciešamā atbalsta apmēru un jomas. Visnoderīgākais oficiāli atzītais rīks ir Atbalsta intensitātes skala (*Supports Intensity Scale*)¹²⁶, kas tika izstrādāta īpaši personām ar intelektuālās attīstības traucējumiem. Aptaaujājot personu un viņa atbalsta tikla pārstāvjus, tiek iegūts visaptverošs novērtējums attiecībā uz atbalsta nepieciešamību 57 dzīves jomās un 28 ar uzvedību un medicīnisko aprūpi saistītās jomās. Šī rīka izmantošanā būtiska ir sadarbība, un tas ir veidots pēc uz personu vērstas domāšanas principiem (lai vēlāk to varētu izmantot uz personu vērstas plānošanas procesā). Tomēr šī rīka iegāde un apguve ir finansiāli samērā dārga un to var izmantot tikai personas, kuras ir saņēmušas īpašu apmācību un kurām ir vismaz bakalaura grāds nozarē, kas saistīta ar cilvēku aprūpi (ar dažiem izņēmumiem)¹²⁷.

Jāatzīmē, ka atbalsta jomas un apmēru var arī noteikt, izmantojot parastos tālāk aprakstītos uz personu vērstas plānošanas rīkus ("laba diena/slikta diena", "ikdienas rutīna" utt.). Ja atbalsta persona nav speciālists, kas ieguvis augstāko izglītību nozarēs, kas saistītas ar personu aprūpi, mēs uzskatām, ka ir pietiekoši, ja atbalsta persona regulāri sazinās ar atbalstāmo personu viņai/viņam saprotamā veidā un Atbalsta intensitātes skala tiek izmantota tikai vissarežģītākajos gadījumos.

Tā kā lēmumu pieņemšana personas dzīvē notiek nepārtraukti, ir jāparedz, ka atbalsta apjoms un jomas ar laiku var mainīties.

Jāņem arī vērā, ka gadījumā, ja atbalsta persona pārstāv atbalsta tiklu un pārzina un vēlas sniegt atbalstu konkrētā jomā (jurists – juridiskos jautājumos, māte vai tēvs – saistībā ar ikdienišķām darbībām), viņas/viņa sniegtā atbalsta apmēru un jomas var ierobežot konkrētā "specializācija".

RC ZELDA īstenotajā pilotprojektā atbalsta jomas, kurās mūsu organizācija var sniegt atbalstu, tika noteiktas jau pašā pilotprojekta veidošanas sākumā. Tostarp tika minētas tādas jomas kā juridiskie jautājumi, palīdzība finanšu pārvaldībā, veselības aprūpe (tikai attiecībā uz veselības aprūpes pieejamību), ikdienas prasmju attīstīšana un atbalsta tikla veidošana. Šajās jomās sniedzamā atbalsta apjoms tika noteikts kopā ar personu, plānojot atbalsta sniegšanu.

Ja atbalsta persona tiek iecelta tiesā, lēmumu par nepieciešamā atbalsta apmēru un jomām pieņem tiesa.

5. Dabiskais atbalsta sniedzējs

Par prioritāti šajā modeli tiek uzskatīts dabiskais atbalsta sniedzējs (tuvinieks, draugs, kaimiņš utt.), jo attiecībām starp personu un atbalsta personu būtu jābūt ne tikai uzticības pilnām, bet arī neformālām. Tas ir ļoti būtiski tādēļ, ka atbalstītais lēmumu pieņemšanas process līdzinās dabiskajam lēmumu pieņemšanas procesam sabiedrībā, kad padomu došana nav vienkārši neitrāls pakalpojums, bet gan ir palīdzības sniegšana personai, par kuru cilvēks rūpējas. Izvēloties dabisko atbalsta sniedzēju, viņa/viņš

¹²⁶ "Izmantojot šo rīku, tiek novērtēta atbalsta nepieciešamība tādās jomās kā atrašanās mājās, atrašanās sabiedrībā, mūžizglītība, nodarbinātība, veselība un drošība, sociālās aktivitātes, aizsardzība un aizstāvība. Izmantojot šo rīku, katra darbība tiek novērtēta pēc atbalsta sniegšanas *biežuma* (nekad, vismaz reizi mēnesī), *ilguma* (nav, mazāk par 30 minūtēm), un *veida* (uzraudzība, žestikulācija runāšanas laikā). Visbeidzot tiek noteikts atbalsta intensitātes līmenis, kas ir atkarīgs no kopējā nepieciešamā atbalsta indeksa – standarta rādītāja, ko veido visi rādītāji visās rīka pārbaudītajās pozīcijās."

(<https://aaid.org/publications/supports-intensity-scale#.VtCtKlSLRmw>).

¹²⁷ <https://aaid.org/sis/product-information/faqs#.Vup6OjGYLL4>

ir jāinformē par atbalstītās lēmumu pieņemšanas principiem, kā arī turpmākā procesa laikā jāsniedz apmācība vai konsultācija. Dažkārt pirms atbalstītās lēmumu pieņemšanas procesa virzīšanas ir jāvelta laiks, lai attīstītu esošās attiecības starp personu un viņas/viņa potenciālo atbalsta personu.

Pilotprojekta ietvaros mēs uzaicinājām tuviniekus uz mācību semināriem, kuros iepazīstinājām ar dažām uz personu vērstās plānošanas metodēm. Šo tuvinieku kontaktinformāciju mēs bijām ieguvuši no mūsu esošajiem tīkliem, sociālajiem dienestiem, dienas centriem un bāriņtiesām. Pēc semināriem mēs uzaicinājām piedalīties šajā projektā dalībniekus, kas bija izrādījuši par to interesi. Semināri notika vairākās Latvijas pilsētās, un turpmākā saziņa tika veidota tā, lai palīdzētu dalībniekiem attāli, organizējot vien pāris individuālas tikšanās viņu pilsētā (daži no dalībniekiem vēlāk brauca pie mums uz Rīgu). Šī iemesla dēļ tiešs kontakts ar personu sākumā nebija obligāts, turklāt dažos gadījumos dažādu iemeslu dēļ tas bija gandrīz neiespējams. Tas radīja dažādus tālāk minētos sarežģījumus, no kuriem būtu ieteicams izvairīties.

Grūtības, ieceļot dabisko atbalsta sniedzēju:

1) risks iecelt atbalsta personu bez atbalstāmās personas piekrišanas – kā tika norādīts iepriekš, atbalstāmajai persona pašai ir jāizvēlas atbalsta persona. Tomēr mūsu sabiedrībā pārāk liela uzmanība tiek veltīta aizgādņības institūtam, un ir grūti sazināties ar personu tieši, jo vai nu viņa/viņš dzīvo slēgtā iestādē vai kopā ar ģimeni, vai viņas/viņa aizgādnis ir kāds no tuviniekiem. Tā kā pastāvošie sociālie pakalpojumi ir orientēti nevis uz personām ar traucējumiem, bet uz viņu aizgādņiem, dažkārt mums ir jāstājas pretī sistēmai un jāatrod citi veidi, kā sazināties ar personu. Pastāvošās situācijas dēļ veiktā pilotprojekta ietvaros mēs dažkārt sākām palīdzēt personu tuviniekiem, nevis pašām personām, nezinot, vai ar saviem pakalpojumiem atbalstām pašas personas intereses un nolūkus. Jāatzīst gan, ka konkrētajos apstākļos nemaz nebija iespējams sazināties ar dažām personām, neiesaistot saziņā viņu tuviniekus;

2) interešu konflikts – dažkārt personas pieņemtie lēmumi ir pretrunā ar ieceltā dabiskā atbalsta sniedzēja interesēm; šis risks iepriekš ir jānovērtē un jānovērš, iesaistot trešo pusi;

Pilotprojekta ietvaros vairāki dabiskie atbalsta sniedzēji iebilda pret savu atbalstāmo tuvinieku lēmumiem, kas bija saistīti ar šo personu vēlmi iegūt profesiju un darbu. Tas tādēļ, ka atbalsta personas kā personu ar garīga rakstura traucējumiem vecāki saņem pabalstus, kurus zaudētu, ja personas sāktu strādāt. Kaut arī tuvinieki – atbalsta personas izrādīja rūpes par to, kāda būs bērnu nākotne, kad paši novecos, pašlaik viņas/viņi nebija gatavi zaudēt pabalstus, kas viņām/viņiem nodrošināja iztiku.

Kādā citā gadījumā atbalsta persona nebija motivēta palīdzēt savai radniecei ar garīga rakstura traucējumiem. Viņa regulāri veda radnieci uz tikšanos ar draugiem, kas viņai bija svarīgi, līdz uzzināja, ka par to (individuālu atbalsta pakalpojumu sniegšana personai ar garīga rakstura traucējumiem) var saņemt naudu no valsts (personiskā asistenta finansējums).

3) pārlieku aizbildnieciska attieksme – ja atbalsta persona neatļauj personai uzņemties riskus vai izmēģināt ko jaunu, kad viņa/viņš to vēlas, jo, viņasprāt, tas nav svarīgi, vai atbalsta persona turpina attiekties pret savu atbalstāmo kā par bērnu; ja ilgu laiku ir pastāvējušas cita veida attiecības, atbalsta persona var mēģināt piespiest atbalstāmo pieņemt konkrētus lēmumus vai izstāstīt savus uzskatus un vērtības attiecībā uz to, kā ir labāk.

Vairākums dabisko atbalsta personu mūsu projektā bija tuvinieki, proti, mātes, tādēļ dažos gadījumos bija īpaši grūti piedāvāt mainīt domāšanas veidu. Ļoti bieži viņas savus atbalstāmos tuviniekus joprojām uzskatīja par “bērniem”, kaut arī viņi bija jau pilngadīgas personas. Dažkārt tas spēcīgi ietekmēja lēmumu pieņemšanas procesu.

Viens tuvinieks – atbalsta sniedzējs sazinājās ar RC ZELDA, jo atbalstāmā persona vēlējās sazināties ar advokātu. Mēs noorganizējām konsultācijas, un tajās atklājās, ka persona vēlas dzīvot neatkarīgāk un noskaidrot, kā apieties ar naudu un iepirkties. Tomēr tuvinieks – atbalsta sniedzējs pretojās šai idejai, jo uzskatīja, ka persona ģimenē tiek pilnībā aprūpēta un viņai nav nepieciešams darboties ar naudu.

Vēl citā gadījumā tuvinieka mērķis sakrita ar atbalstāmās personas mērķi – atrast personai darbu, taču tuvinieks – atbalsta sniedzējs darbu meklēja personas vietā, kaut arī personai bija ļoti svarīgi centties to izdarīt pašai. Tas izraisīja akūtu krīzi, un mēs īslaicīgi zaudējām kontaktu ar šo ģimeni.

Lielākajā daļā šo gadījumu persona atrodas neizdevīgākā pozīcijā nekā atbalsta persona, kurai ir lielākas noteikšanas tiesības, tādēļ būtu jāveic konkrēti aizsargpasākumi un jādomā, kā nepieļaut šādas situācijas. Jebkurā no šiem gadījumiem būtu jāveic uzraudzība/konsultēšana un jāpiedāvā palīdzība gan atbalsta personām, gan viņu atbalstītajiem tuviniekiem. Šie uzdevumi būtu jāveic sociālajam dienestam vai organizācijai, kas ir atbildīga par attiecīgā pakalpojuma ieviešanu. Organizācijas pārstāvis darbotos kā procesa virzītājs – viņš izskaidrotu personai atbalsta personas lomu un nepieciešamās prasmes, kā arī palīdzētu izvēlēties potenciālo dabiskā atbalsta personu no palīdzības tīkla un palīdzētu atbalsta personai izprast viņas lomu, lai varētu izvairīties no turpmākiem konfliktiem.

Pierādījās, ka šāda pieeja ir noderīga arī tad, ja kāds (piemēram, RC ZELDA speciālists) pievienojas atbalsta tīklam un mēģina personas viedokli izklāstīt atbalsta personai un pārējam atbalsta tīklam.

6. Profesionālais atbalsta sniedzējs

Parasti ieteicams izvēlēties dabisko atbalsta sniedzēju, taču ir gadījumi, kad ir jāieceļ profesionāla atbalsta persona:

- 1) ja personai ar garīga rakstura traucējumiem nav neviena tuvinieka vai drauga, kuram viņa/viņš uzticas;
- 2) ja persona nevēlas, lai viņas atbalsta persona būtu kāds no tuviniekiem, bet gan izvēlas saņemt profesionālu palīdzību.

Šādā gadījumā ir iespējami divi varianti: atbalsta persona tiek izvēlēta no to speciālistu vidus, kam jau ir bijusi saistība ar personu (ja ir kāds, kuram persona jau uzticas), vai atbalsta sniegšanai tiek iecelts kāds personai vēl nepazīstams cilvēks.

RC ZELDA saviem tiešajiem (jaunajiem un esošajiem) atbalsta saņēmējiem ieteica izvēlēties atbalsta personu vai vairākas atbalsta personas no RC ZELDA darbinieku vidus, kuri bija saņēmuši apmācību par uz personu vērstu domāšanu un plānošanu (sociālie darbinieki, psihologi, juristi). Šim modelim bija vairākas priekšrocības, tostarp vienāda apmācība un iemaņas, kā arī vienas un tās pašas vērtības un uzskati, kas tika sagaidīti no visiem viena līmeņa speciālistiem. Tas nozīmēja, ka atbalsta personu sniegto pakalpojumu kvalitāte bija diezgan paredzama un novērtējama.

Pateicoties šai pieejai, mūsu līdzšinējie atbalsta saņēmēji uzlaboja un nostiprināja savas attiecības ar mūsu organizāciju, un mēs uzzinājām par viņu prasmēm un talantiem, par kuriem nezinājām tad, kad sniedzām viņiem tikai standarta juridisko palīdzību.

Tomēr pastāv arī daži mīnusi – pirmkārt, uzticības pilnu attiecību veidošana ar jauniem atbalsta saņēmējiem aizņēma zināmu laiku. Otrkārt, sākotnēji mums nebija pietiekami daudz informācijas par jaunajiem atbalsta saņēmējiem, tādēļ daudzos gadījumos bija diezgan sarežģīti plānot palīdzības sniegšanu šīm personām. Piemēram, kāda no atbalstītajām personām meloja savām atbalsta personām par saviem mērķiem un lēmumiem, kurus gatavojās pieņemt, un mēs to uzzinājām tikai pēc vairākiem darba mēnešiem.

Izmantojot uz personu vērsts plānošanas rīkus, var novērtēt ne tikai atbalsta personas profesionālās prasmes, bet arī atrast kopīgas intereses, komunikācijas veidu, uzticības līmeni, var noteikt, kurš speciālists būtu vispiemērotākā atbalsta persona. Ir būtiski saprast, ka, "izvēloties piemērotu atbalsta personu, persona, kurai nepieciešams atbalsts, ir laimīgāka un motivētāka"¹²⁸. Tādējādi, izvēloties atbilstošu atbalsta personu, atbalstītā persona var veiksmīgāk veidot savu turpmāko dzīvi.

Nosakot, vai speciālists var būt daļa no atbalsta tīkla, parasti tiek uzdoti daudzi jautājumi, tostarp: "Kas tev patīk šajā personā? Kādas īpašības tu viņā apbrīno un kad jūs pēdējo reizi labi pavadījāt laiku kopā?" Veiksmīgas attiecības starp atbalsta personu un atbalsta saņēmēju dažkārt var raksturot arī tas, ka "viņiem patīk vienam otra sabiedrība, un speciālists šīs attiecības neuztver tikai kā darbu, kur galvenais ir pareizi aizpildīta dokumentācija"¹²⁹.

Vienā no gadījumiem jaunu projekta dalībnieci pie mums nosūtīja kāda sociālā darbiniece, kura jau iepriekš bija sniegusi šai personai dažādus pakalpojumus saistībā ar viņas mājokli un finanšu pārvaldību. Šī jaunieta piekrita iesaistīties projektā, un viņai tika piesaistītas divas profesionālas atbalsta personas (sociālais darbinieks un jurists). Tomēr pēc tā, kādas bija bijušas attiecības un uzticības līmenis starp personu un sociālo darbinieci, kas bija viņu nosūtījusi pie mums, mēs sapratām, ka patiesā atbalsta persona ir sociālā darbiniece, kura šīs personas labā darīja daudz vairāk, nekā paredzēja viņas tiešie pienākumi. Nemot to vērā, mēs sākām piedāvāt papildu palīdzību, kad tā bija nepieciešama, un mūsu atbalsta personas kļuva par daļu no jaunietes atbalsta tīkla.

¹²⁸ Person Centred Thinking: Reablement // <http://www.hsapress.co.uk/media/14568/reablementminibook.pdf>

¹²⁹ Wightman C. Connecting People The steps to making it happen //

http://www.learningdisabilities.org.uk/content/assets/pdf/publications/connecting_people.pdf?view=Standard

Kaut arī šajā modelī vienmēr tiek sagaidīta vairāk vai mazāk neformāla attieksme, tomēr parasti tajā valda vēsākas attiecības nekā tad, ja atbalsta persona ir draugs vai tuvinieks. Tomēr tas zināmā mērā palīdz izvairīties no interešu konflikta, un attiecības bieži ir daudz atklātākas, pat, ja tajās nevalda ļoti liela sirsnība un draudzība. Tiesa gan, šādas attiecības bieži ir īslaicīgas, jo starp atbalsta personu un personu pastāv profesionālas robežas (dažu atbalstāmo personu gadījumā tā ir priekšrocība), kā arī atšķirīgo pilnvaru dēļ atbalsta persona var uzņemties dominējošo lomu laikā, kad atbalstāmā persona vēlas pieņemt savus lēmumus. Gan profesionāli atbalsta sniedzēji, gan dabiskie atbalsta sniedzēji var mēģināt uzspiest personai savus lēmumus vai uzskatus un vērtības.

Lai šis modelis darbotos efektīvāk, ieteicams, lai profesionālai atbalsta personai būtu “neliels atbalstāmo skaits un personiskas attiecības”¹³⁰ un viņa/viņš nebūtu pārslogota un nesadarbotos ar daudzām personām vienlaicīgi, kā arī kritiski uztvertu savu profesionālo pozīciju un nesāktu uzskatīt, ka pilnībā pārzina visas personas dzīves jomas.

Ņemot vērā, ka abos modeļos (profesionāls atbalsta sniedzējs un dabiskais atbalsta sniedzējs) pastāv gan priekšrocības, gan mīnusi, mēs mēģinājām ieviest trešo modeli – noslēdzot divus līgumus ar tiešā atbalsta saņēmēju (nodrošinot profesionāla atbalsta sniegšanu lēmumu pieņemšanā) un ar dabisko atbalsta personu (tuvinieku, kaimiņu vai draugu). Dažos gadījumos tas palīdzēja pamanīt atšķirības starp personas un atbalsta sniedzēja interesēm, kā arī stiprināt personas atbalsta tīklu.

Tāpat kā modelī ar dabisko atbalsta sniedzēju, ir noderīgi piesaistīt trešo pusi, kas darbotos kā koordinators uz personu vērstas plānošanas procesā. Trešā puse atbalsta sniedzēju un atbalstāmo personu iepazīstina ar uz personu vērstas plānošanas principiem, apmāca un konsultē, kā arī var risināt konfliktus, ja tādi rodas. Neatkarīgi no tā, kas ir atbalsta sniedzējs, ir jāņem vērā, ka šie koordinatori neiesaistās lēmumu pieņemšanas procesā un nepārzina attiecības, kas pastāv starp atbalsta personu un atbalsta saņēmēju, bet gan atbalsta procesu tehniski – palīdz atrast nepieciešamos speciālistus, uzlabo vajadzīgās prasmes, veic apmācību utt. Koordinatori neveido ilglaicīgas attiecības ar personu un atbalsta personu. Viņi tikai sniedz konsultācijas tad, kad tas ir nepieciešams. Detalizētāku informāciju par koordinatora lomu lūdzu skatīt nodaļā “Atbalsta personas darba uzraudzība”.

7. Kā izveidot atbalsta tīklu

Atbalstītās lēmumu pieņemšanas process var noritēt daudz veiksmīgāk, ja tajā nepiedalās tikai viena atbalsta persona, bet gan tiek izveidots atbalsta tīkls. Kā rakstīts *Disability Advocacy Network Australia Limited* (Austrālijas Personu ar garīgiem traucējumiem aizstāvības grupa – DANA) informatīvajā vietnē par aizstāvības iespējām¹³¹, “lielāku drošības līmeni var sasniegt, ja atbalstu sniedz personu grupa vai tīkls, vai tiek izstrādāti mehānismi, lai nodrošinātu, ka atbalsta sniedzēji ļaunprātīgi neizmanto tiem doto uzticību”.

Šajā gadījumā ļoti labi darbojas uz personu vērstas plānošanas rīki¹³². Tie ļauj novērtēt sabiedrību, kurā uzturas persona, kā arī palīdz noteikt, kuras attiecības varētu veicināt un attīstīt, kuri cilvēki visvairāk atbalsta personu, un vai viņus var aicināt uzņemties atbalsta personas pienākumus.

¹³⁰ Turpat.

¹³¹ <http://www.advokit.org.au/decision-making/supported-decision-making/>

¹³² <http://www.hsapress.co.uk/media/9661/ccminibookfinalweb.pdf>

Atbalsta tīkla dalībnieki var būt:

- 1) tuvinieki;
- 2) kaimiņi;
- 3) draugi (tostarp citas personas ar garīga rakstura traucējumiem);
- 4) pakalpojumu sniedzēji;
- 5) vietējās sabiedrības pārstāvji: pārdevēji, frizieri, autobusu šoferi, draudzes pārstāvji no baznīcas u.c.;
- 6) brīvprātīgie.

Viens no visbiežāk uzstādītajiem mērķiem, kādus izteica personas, kuras šajā pilotprojektā atbalstījām mēs vai dabiskās atbalsta personas, bija atrast brīvprātīgo, kurš kļūtu par personas draugu vai palīdzētu tai veikt noteiktas aktivitātes.

Vairākumā gadījumu, kad dabiskās atbalsta personas bija tuvinieki, cenšoties noteikt (izmantojot "attiecību karti") personas, kuras sniedz atbalstu attiecīgajai ģimenei pašlaik, viņi nevarēja norādīt vairāk nekā vienu vai divus cilvēkus. Pat, ja izdevās atcerēties vēl kādu cilvēku, kurš ir pietuvināts personai, bieži bija jāpadomā ilgāku laiku. No tā mēs secinājām, ka lielākā daļa Latvijas ģimeņu aizspriedumu, izolācijas no parasto skolu sistēmas dēļ dzīvo diezgan izolēti, un būtu ieteicams stiprināt saikni ar citiem sabiedrības pārstāvjiem. Šīs izolācijas dēļ ir arī grūti atrast brīvprātīgos, īpaši lauku reģionos.

Tomēr bija gadījumi, kad tika norādīti cilvēki no draudzes un citi sabiedrības pārstāvji (piemēram, pārdevēji), kas bija laipni pret personu un izrādīja interesi par viņas/viņa dzīvi, tādējādi uzlabojot viņas/viņa dzīves kvalitāti.

Tas nozīmē, ka atbalstītās lēmumu pieņemšanas modeļa izveide paredz arī sabiedrības ieguldījumu: aizspriedumainības samazināšanu, sabiedrības mobilizēšanos, sabiedrisko pakalpojumu izveidi un brīvprātīgo nodarbināšanu.

Šīs personas var noteikt:

- 1) veidojot attiecību karti (attiecību aplis; vietas, kuras personai patīk vai kuras viņa/viņš apmeklē utt.);
- 2) runājot par personas pagātņi un identitāti;
- 3) nosakot personas aktivitātes un talantus, viņas/viņa cerības, sapņus un to, kādu viņa/viņš vēlas redzēt savu nākotni utt.

Kad esam apkopojusi pietiekami daudz informācijas un noformējuši to atbalstītajai personai saprotamā veidā, viņa/viņš var labāk noteikt, pie kuriem cilvēkiem viņa/viņš vērsīsies pēc palīdzības attiecīgos gadījumos. Šī informācija ir ļoti būtiska arī atbalsta sniedzējam, kurš redz, vai pastāv līdzsvars starp ģimeni, draugiem un algotiem darbiniekiem, kas visi kopā veido atbalsta tīklu. Tāpat šī informācija var būt nozīmīga citiem algotajiem darbiniekiem, jo tā parāda, kas un kā vislabāk atbalsta personu un ko un kā pati persona var darīt savā labā.

Pēc tam ir jāsazinās ar cilvēkiem, kuri sniedz atbalstu personai ar garīga rakstura traucējumiem. Iespējams, daži no viņiem varēs norādīt jaunu informāciju par to, kā persona komunicē, kas viņai/viņam ir svarīgi, utt.

Daži no šiem cilvēkiem var iesaistīties aktīvāk: piedalīties uz personu vērsta plānošanas sanāksmēs un uzņemties zināmus pienākumus (ja persona vēlas, lai attiecīgie cilvēki piedalītos). Jo vairāk atbalsta sniedzēju piedalās sanāksmē, jo vairāk no tā gūst atbalstāmā persona. Dažreiz šajās plānošanas sanāksmēs kā starpnieks var piedalīties kāda trešā persona, kura nav saistīta ar attiecīgo gadījumu, taču ir izgājusi apmācību par uz personu vērstu plānošanu.

Tika organizētas arī regulāras personu ar garīga rakstura traucējumiem tikšanās. Tā izrādījās ļoti veiksmīga ideja, jo tad šīs personas varēja saņemt savu domubiedru atbalstu. Reizi mēnesī projekta dalībnieki ieradās mūsu birojā, kur izklaidējās un atpūtās (galda spēles, pasēdēšana pie tējas tases), kā arī savstarpēji komunicēja un izrādīja savus talantus un prasmes. Kopīgajās tikšanās reizēs valdīja ļoti brīva atmosfēra, un atbalsta sniedzēji vairāk jutās kā personu un brīvprātīgo draugi. Mēs organizējām arī ekskursijas projekta dalībniekiem uz vietām, kas saistītas ar grupas dalībnieku prasmēm, interesēm par profesijām vai talantiem (ekskursijas uz bibliotēku, zirgu stalli, Latvijas televīziju, nodarbības par veselīgu dzīvesveidu, fotografēšanu, ērģelēm u.c.). Tur viņi varēja parādīt savas zināšanas un tieši sazināties ar dažādu profesiju pārstāvjiem (mūziķiem, fotogrāfiem). Daudzi ieguva jaunus draugus, un dažiem šīs tikšanās reizes bija īpaši svarīgas (trīs tiešā atbalsta saņēmēji kopā mācās lasīt un rakstīt; tie, kas dzīvo ģimenēs, satiek tos, kas dzīvo institūcijās, kāds, kuram patīk dzīvnieki, var atrast kopīgu valodu ar kādu, kurš ir strādājis stalljos, un uzzināt daudz jauna par zirgiem).

8. Uz personu vērsta domāšana un plānošana atbalstītājā lēmumu pieņemšanā

Izmantojot uz personu vērsta domāšanas un plānošanas (PVP) pieeju, tiek īstenotas atbalstītās lemtspējas idejas. Šī pieeja attiecas gan uz domāšanu un savstarpējās saziņas veidu, gan uz dažādu rīku un dokumentācijas apgušanu un izmantošanu dažādās situācijās. PVP pieeja parasti tiek izmantota, lai personām ar garīga rakstura traucējumiem palīdzētu gadījumos, kad viņi maina dzīves vai uzturēšanas vietu – pārceļas no institūcijas uz dzīvi sabiedrībā, maina dzīvesvietu, maina skolu utt.

Ir noteikts, ka "lemtspēja ir personu ar garīga rakstura traucējumiem pašnoteikšanās, tiesību izmantošanas un iekļaušanās sabiedrībā centrālais elements"¹³³. Tas norāda, ka gadījumos, kad tiek izmantota uz personu vērsta plānošana, visas darbības, tostarp lēmumu pieņemšana, kā jau norāda pats termins, ir vērstas uz personu. Persona pati pieņem ar savu dzīvi saistītus lēmumus un pati var paust uzskatus par sev nepieciešamo atbalstu, jomām, kurās tas ir nepieciešams, un cilvēkiem, kas vislabāk varētu sniegt šo atbalstu. Tas ir iespējams tādēļ, ka uz personu vērsta plānošanas pamatā ir sadarbība. Persona vairs nav "klients" vai "pakalpojumu saņēmējs", kurš saņem jau gatavus pakalpojumus, kuriem viņai/viņam ir jāpielāgojas. Ja tiek izmantota PVP pieeja, uz šo būtisko atšķirību jau kopš paša sākuma norāda procesa laikā izmantotā valoda – tie, kuri izmanto minēto pieeju, mēģina izvairīties no profesionālas valodas lietošanas un tā vietā izmanto vienkāršus vārdus, vēlams, tāds, ar kādiem persona pati raksturo savu dzīvi, kā arī pielāgojas personas komunikācijas veidam. Šī pieeja nozīmē, ka persona ar atbalsta personas palīdzību var pieņemt lēmumus, kas nodrošinātu, lai persona turpmāk varētu dzīvot tieši sev piemērotā vidē.

PVP nav vienkāršs process, bet gan dažādu rīku un metožu apvienojums, kas jāizmanto kopā ar personu, nevis personas vietā. Visi šie rīki un metodes palīdz personai saprast, kas viņai ir būtiski un ko viņa vēlas sasniegt vai mainīt ar skatu uz nākotni. Izmantojot šīs metodes, var atklāt un detalizēti

¹³³ Shirli Werner. Individuals with Intellectual Disabilities: A Review of the Literature on Decision-Making since the Convention on the Rights of People with Disabilities (CRPD): http://www.publichealthreviews.eu/upload/pdf_files/12/00_Werner_S.pdf

raksturot personas ar garīga rakstura traucējumiem personiskās vēlmes, intereses, talantus, uzskatus un nolūkus un to, kā persona vēlas dzīvot (nevis to, kā viņas/viņa tuvinieki vai sociālo pakalpojumu sniedzēji vēlas, lai persona dzīvotu). Tādējādi PVP pieejas izmantošana paredz, ka ikvienai personai neatkarīgi no garīgo traucējumu esamības vai smaguma pakāpes ir tiesības vārdiski vai ar savu rīcību paust viedokli par to, kā viņa/viņš vēlas dzīvot. Vienlaikus, izmantojot PVP rīkus, atbalsta tīkla pārstāvji var noskaidrot un panākt nepieciešamo līdzsvaru starp to, kas ir svarīgi pašai personai un kas ir svarīgi šīs personas interesēs (īpaši attiecībā uz veselību un drošību, sk. tālāk).

Turklāt PVP pieeja paredz, ka tiek respektētas ikvienas personas tiesības uzņemties riskus un pieļaut kļūdas, kā arī meklēt atbalstu, pieņemot svarīgus lēmumus, neatkarīgi no tā, vai šai personai ir garīga rakstura traucējumi. Tas ir izšķiroši attiecībā uz atbalstīto lemtspēju un personu tiesībām dzīvot sabiedrībā. Ir pierādīts¹³⁴, ka personiskajās attiecībās starp personām ar garīga rakstura traucējumiem un apkārtējo sabiedrību pastāv noteikta tendence, kas ir saistīta ar pašnoteikšanās tiesībām: "Ja persona ar ierobežotām tiesībām un zemāku statusu vēlas uzņemties risku un šīs riskantās darbības sekas ietekmēs personas ar lielākām tiesībām, šāda riska uzņemšanās visdrīzāk netiks pieļauta." Lai nepieļautu, ka persona ar garīga rakstura traucējumiem uzņemas riskus, galējā gadījumā viņa var tiek ievietota uz dzīvi institūcijā: parasti tiek apgalvots, ka nevar prognozēt, kādas būs sekas darbībām, kuras veic personas ar garīga rakstura traucējumiem, un ka tas var spēcīgi ietekmēt pakalpojumu sniedzēju vai organizāciju reputāciju, tādēļ tiek izveidotas pārlietu ierobežojošas politikas. Tādējādi šo dienestu vai organizāciju stratēģija ir jebkādā veidā censties izvairīties no jebkādam riska situācijām. Izvēloties PVP pieeju, var runāt par pamatotu lēmumu pieņemšanu un informētu risku uzņemšanos, kad risku uzņemšanās var tikt uzskatīta par pozitīvu pieredzi un persona var atrast radošus risinājumus, ņemot vērā savas un citu ietekmēto personu intereses.

Šādā veidā persona iegūst pilnīgu kontroli pār savu dzīvi un pret viņu sāk attiekties nevis atkarībā no diagnozes, bet gan no tā, kā viņa/viņš iesaistās apkārtējās sabiedrības dzīvē (pagātnē, tagadnē un nākotnē). Vienlaicīgi, pateicoties sadarbībai plānošanas procesā, persona sāk saņemt atbalstu no sabiedrības – no sava dabiskā atbalsta tīkla un speciālistiem, kuriem viņa/viņš uzticas visvairāk.

Ja organizācija vai pakalpojuma sniedzējs izvēlas izmantot PVP pieeju, tās principi, filosofija un domāšanas veids būtu jāpārņem visiem darbiniekiem, un šai pieejai būtu jātiek īstenotai visā darba procesā un struktūrās. Pretējā gadījumā tā nedarbosies. Tieši tādēļ ir ļoti ieteicams, lai visas organizācijas, kas saņem apmācību un izmanto PVP pieeju, iesaistītu tajā visu komandu – sagatavotu plānus un īsus aprakstus visiem komandas dalībniekiem, organizētu regulāras sanāksmes vai sakārtotu dokumentāciju uz personu vērsta veidā utt.

8.1. Pāreja no kaitīgas vides uz dziedējošu vidi

Viena no PVP idejām ir saistīta ar vidi apkārtējā sabiedrībā un to, vai mēs varam pilnībā kontrolēt elementus, kam ir vai nav vieta šajā vidē. Maikls Smalls un Marija Lū Borna apgalvo, ka daudzām personām ar garīga rakstura traucējumiem nav šādas kontroles (vissvarīgākā ir kontrole pār "lietām, kas ļauj justies komfortabli, apmierinātām un laimīgām, un to, cik lielā mērā šīs lietas ir pieejamas")¹³⁵, un vienīgais veids, kā viņas var izteikt savas vēlmes, ir reaģēt uz šo vidi (institūciju, grupu māju, skolu utt.) tā, kā to spēj – ar vārdiem vai attiecīgu uzvedību.

¹³⁴ Max Neill, Julie Allen, Neil Woodhead, Stephen Reid, Lori Irwin and Helen Sanderson. A Positive Approach To Risk Requires Person Centred Thinking,

http://www.thinklocalactpersonal.org.uk/library/Resources/Personalisation/Personalisation_advice/A_Person_Centred_Approach_to_Risk.pdf

¹³⁵ Michael Smull, Mary Lou Bourn. The Importance of Environment: From Toxic to Healing:

<http://sdaus.com/final/wp-content/uploads/importance-of-the-environment-final.pdf>

M. Smalls un M. Lū Borna runā par šīs vides pakāpeniskām izmaiņām:

- 1) kaitīga vide – “persona ar savu rīcību izrāda neapmierinātību ar vidē pastāvošajām vai trūkstošajām lietām”. Parasti tiek novērotas dusmas, novēršanās vai depresija. Šādā kaitīgā vidē nav ētiski mēģināt palielināt personas toleranci pret apstākļiem vai vienkārši ignorēt pastāvošās problēmas. Tā vietā ir jāmaina vides elementi, uz kuriem persona reaģē, ņemot vērā to, kas viņai/viņam ir svarīgi (skat. tālāk);
- 2) paciešama vide – vide, kurā ir iespējams atrasties, taču depresija un novēršanās ir parasta adaptīva reakcija. Šādā vidē persona šķiet mierīgāka, taču netiek novērota jebkāda izaugsme, nav arī personīgas atbalstošas mijiedarbības starp personām ar garīga rakstura traucējumiem un algotiem darbiniekiem, kas strādā šādās vidēs;
- 3) atbalstoša vide – starp darbiniekiem un personu pastāv atbalstošas attiecības, un drošības un veselības jautājumi tiek uzskatīti par tikpat būtiskiem kā personai svarīgās lietas;
- 4) dziedējoša vide – faktiski tā ir atbalstoša vide, kurā pastāv personu dziedējoši elementi (attiecības, paradumi).

Analizējot personas reakciju uz vidi, kurā viņa/viņš atrodas, mēs varam saprast, kāda veida vide tā, viņasprāt/viņaprāt, ir un, vai viņa/viņš ir apmierināts ar esošajiem apstākļiem. Īpaši izšķirošs vides jautājums ir gadījumos, kad persona šajos apstākļos pavada daudz laika, un attiecībā uz personām ar garīga rakstura traucējumiem tā ir ļoti izplatīta situācija.

8.2. *Uz personu vērsta plānošanas process: galvenie soļi*

Uz personu vērsta plānošanas procesu raksturo tālāk aprakstītie soļi:

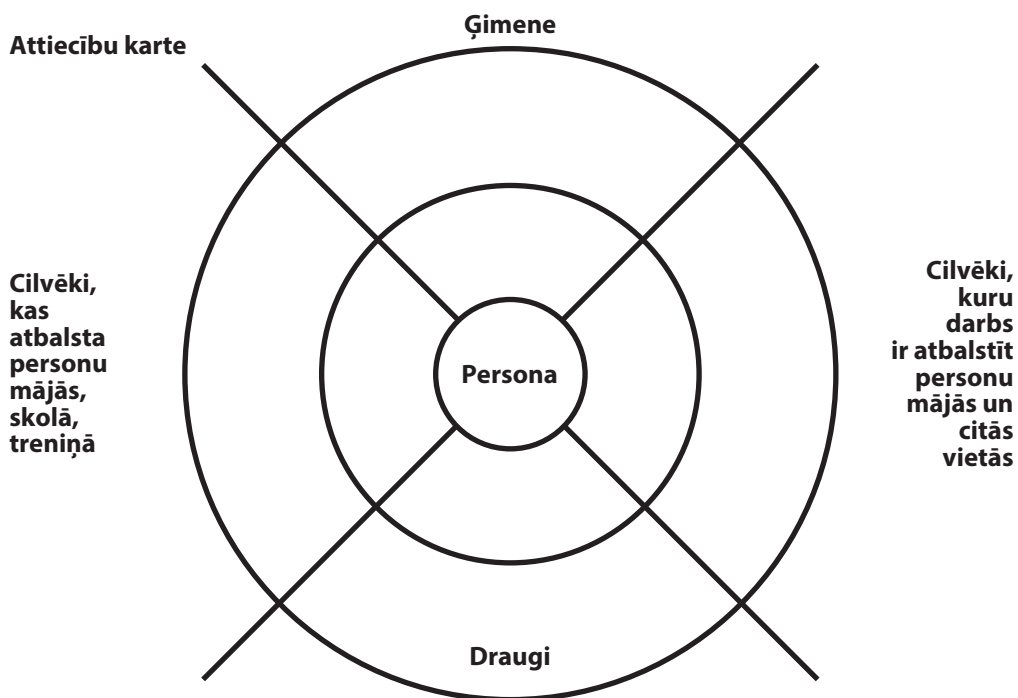
1. Persona definē plāna mērķi. Šis ir svarīgs solis attiecībā uz atbalstīto lēmumu pieņemšanu, jo šajā posmā persona izsaka nepieciešamību un vēlmi rīkoties – pati persona nosaka savas dzīves mērķus. Gadījumos, kad personai ir smagi garīga rakstura traucējumi un viņa/viņš nevar skaidri noteikt savu mērķi, to var mēģināt darīt atbalsta tīkls – cilvēki, kuri rūpējas par personu un kuriem viņa/viņš uzticas.
2. Persona nosauc cilvēkus, kuriem viņa/viņš uzticas un kurus viņa/viņš mīl un lūdz tiem piedalīties PVP procesā. Šie cilvēki var būt tuvinieki, speciālisti, kuri atbalsta personu, kaimiņi, draugi, draudzes pārstāvji no baznīcas u.c.
3. PVP koordinators (tā var būt atbalsta persona vai trešā puse) organizē grupas tikšanos ar personas atbalsta tīklu vai, ja tas nav iespējams, sazinās ar šiem atbalsta sniedzējiem individuāli vai pa tālruni.
4. Tikšanās un pārrunu laikā persona, izmantojot PVP rīkus, ar atbalsta personas un savu izvēlēto atbalsta tīkla pārstāvju palīdzību izveido plānu. Šajā plānā, pamatojoties uz visu procesa laikā iegūto informāciju, tiek norādītas darbības, kas palīdzēs mērķa sasniegšanā, un persona, atbalsta persona un atbalsta tīkla dalībnieki uzņemas konkrētus pienākumus personas mērķa sasniegšanai.
5. Tiek īstenotas plānā noteiktās darbības.
6. Plānus var pārskatīt, un var noteikt jaunus mērķus. Nedrīkst aizmirst, ka uz personu vērsta plānošana nav dokuments, bet gan elastīgs process.

8.3. Uz personu vērsti plāni: struktūra un rīki

Plāna dokumentācija var būt gan pilns plāns, gan īss apraksts uz vienas lapas (sk. tālāk). Šo dokumentu izveidē tiek izmantoti dažādi rīki, daži no kuriem ir detalizēti aprakstīti tālāk. Resursu centra Zelta īstenotajā pilotprojektā tika pievienota arī lapa ar jomām, kurās RC Zelta sniedza atbalstu, un tajā tika norādīts, kāda veida atbalstu mēs varam piedāvāt attiecīgajai personai. Plāna gatavošana notiek ciešā sadarbībā ar pašu personu, kurai ir jābūt iespējai iepazīties ar galīgo plānu. Tajā var būt iekļautas diagrammas, zīmējumi, vienkārši saprotami teksti vai pat multivides materiāli. Mūsu projektā visbiežāk tika izmantots uz personu vērsta plāna standarta veidlapa (sk. pielikumu).

Galīgo plānu var izmantot visos gadījumos, kad steidzami nepieciešama izmaiņu ieviešana un lēmumu pieņemšana attiecībā uz personas dzīvi.

8.3.1 Attiecību aplis

Attiecību aplis ir viens no visbiežāk izmantotajiem PVP rīkiem. Apļa veidlapu aizpilda pati persona, lūdzot palīdzību atbalsta personai, ja tas ir nepieciešams. Šajā veidlapā norādītā informācija ļauj gūt skaidru priekšstatu par to, kuri cilvēki atbalsta personu – kuras personas dzīves jomas viņi pārstāv un cik tuvas ir viņu attiecības ar personu. Šis aplis darbojas kā uzaicinājums uz sarunu par to, kā attiecīgais cilvēks var uzlabot personas dzīves kvalitāti. Izmantojot šo apli, mēs uzzinām, kurus cilvēkus uzaicināt uz plānošanas tikšanos un kādas attiecības var attīstīt.

8.3.2 Kas ir svarīgi pašai personai, un kas ir svarīgi personas interesēs drošības un veselības kontekstā

Viens no būtiskākajiem elementiem uz personu vērsta plānošanā un domāšanā ir līdzsvars starp to, kas ir svarīgi pašai personai, un to, kas ir svarīgi šīs personas interesēs drošības un veselības kontekstā.

“Kas ir svarīgi” – viss, kam pēc personas domām ir kāda vērtība, ko viņa/viņš uzskata par svarīgu savā dzīvē, kas viņu dara laimīgu vai apmierinātu un, visbeidzot, kuri cilvēki ir viņam/viņai svarīgi. Minēsim dažas no šīm lietām:

- līdzcilvēki/attiecības;
- viņai/viņam svarīgās darbības;
- došanās uz pašas/paša izvēlētām vietām;
- rituāli vai ikdienišķas darbības;
- dzīves ritms vai temps;
- lietas, kas viņai/viņam pieder;
- statuss, cieņa un kontrole¹³⁶.

“Kas ir svarīgi personas interesēs” – viss, kas nodrošina personas labklājību, t.i.:

- fiziskā veselība un drošība, tostarp veselīgs dzīvesveids un profilakse;
- emocionālā veselība un drošība, tostarp nepieciešamais atbalsts;
- kas pēc citu domām ir nepieciešams, lai palīdzētu personai būt par pilntiesīgu sabiedrības locekli.¹³⁷

**Kas ir SVARĪGI
personai?**

**Kas ir SVARĪGI
personas interesēs?**

¹³⁶ Michael Smull, Mary Lou Bourn. The Importance of Environment: From Toxic to Healing:
<http://sdaus.com/final/wp-content/uploads/importance-of-the-environment-final.pdf>

¹³⁷ Turpat.

Apkopojot nepieciešamo informāciju, bieži vien to, “kas ir svarīgi personas interesēs drošības un veselības kontekstā”, detalizēti apraksta pakalpojumu sniedzēji vai speciālisti – cilvēki – kuri rūpējas par personu. Dažkārt pakalpojumu un aprūpes nodrošināšanā ir novērojama tendence, kad aprūpētāji kļūst pārlieku aizbildnieciski un nevērīgi izturas pret to, “kas ir svarīgi” personai, cenšoties nodrošināt vienīgi to, “kas ir svarīgi personas interesēs” (bieži vien šāda rīcība ir saistīta ar centieniem pārvaldīt riskus organizācijās un institūcijās).

Tajā pašā laikā parasti vieglāk ir izvēlēties to, kas mums ir svarīgi, aizmirstot par to, kas ir svarīgi mūsu interesēs, jo par mūsu veselību un drošību visbiežāk rūpējas mūsu atbalsta tīkls.

Tie, kas izmanto PVP pieeju, piekrīt, ka veselības un drošības jautājumiem persona pievērsīs uzmanību tādā gadījumā, ja tie būs saistīti ar kaut ko, kas viņai/viņam ir svarīgs. Ja starp to, “kas ir svarīgi personai”, un to, “kas ir svarīgi personas interesēs”, tiek atrasts līdzsvars, persona saņem sev atbalstu “tādā veidā, lai viņš/viņa saskatītu tā nozīmi”, un vienlaikus tiek gādāts par personas “veselību un drošību”.

1.3.3 Rīki: Kas darbojas/kas nedarbojas

Padomājiet par to, kas darbojas un kas nedarbojas, kam ir jēga un kam nav jēgas jūsu dzīvē pašlaik:	Personas uzskats	
	Kas darbojas, kam ir jēga, pozitīvais	Kas nedarbojas, kam nav jēgas, negatīvais
<ul style="list-style-type: none"> • Kur dzīvojat? • Ko darāt pa dienu? • Ar ko kopā pavadāt laiku? • Kādus pakalpojumus saņemat, lai būtu vesels / atrastos drošībā? • Problēmas ar zālēm – to iedarbība, blakusefekti. • Kā izklaidējaties? • Citi jūsu dzīves aspekti? 		

Rīks “Kas darbojas/kas nedarbojas” tiek izmantots, lai apkopotu informāciju par to, kādā vidē persona pašlaik dzīvo un kādas izmaiņas ir nepieciešamas: no kuriem elementiem ir jāatbrīvojas, bet kuriem elementiem ir īpaši liela nozīme personas dzīvē. Lai iegūtu šim rīkam nepieciešamo informāciju, dažkārt ir noderīgi noskaidrot to, kāda ir personas slikta diena un laba diena, īpaši, ja viņa/viņš dzīvo institūcijā vai ik dienas veic vienas un tās pašas darbības. Detalizēti aplūkojot to, kādas ir šīs ikdienišķās darbības, var iegūt ļoti izsmiejošu informāciju par personas apkārtējo vidi un to, kas atvieglo vai apgrūrina dzīvošanu tajā.

8.3.4 Rīki: Saziņas tabula

Kā cilvēks veic saziņu?

Situācija	Rīcība	Ko tas varētu nozīmēt?	Ko vajadzētu darīt citiem?

Saziņas tabula ir ļoti noderīga gadījumos, ka atbalstītā persona nevar sazināties verbāli, jo šajā tabulā iekļauti ne tikai vārdi, bet arī rīcības apraksts. Jāņem arī vērā, ka dažkārt tas, ko cilvēks saka, var krasī atšķirties no tā, kādu attieksmi viņš pauž ar savu rīcību. Tomēr, tā kā mums ir pareizi jāsaprot vēstījums, ko persona nodod citiem cilvēkiem savā vidē, ir būtiski izprast personas komunikācijas veidu. Tas arī ļauj mums nodot šai personai savu vēstījumu.

Kad tabula ir aizpildīta, mēs esam ieguvuši informāciju par to, kas pašlaik notiek personas vidē un kādas izmaiņas viņa/viņš vēlētos.

Saziņas tabulas paraugu varat atrast Andreja pilnajā plānā (1. pielikums).

8.3.5 Rīki: Labākā atbilstība

“Labākā atbilstība” vienlaikus ir gan sarežģīts uzdevums, gan rīks. Pārsvārā tas attiecas uz profesionālo atbalstu, kādu personai ar garīga rakstura traucējumiem sniedz algoti darbinieki. To veido vairāki elementi: nepieciešamais atbalsts; prasmes, kas nepieciešamas, lai varētu atbalstīt personu; atbalsta personai nepieciešamās rakstura īpašības; personas un atbalsta personas kopīgās intereses¹³⁸. Visa šī informācija tiek iegūta, kad persona tiek un runā ar atbalsta tīkla pārstāvjiem, un vēlāk tā tiek iekļauta uz personu vērsta plāna pilnajā tekstā.

Uz personu vērsta plānošanā šī rīka izmantošana ir īpaši svarīga, jo, kā tika minēts iepriekš, tieši attiecības starp cilvēkiem nepieciešamu vidi var padarīt par atbalstošu vai pat dziedējošu vidi.

8.3.6 Rīki: Atbalstītās lemtspējas līgums

Šis ir viens no PVP rīkiem, kas tieši atspoguļo to, kā situāciju ietekmē pieeja lēmumu pieņemšanas procesam. Šo līgumu, ko persona noslēdz ar atbalsta tīklu, var iekļaut plānā vai izmantot atsevišķi. Līgumā ir trīs sadaļas: “Manas dzīves svarīgie lēmumi”, “Kā man ir jāiesaistās” un “Kas pieņem gala lēmumu”. Šis ir viegli izmantojams rīks, lai persona un viņas atbalsta tīkls uzskatāmi redzētu, kā tiek pieņemti personas dzīves svarīgie lēmumi, un vienlaikus tas ļauj turpināt sarunu par šo tēmu.¹³⁹

¹³⁸ Veidne ir pieejama vietnē:

<http://trainingpack.personcentredplanning.eu/index.php/en/person-centred-thinking-tools/matchingsupport>

¹³⁹ Veidne ir pieejama vietnē:

<http://www.helensandersonassociates.co.uk/wp-content/uploads/2015/02/decisionmakingagreement.pdf>

8.3.7 Īss apraksts uz vienas lapas

Pēc tam, kad ir izpildīts viss plāns, var sagatavot īsu aprakstu uz vienas lapas, kurā visbiežāk ir ietvertas trīs galvenās sadaļas: “Kas cilvēkiem patīk manī/ko viņi manī apbrīno”, “Kas man ir svarīgi” un “Kā vislabāk mani atbalstīt”.

Izmantojot šādu īsu aprakstu, attiecīgo informāciju par personu var ātri darīt zināmu cilvēkiem, kuriem jāiepazīst vai jāatbalsta šī persona tā, kā tai tas ir nepieciešams.

Šis rīks parasti tiek izmantots trīs mērķiem:

1. “lai darītu citiem zināmu informāciju par personu, piemēram, jaunās situācijās vai, satiekot personu pirmo reizi, vai, iepazīstoties ar personas dokumentāciju;
2. sākot veidot detalizētu uz personu vērstu aprakstu;
3. lai uz tā pamata tiktu veiktas turpmākās darbības – pēc īsa apraksta izveides tiek noskaidrots, kas darbojas un kas nedarbojas no dažādiem skatupunktiem, un var sākt rīkoties atbilstoši iegūtajai informācijai”.¹⁴⁰

Vienai personai var būt izveidoti vairāki īsi apraksti atkarībā no situācijas vai apraksta izveides mērķa (piemēram, vai tas ir paredzēts tuviniekiem, zobārstam vai pievienošanai pilnajam plānam).¹⁴¹

8.4. Uz personu vērsta plānošana, nosakot atbalsta jomas

Kā tika minēts iepriekš, ir izveidots īpašs rīks, kas palīdz novērtēt to, kāds atbalsts ir nepieciešams personām ar intelektuālās attīstības traucējumiem – Atbalsta intensitātes skala (*Supports Intensity Scale* (SIS)). Tomēr jāņem vērā, ka atbilstoši uz personu vērsta plānošanas filosofijai tiek pieņemts, ka pamatvērtējuma iegūšanai un darbību uzsākšanai pietiek ar informāciju, kas tiek iegūta ar PVP metodi, ļaujot personai un viņas/viņa atbalsta tīklam izteikt savu viedokli par situāciju.

Kaut arī PVP pieeja ietver dažādas metodes, kas var nodrošināt plašas informācijas iegūšanu par personu, to nevar uzskatīt par tradicionālu novērtējumu (kad personas dzīvi novērtē “eksperti”). Tā kā PVP pieeja ir balstīta uz sadarbību, tiek uzskatīts, ka persona pati pārzina savas dzīves aspektus. Kopīgi ar atbalsta personu tiek noteikts, kādi elementi darbojas attiecīgās personas gadījumā un kādi elementi tik labi nedarbojas un ir jāuzlabo, un tiek noteiktas arī jomas, kurās nepieciešams sniegt atbalstu, un šī atbalsta apmērs.

9. Atbalstītās lemtspējas līgums

Atbalstītās lemtspējas līgumā tiek noteikta atbalsta persona, kas piedalīsies lēmumu pieņemšanas procesā. Parasti šādu līgumu paraksta persona, kas izvēlas atbalsta personu, un atbalsta persona (vai atbalsta persona paraksta papildu apliecinājumu), un abām pusēm tiek izsniegta līguma kopija.

¹⁴⁰ The Learning Community for Person Centred Practices One Page Profiles:

<http://www.learningcommunity.us/onepageprofiles.htm>

¹⁴¹ Dažādas veidnes ir pieejamas vietnē:

<http://www.helensandersonassociates.co.uk/person-centred-practice/one-page-profiles/one-page-profile-templates/>

Līgums ir juridiski spēkā esošs, un vēlāk to var apstiprināt notariāli vai tiesā, ja attiecīgajā valstī pastāv šāds tiesisks mehānisms. Atbalstītās lemtspējas līgumi dažādās valstīs atšķiras, bet īpaši izstrādāti tie ir Ziemeļamerikā (Britu Kolumbijas provincē, Kanādā, tie tiek saukti par pārstāvības līgumiem)¹⁴². Šie līgumi mēdz būt arī ļoti vienkāršoti un uzrakstīti viegli saprotamā valodā¹⁴³, taču arī tādi līgumi ir juridiski spēkā esoši.

Ikvienā līgumā jābūt norādītiem iesaistīto pušu vārdiem, jomām, kurās personai ir jāsniedz atbalsts (un jomām, kurās viņa/viņš nevēlas saņemt atbalstu), atbalsta personu pienākumiem, informācijai par konfidencialitāti un pušu parakstiem. Šis līgums neparedz tiesību piešķiršanu atbalsta personai rīkoties personas vārdā.

Daži līgumi var tikt papildināti ar īpašām brošūrām vai bukletiem, kuros vieglā valodā tiek izskaidrota atbalstītās lemtspējas līguma nozīme un saturs¹⁴⁴.

RC ZELDA pilotprojekta ietvaros mēs lūdzām personas, kuras bija mūsu tiešie atbalsta saņēmēji, parakstīt Līgumu par dalību mūsu projektā (tajā bija norādītas visas pušu tiesības un pienākumi), kā arī vienkāršotu vienošanos ar atbalsta personu, un minētā vienošanās darbojās kā galvenā Līguma pielikums (sk. 1. versiju). Šis Līgums tika veidots pēc Britu Kolumbijā izmantotā pamata Pārstāvības līguma parauga.

Laika gaitā mēs savā līguma versiju uzlabojām, un tagad tas ir veidots pēc Teksasas vienkāršotā līguma parauga un ir piemērotāks personām ar intelektuālās attīstības traucējumiem (sk. 2. versiju).

Šī līguma parakstīšana bija ne tikai juridiski nepieciešama, bet zināmā mērā arī ietekmēja konkrētus mūsu projekta dalībniekus.

Iespēja parakstīt šo līgumu vairākos gadījumos bija īpaši nozīmīga, jo personai tā parakstīšana bija svarīgs lēmums, kas jāva viņai/viņam saprast, ka mūsu organizācija viņai/viņam ļauj pašai/pašam kontrolēt savu dzīvi. Vienā gadījumā persona, kam tobrīd bija akūta krīze, pēkšņi izlēma pārtraukt attiecības ar atbalsta personu, izbeidzot šo līgumu, taču pēc kāda laika atgriezās, lai atjaunotu līgumu ar to pašu atbalsta personu. Citā gadījumā persona pirmo reizi vairāku gadu laikā piekrita parakstīt līgumu ar RC ZELDA, jo saprata, ka konkrētā atbalsta persona var sniegt tai praktisku palīdzību.

¹⁴² Piem., Jukonā, Kanādā, izmantotais atbalstītās lemtspējas līgums: http://www.gov.yk.ca/forms/forms/5000/yg5255_e.pdf, Britu Kolumbijā izmantotais pārstāvības līgums: http://www.nidus.ca/PDFs/Nidus_Form_RA9.pdf, Masačūsetsā, ASV, izmantotais eksperimentālais pārstāvības līgums: <http://supporteddecisions.org/wp-content/uploads/2015/09/SDM-Representation-Agreement-pdf.pdf>

¹⁴³ Vienkāršots Teksasā izmantotais atbalstītās lemtspējas līgums:

<http://supporteddecisions.org/wp-content/uploads/2015/09/Texas.Simplified-Supported-Decision-Making-Form.pdf>

¹⁴⁴ http://www.hss.gov.yk.ca/pdf/rep_agreement_booklet.pdf (Jukona), http://www.nidus.ca/?page_id=4490 (Britu Kolumbija)

Līgums ar atbalsta personu

Rīga, datums: _____.

Informācija par Atbalsta personu:

Šo Līgumu noslēdz:

Vārds, uzvārds _____

Personas kods _____

Pašreizējā adrese _____

Tālruņa numurs _____

Ieceļot Atbalsta personu lēmumu pieņemšanai:

es piekrītu, ka _____, RC ZELDA darbinieks, kļūst par manu Atbalsta personu lēmumu pieņemšanā.

RC ZELDA darbinieka kontaktārunis: _____

Mana Atbalsta persona lēmumu pieņemšanā ir pilnvarota sniegt man atbalstu šādās jomās:

- Juridiskie jautājumi
- Finanšu jautājumi
- Ikdienas prasmju apgūšana
- Piekļuve veselības aprūpes sistēmai
- Atbalsta tīkla veidošana

Manai Atbalsta personai ir tiesības saņemt man pieejamo informāciju un dokumentāciju, kas attiecas uz norādītajām jomām, kurās Atbalsta persona sniedz man atbalstu.

Paraksts:

_____ /

Līgums ar atbalsta personu

Rīga, datums: _____.

Es, _____ (vārds, uzvārds), _____ (personas kods),
dzīvojošs(-a) _____ (adrese), tālruņa numurs _____, izvēlos
_____ (vārds) kļūt par manu Atbalsta personu.

Atbalsta personas adrese: _____

Tālruņa numurs: _____

E-pasta adrese: _____

Atbalsta persona var man palīdzēt pieņemt lēmumus:

Jā ___ Nē ___ par manām tiesībām

Jā ___ Nē ___ par naudu

Jā ___ Nē ___ par to, ko ēdu, ko velku un kur dzīvoju

Jā ___ Nē ___ par manu veselību

Jā ___ Nē ___ par manām attiecībām ar citiem

Atbalsta persona nepieņem lēmumus manā vietā. Atbalsta persona var:

1. palīdzēt man iegūt informāciju saistībā ar maniem lēmumiem;
2. palīdzēt man izprast pieejamās iespējas, lai es varētu pieņemt sev labvēlīgu lēmumu; vai
3. palīdzēt informēt par manu lēmumu citus.

Manai Atbalsta personai ir tiesības saņemt man pieejamo informāciju un dokumentāciju, kas attiecas uz norādītajām jomām, kurās Atbalsta persona sniedz man atbalstu.

Šis atbalstītās lemtspējas līgums stājas spējā tā parakstīšanas brīdī un ir spēkā līdz _____ (datums) vai līdz brīdim, kad Atbalsta persona un es pārtraucam šo līgumu vai tas tiek izbeigts saskaņā ar likumdošanu.

Parakstīts _____ (diena) _____ (mēnesis), _____ (gads)

(Mans paraksts)

Atbalsta personas piekrišana

Es, _____ (vārds), piekrišu būt par Atbalsta personu saskaņā ar šo līgumu.

(Atbalsta personas paraksts)

10. Priekšlikumi par atbalsta personas darba uzraudzību

Atbalstītā lēmumu pieņemšana, tāpat kā jebkurš cits process, kas ietver attiecības starp personām ar garīga rakstura traucējumiem un personām, kurām ir piešķirtas zināmas pilnvaras, var būt saistīta ar pārkāpumiem un ļaunprātīgu izmantošanu. Šī iemesla dēļ visos atbalstītās lēmumu pieņemšanas gadījumos neatkarīgi no tā, kādā vidē tie tiek īstenoti, būtu jānodrošina kāds uzraudzības mehānisms.

Viens no galvenajiem atbalstītās lēmumu pieņemšanas procesu un atbalsta personu darbības uzraudzības mehānismiem ir koordinēšana. Tas var būt pieejams kā atsevišķs pakalpojums, kad koordinators atbalsta personai un atbalstītajai personai nodrošina apmācību par atbalstīto lēmumu pieņemšanu un uz personu vērstu plānošanu, aizstāvēšanu, uzraudzību un iespējamo konfliktu risināšanu. Koordinatoru loma pēdējos gados ir tikusi ievērojami attīstīta dažādos atbalstītās lēmumu pieņemšanas izmēģinājuma projektos Austrālijā.

Vienā no Austrālijā veiktajiem pētījumiem tika atklāts, ka atbalsta personām un atbalstītajām personām vissvarīgākais moments bija tikšanās klātienē ar koordinatoriem, un tikai pēc tam tika minēti rakstiskie rīki, vadlīnijas un citi resursi, kas bija izveidoti atbalstītās lēmumu pieņemšanas procesa veicināšanai. Tas nozīmē, ka mijiedarbība, kas notiek personiskās tikšanās laikā, ir būtiska atbilstošu atbalsta attiecību izveidē, īpaši gadījumos, kad atbalsta persona nav speciālists, bet gan tuvinieks vai draugs, kas jau sen pazīst atbalstīto personu un, iespējams, viņus saista neformālas, paternālas vai aizbildniecības attiecības¹⁴⁵.

Atbalsta persona var nebūt apmācīta sniegt sociālos pakalpojumus, bet koordinatoram ir jābūt šādi apmācītam. Šī iemesla dēļ koordinatorus Austrālijā tiek plānots apvienot atsevišķā profesionālā vienībā, kas sniegtu apmācību, atbalstu un palīdzību konfliktu risināšanas gadījumos¹⁴⁶. Koordinatoriem ir jāievēro atbalstītās lēmumu pieņemšanas un uz personu vērsta plānošanas principi, kā arī jāpieņem ar tiem saistītās galvenās vērtības un domāšanas veids. Koordinatoriem ir jābūt izgājušiem oficiālu apmācību un pilnu apmācības kursu par uz personu vērstu plānošanu, lai pēc tam viņi varētu sniegt savu palīdzību gan atbalstītajai personai, gan atbalsta personai. Ir arī noteikts, ka koordinatoriem ir jāglabā dokumentācija par konsultācijām ar abām pusēm, īpaši, ja pastāv konflikti vai ir iespējama līguma laušana. Koordinēšana nav uzskatāma par ilgtermiņa pakalpojumu. Koordinēšanas mērķis drīzāk ir nodrošināt pašpietiekamu lēmumu pieņemšanas procesu, kurā saziņa ar koordinatoru būs nepieciešama tikai retos gadījumos.

Kaut arī koordinatoru sniegtās palīdzības apjoms var būt ļoti liels, viņi vienmēr atrodas ārpus lēmumu pieņemšanas procesa. Koordinatori neuzspiež savu viedokli par konkrētiem lēmumiem un neatbalsta personu lēmumu pieņemšanas procesā. Daži no koordinatoru galvenajiem pienākumiem ir sekojoši.

“- Izskaidrot atbalstītās lēmumu pieņemšanas procesu lēmumu pieņēmējiem un viņu atbalsta personām, kā arī sniegt apmācības un konsultācijas, ja tas ir nepieciešams.

- Modelēt atbalstītās lēmumu pieņemšanas procesa ietvaros veicamās darbības atbalsta personām un citām iesaistītajām pusēm. Piemēram, demonstrēt, kā notiek aktīva klausīšanās vai uz personu vērsta domāšanas rīku izmantošana, lai noskaidrotu, kas ir svarīgi personai un kas ir svarīgi personas interesēs.

¹⁴⁵ NEW TRIAL OF SUPPORTED DECISION-MAKING IN AUSTRALIA – A SNEAK PEAK:

<http://righttoactcampaign.com/breaking-news-new-trial-of-supported-decision-making-in-australia-a-sneak-peak/>

¹⁴⁶ Promoting Rights and Interests Supported Decision Making:

file:///C:/Users/Alexandra/Downloads/192_supported_decision_making_extract_ar_2013.pdf, p. 5

- Palīdzēt lēmumu pieņēmējiem un atbalsta personām piekļūt praktiskam atbalstam, piemēram, saziņas palīglīdzekļiem, tikšanās vietām un citiem resursiem, kas palīdzēs lēmumu pieņemšanas procesā.
- Palīdzēt atbalsta personām skaidri izšķirt citu iesaistīto personu dažādās lomas, piemēram, sociālā darbinieka, aprūpētāja, drauga vai aizstāvja.
- Nodrošināt, lai atbalsta persona netīši nepieņem lēmumus personas vietā un pārmērīgi neietekmē personu attiecībā uz lēmumu pieņemšanu.
- Motivēt atbalsta personu un lēmumu pieņēmēju iesaistīties procesā.
- Nodrošināt, lai tiek respektētas vai optimizētas lēmumu pieņēmēja vajadzības attiecībā uz saziņas veidu.
- Palīdzēt atbalsta sniedzējam "ētisko dilemmu" gadījumos. Piemēram, dažkārt var būt grūti noteikt, cik lielā mērā lēmuma sniedzējam, kura pienākums ir rūpēties par lēmuma pieņēmēju, ir jāiesaistās lēmuma pieņemšanā, ja lēmuma pieņēmējs gatavojas pieņemt riskantu lēmumu, vai, kā viņam ir jāpalīdz atrisināt faktiskus vai potenciālus interešu konfliktus.¹⁴⁷

Dažkārt koordinatori personām pirmajos lēmumu pieņemšanas procesa posmos palīdz noteikt viņu iespējas un ieteicamos virzienus, bet vēlāk – izvēlēties vispiemērotāko atbalsta personu, izmantojot uz personu vērstas plānošanas rīkus. Pēc tam koordinatori vairāk strādā ar atbalsta personām un palīdz viņām/viņiem veicināt atbalstīto lēmumu pieņemšanu, piedāvājot konsultācijas, sniedzot informāciju un uzlabojot prasmes, kā arī palīdzot izprast, kā konkrētā persona pieņem lēmumus, lai koordinēšanas pakalpojumi turpmāk nebūtu nepieciešami.

Dažos gadījumos koordinatoru sniegtie pakalpojumi var būt īpaši noderīgi un nepieciešami:

- kad attiecības starp atbalsta personu un atbalstāmo personu tiek pārtrauktas (dažādu iemeslu, tostarp konfliktu, dēļ) – lai šīs attiecības tiktu pārtrauktas pozitīvi;
- kad atbalsta persona nepareizi izmanto savas pilnvaras – lai nodrošinātu, ka atbalsta persona un atbalstāmā persona tiek izglītotas par procesu un viņu tiesībām vai, ja ir noticis nopietns pārkāpums, lai informētu atbildīgās institūcijas;
- kad pastāv interešu konflikti vai domstarpības – koordinators pienākums nav atrisināt konfliktu tieši, bet gan piedāvāt atbilstošus konsultāciju pakalpojumus.¹⁴⁸

Strādājot ar atbalsta personām, kas ir tuvinieki, koordinatori ir jānodrošina, lai viņu apmācība un turpmākā uzraudzība tiek veikta atkarībā no tā, kādas iepriekš ir bijušas attiecības ģimenē. Tāpat arī, strādājot ar personām, kuru atbalsta persona ir kāds tuvinieks, koordinatori varētu palīdzēt personai skaidrāk izprast to, kā viņas/viņa lēmumi var ietekmēt citus cilvēkus, tostarp viņas/viņa ģimeni¹⁴⁹. Jebkurā gadījumā koordinators primārais uzdevums ir kontrolēt atbalsta personas darbu, nevis atbalstītās personas rīcību, jo pretējā gadījumā koordinators var kļūt par otru atbalsta personu. Koordinatori var sekot lēmumu pieņemšanas procesam visos iepriekš aprakstītajos tā posmos, kā arī piedāvāt savu atbalstu, ja rodas kādi konkrēti jautājumi vai problēmas.

Ir arī gadījumi, kad konfliktus starp atbalsta personu un personu palīdz atrisināt tiesa (piemēram, Itālijas modelī). Latvijā tā varētu būt bāriņtiesa, kam jau šobrīd jārisina konfliktsituācijas starp aizgādni un personu, kurai ir ierobežota rīcībspēja.

¹⁴⁷ Supported Decision Making, A handbook for facilitators, 10. lpp:
https://www.adhc.nsw.gov.au/_data/assets/file/0003/346197/Handbook_for_facilitators.pdf

¹⁴⁸ Turpat.

¹⁴⁹ Supported Decision Making Pilot - background and learnings Pilot overview

http://www.adhc.nsw.gov.au/individuals/inclusion_and_participation/supported-decision-making/sdm-background-learnings

VIII. UZ PERSONU VĒRSTA PLĀNOŠANA – ANONIMIZĒTI PIEMĒRI NO RC ZELDA ĪSTENOTĀ PILOTPROJEKTA PRAKSES

Šajā nodaļā jūs uzzināsiet par personām, kuru dzīvē tika īstenota atbalstītā lemtspēja, izmantojot uz personu vērsto plānošanu. Pirmajā daļā ir ietverti daži izvilumi no plāniem, kas ilustrē uz personu vērsta plānošanas procesu, kā arī minēta konkrēta šajos plānos apkopotā informācija un aprakstīts, kā šī informācija tika izmantota atbalstītās lēmumu pieņemšanas procesā. Otrajā daļā ir ietverti īsi informatīvi apraksti par šīm personām. Trešajā daļā ir ietverts pilns Andreja plāns, kas parāda, kā šo informāciju var dokumentēt visa plānošanas un atbalsta procesa gaitā.

1. Dažādi uz personu vērsta plānošanas procesā izmantojami rīki

Visi šeit aprakstītie rīki ir ļoti individuāli un pielāgojami personu mainīgajiem dzīves apstākļiem. Tas ir ļoti būtiski – lasot šos stāstus, jūs sapratīsiet, kā, balstoties uz personu vērstu plānošanu, var pieņemt lēmumus, kas būtu atbilstoši personas nolūkiem, un vīzijai par to, kā viņa/viņš vēlas turpmāk dzīvot.

1.1. Ričarda stāsts

Ričards ir jauns vīrietis ar intelektuālās attīstības traucējumiem. Viņš kopā ar ģimeni gatavojās pārcelties uz dzīvi citā pilsētā. Dzīvojot pilsētā X, viņiem bija dažas problēmas ar pakalpojumu sniedzējiem – Ričards darba dienas pavadīja dienas centrā. Tur viņam bija uzvedības problēmas, uz kurām centra darbinieki nespēja atbilstoši reaģēt, jo trūka personāla un zināšanu par Ričarda personību un uzvedību. Ričards tika uzskatīts par “sarežģītu klientu”. Mēs palīdzējām Ričarda mātei sagatavot dokumentus, kuros Ričarda situācija tiktu izskaidrota sociālajiem darbiniekiem un dienestiem viņu jaunajā dzīvesvietā. Mēs vēlējamies parādīt, ka Ričards nav “problēma” (kā viņš parasti tika raksturots), bet gan daudzpusīga un talantīga personība, tomēr neslēpjot faktus par iespējamām uzvedības problēmām, kas var rasties, komunicējot ar viņu, un aprakstot, kā tādos gadījumos rīkojas viņa tuvinieki. Ar vairākumu aptaujāto personu RC Zelta darbinieki šī plāna ietvaros sazinājās pa tālruni.

Šajā posmā ļoti noderēja tā plāna daļa, kurā tiek aprakstīts, kas citiem patīk un tiek apbrīnots personā. Tas attiecās ne tikai uz jaunajiem darbiniekiem, bet arī uz tuviniekiem, jo viņiem bija iespēja aprunāties par sev nozīmīgo cilvēku pozitīvā veidā un dzirdēt par Ričardu pozitīvas atsauksmes no citiem viņa tīkla pārstāvjiem. Lai varētu apkopot šos aprakstus, mēs sazinājāmies ne tikai ar ģimeni un speciālistiem, bet arī ar dažiem tuviem ģimenes draugiem, kas bija kopā ar Ričardu brīvdienās, nedēļas nogalēs vai ilgākos ceļojumos.

Ričarda stiprās pusēs

Talantīgs un radošs (tehnoloģijas, valodas, mūzika)

Maigs un jūtīgs

Atvērts jaunām attiecībām, komunikabls

Ļoti gudrs

Mil dabu un dzīvo saskaņā ar to

Uzcītīgs: strādā ar prieku un iedvesmu

Ģimenei palīdzēja arī apraksti par to, kā vislabāk palīdzēt Ričardam: vairākumu darbību viņa vecāki veica pēc savas pieredzes un, balstoties uz intuīciju, un šīs darbības nekad iepriekš nebija formulētas tā, lai saziņā ar Ričardu tās varētu izmantot arī citi cilvēki. Šajā plāna izveides posmā vērtīgu informāciju sniedza speciālisti no vairākām organizācijām, kas iepriekš bija izveidojuši labu kontaktu ar Ričardu dažādās vidēs.

Kas citiem ir jāzina vai jā dara, lai atbalstītu personu

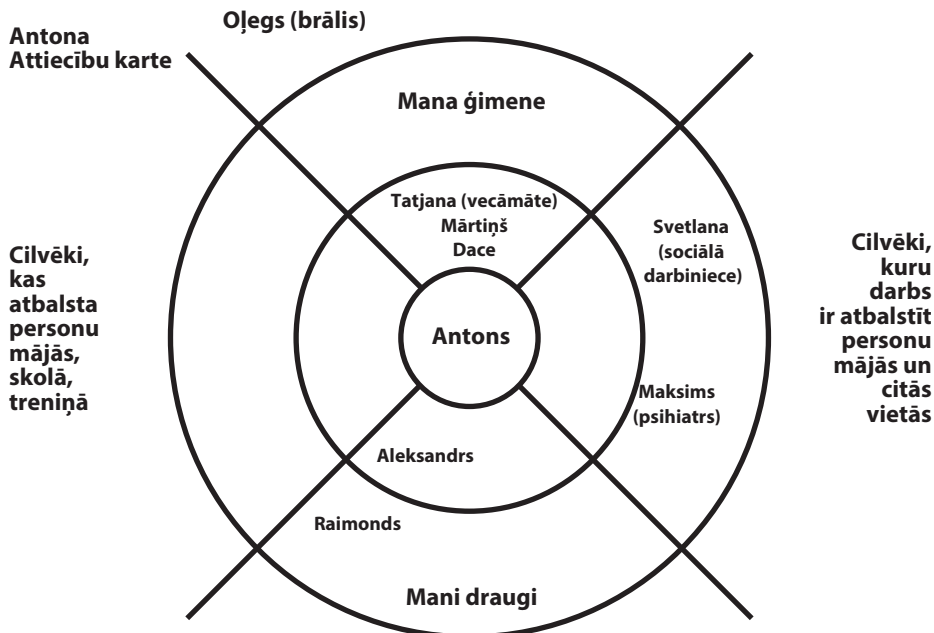
1. Negaidiet, ka Ričards pakļausies noteikumiem. To nedrīkst arī pieprasīt. Taču, ja saruna ar Ričardu notiek patīkamā gaisotnē, vienmēr var vienoties par vēlamo.
2. Nekad neizdariet spiedienu uz Ričardu un nepieprasiet, lai viņš kaut ko darītu, kad viņam ir slikts garastāvoklis, vai viņš ir noguris. Labāk sāciet runāt par viņam tīkamām darbībām, lai mēģinātu novirzīt viņa uzmanību.
3. Ieteicams, lai telpā, kurā atrodas Ričards, nebūtu skaļu trokšņu. Lai izvairītos no šādām situācijām, ļaujiet viņam spēlēt videospēles kādā klusā vietā.
4. Neaizliedziet Ričardam veikt atkārtotas darbības un kustības un nekritizējiet viņu par tām.
5. Ieteicams, lai nodarbības notiktu lielā telpā, kurā ir pieejamas dažādas lietas. Tādējādi, ja Ričardam kļūst garlaicīgi vai viņš vēlēšies darīt ko citu, viņam būs iespēja koncentrēt uzmanību uz citām nodarbēm.
6. Ieteicams, lai grupa būtu neliela (ne vairāk par 5 personām). Ja grupa ir liela, skolotājam ir jāpievērš individuāla uzmanība Ričardam vai arī viņam ir jānodrošina personiskais asistents.

Pēc tam, kad Ričards ar ģimeni pārcēlās uz citu pilsētu, viņiem bija grūti sazināties ar vietējiem sociālajiem dienestiem un izveidot ar viņiem attiecības birokrātijas dēļ, kā arī tādēļ, ka šie dienesti bija ļoti noslogoti. Tā rezultātā Ričarda uzvedība un veselība sāka pasliktināties, un viņš šķita nomācīts. Tā kā bijām ieguvuši detalizētu aprakstu par Ričarda uzvedību un ēšanas paradumiem, kā arī lietām, kas viņu pozitīvi ietekmē, mēs sapratām, ka Ričarda pašreizējie dzīves apstākļi ir gandrīz pilnīgi pretēji tiem, kādus mēs un ģimene bijām noteikuši kā viņam svarīgus un nozīmīgus. Bija jārikojas. Šajā aprakstā bija ietverta ne tikai informācija par viņa veselību un apetīti, bet arī dažādi būtiski fakti par konkrēto personu, piemēram, ka viņš vēlas piedalīties matemātikas vai mūzikas nodarbībās, pavadīt laiku brīvā dabā, doties uz lielveikalu, kas atrodas netālu no dzīvesvietas, un, protams, iepazīties ar citiem cilvēkiem. Tādēļ RC ZELDA atbalsta persona sazinājās ar sociālo pakalpojumu sniedzēju pēc Ričarda ģimenes pieprasījuma un lūdza steidzami sazināties ar ģimeni un mainīt radušos situāciju.

1.2. Antona stāsts

Antons ir vīrietis ar garīgās veselības traucējumiem. Viņa galvenais mērķis bija atjaunot savu rīcībspēju, lai varētu dzīvot kā pilntiesīgs sabiedrības loceklis, turpināt iesāktās studijas un uzsākt darba gaitas. Bija skaidrs, ka Antonam ir nepieciešams atbalsts lēmumu pieņemšanā, īpaši jautājumos, kas saistīti ar finansēm un rūpēm par dzīvokli, taču tas nenozīmēja, ka ir jāieceļ īpašs aizgādānis, kas pieņemtu lēmumus viņa vietā. Plānošanas procesa mērķis bija noteikt Antona prasmes, talantus un atbalsta tīklu, kā arī pierādīt tiesai, ka, atjaunojot Antona rīcībspēju, viņš var dzīvot sabiedrībā.

Tā kā Antons dzīvoja citā pilsētā, plānošanas procesa laikā radās zināmi sarežģījumi. Iespējams, visgrūtāk bija izveidot Antona atbalsta tīklu. Šādi tas izskatījās plānā:

Pēc ilgāka laika RC ZELDA atbalsta personas pamanīja, ka cilvēks, kas Antonam sniedz vislielāko atbalstu, atrodas šīs kartes apļa ārpusē. Tas bija viņa brālis Oļegs, ar kuru Antonam bija sarežģītas attiecības, tomēr viņš nekad viņu nepievīla un vienmēr rūpējās par viņu. Kartes centrā Antons bija ierakstījis savu līgavu Daci un viņas dēlu Mārtiņu. Vēlāk viņš daudz stāstīja par to, kas viņam ir svarīgi: nodibināt ģimeni un veidot romantiskas un uzticības pilnas attiecības ar sievieti, kuru viņš apbrīno. Tomēr drīz sapratām, ka, visticamāk, Dace un Mārtiņš ir viņa iedomātā nākotne, nevis īstenība. Mēs izlēmām nemēģināt pārliecināt Antonu par realitāti – pirmkārt, viņa karte attēloja pastāvošo uzticības līmeni starp viņu un brāli, un, otrkārt, tā parādīja, kas viņam dzīvē ir vissvarīgākais.

Bija vēl kāda ar Antonam pietuvinātajām personām saistīta lieta: citu viņam svarīgo faktu starpā bija arī norādīts: “citi cilvēki un iespēja palīdzēt viņiem sarežģītās situācijās, būt uzticamam un atbildīgam attiecībās”. Tā bija gan Antona stiprā puse, gan vienlaikus arī radīja problēmas viņa rīcībspējas izskatīšanas tiesas procesā – viņu viegli varēja pakļaut, un viņš bija gatavs atdot visu naudu un ņemt kredītu savā vārdā, lai palīdzētu citiem cilvēkiem. Bija svarīgi saprast, ka viņam ir ļoti būtiski palīdzēt cilvēkiem, tomēr vienlaikus bija skaidrs, ka viņš ir jāinformē par iespējamajiem riskiem un iespējamo aizsardzību. Lai arī kā, Antonam bija skaidrs priekšstats par to, no kādām personām viņš vēlas saņemt palīdzību.

Kādas rakstura īpašības piemīt tām atbalsta personām, kuru sadarbība ar mani ir visveiksmīgākā?

1. Profesionalitāte, gudrība, inteliģence
2. Augsti ētiskie standarti
3. Piekļābība
4. Spēja atbildēt par savu rīcību un godīgums pret sevi

Kopā ar Antonu mēs izlēmām pievienot plānam drošības jeb aizsargpasākumu tabulu. Tā gan noderētu viņam pašam, gan būtu iesniedzama tiesā kā pierādījums tam, ka viņa dzīvē ir pietiekami daudz uzticamu personu, tostarp speciālistu, pie kuriem viņš lēmumu pieņemšanas procesā var vērsties pēc padoma un atbalsta, īpaši saistībā ar naudas un kredītu jautājumiem.

1.3. Sofijas stāsts

Sofija ir jauna sieviete ar intelektuālās attīstības traucējumiem. Viņa nesen ir atjaunojusi savu rīcībspēju, un pašreizējās plānošanas mērķis bija saistīts ar atbalstīto lemtspēju saistībā ar izglītību un turpmāko karjeru. Situāciju sarežģīja vairāki konflikti viņas ģimenē, jo tuvinieki viņu uztvēra drīzāk kā bezatbildīgu personu, kas nevar un nedrīkst dzīvot patstāvīgi. Tomēr ģimene arvien rūpējās par viņu, un visi tuvinieki labprāt palīdzēja plānošanas procesā.

Ļoti vērtīga bija informācija, ko sniedza kāda Sofijas radiniece. Plāna veidošanas gaitā viņa pastāstīja, ka visvairāk Sofijā apbrīno viņas šūšanas prasmes un ka šī nodarbe Sofijai ir ļoti svarīga. Vēlāk Sofija tam piekrita, sakot, ka labprāt izvēlētos šūšanu par savu nākotnes profesiju. Tomēr, raksturojot sevi un to, kas viņai ir svarīgi, Sofija vairākkārt atkārtoja, ka vēlas apgūt jaunas, daudz sarežģītākas zināšanas, piemēram, astronomiju. Viņas tuvinieki gan teica, ka tā būtu laika izšķiešana, un viņai vajadzētu apgūt profesiju. Plāna ietvaros aizpildot tabulu par negatīvām un pozitīvām lietām dzīvē, kļuva skaidrs, kāds ir Sofijas uzskats un kādi ir viņas tuvinieku uzskati.

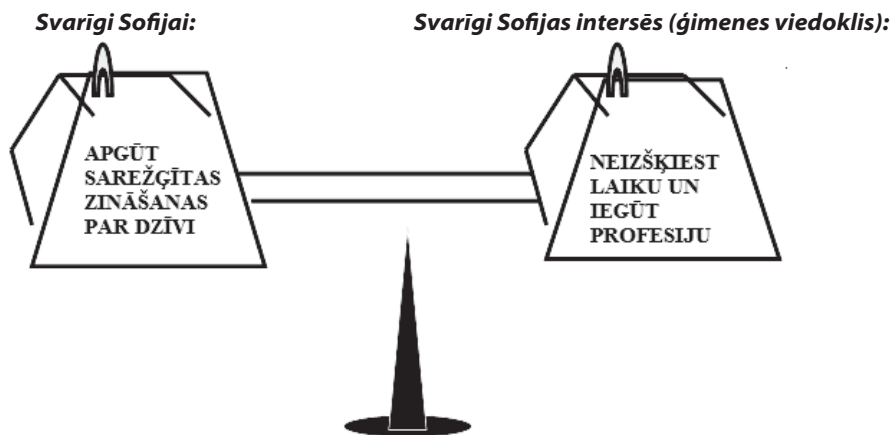
Sofijas uzskats – pozitīvais viņas dzīvē, kam ir jēga:

- Apgūt sarežģītas zināšanas

Citu personu uzskats – negatīvais viņas dzīvē, kam nav jēgas:

- Apgūt kaut ko, ko Sofija nespēj saprast

Vēlāk izrādījās, ka tieši šis domstarpības ir galvenais ģimenes konfliktu cēlonis. Sofijai sarežģītu zināšanu apgūšana bija tiešā veidā saistīta ar viņas pašcieņu – viņa tikko bija pabeigusi skolu pēc ilga mācību procesa pārtraukuma un nevēlējās, lai viņu līdzīgi klasesbiedriem uzskatītu par “bērnu – invalīdu” – viņa bija pieaugusi sieviete. Vienlaikus viņas tuvinieki sprieda ļoti praktiski – Sofijai pēc iespējas ātrāk ir jāiegūst profesija, jo viņa ir pieaudzis cilvēks un visi tuvinieki, kas atbalsta viņu finansiāli, jau ir gados veci.

Lielākoties Sofijas lēmumu pieņemšanas procesa ietvaros tika strādāts pie tā, lai atrastu līdzsvaru starp to, kas viņai ir svarīgi un kam ir nozīme viņas dzīvē, kā arī risinātu sarunas ar viņas ģimeni. Tā rezultātā mēs palīdzējām iekārtot Sofiju tādās dabaszinības un matemātikas nodarbībās, kas bija saistītas ar Sofijas ikdienu un informācijas uztveres iespējām – naudas skaitīšana un mēneša budžeta plānošana, laika apstākļu izskaidrošana, izpratne par to, cik garš un plats audums viņa ir jāpērķ, lai šūtu. Šīs zināšanas aptuveni atbildēja tam, ko viņa uzskatīja par “sarežģītām zināšanām par dzīvi”, un bija piemērotas viņas viedoklim par to, kāda izglītība ir jāiegūst pieaugušai sievietei, kura pārvalda lielāko daļu no savas dzīves aspektiem.

1.4. Viktorijas stāsts

Viktorija ir jauna sieviete ar garīgās veselības traucējumiem. Kad sākām sadarboties ar Viktoriju, viņa bija stāvoklī un bija tikko pārtraukusi lietot psihiatra ieteiktos medikamentus. Viņa vēlējās paturēt bērnu un dzīvot savā ģimenē, tādēļ saprata, ka viņai grūtniecības laikā un pēc bērna piedzimšanas būs nepieciešams emocionālais atbalsts. Plānošanas procesa laikā mēs kopā ar Viktoriju izrunājām to, kā citi var sniegt viņai atbalstu. Viktorija atcerējās, kuri cilvēki ir izturējušies pret viņu labi un kā viņu rīcība bija ietekmējusi viņas dzīvi. Tālāk parādīts, kā šī informācija tika izmantota, veidojot plānu.

Kas citiem ir jāzina vai jā dara, lai mani atbalstītu

1. Es esmu ļoti emocionāla. Man ir svarīgi paust savas emocijas. Es vēlos, lai mani kāds uzklausu un palīdz tikt galā ar emocijām, kas saistītas ar:
 - attiecībām ar vīru;
 - grūtniecību;
 - iedzīvošanos jaunajā mājvietā.
2. Svarīgi, lai persona, kura mani atbalsta, ir atvērta, un nav pārāk kritiska.
3. Svarīgi, lai akūtas krīzes gadījumā manā rīcībā tiktu pamanītas krīzes pirmās pazīmes.
4. Man ir nepieciešama profesionāla palīdzība – zināšanas par bērna aprūpi un bērnu audzināšanu.
5. Man ir nepieciešams atbalsts lēmumu pieņemšanā, kas saistīti ar finansēm un nākamo dzīvesvietu – lai kāds palīdz veikt maksājumus internetbankā.

Vēlāk mēs sapratām, ka vislielākais atbalsts ir nepieciešams garīgās veselības jomā – Viktorijai dzīves apstākļu dēļ bija augsts akūtas krīzes risks. Vairums gadījumu, kad viņa lūdza mūsu atbalstu lēmumu pieņemšanā, bija saistīti ar gandrīz kritiskām situācijām (vardarbība ģimenē, draudi atņemt bērnu).

Pēc tam, kad Viktorija pārcēlās dzīvot uz atbalsta centru jaunajām māmiņām un viņai piedzima bērns, viņa piedzīvoja pēcdzemdību psihozi, kas, iespējams, nebūtu noticis, ja atbalsta personas būtu mācējušas labāk atpazīt akūtas krīzes pazīmes. Šī iemesla dēļ esam izveidojuši krīzes pirmo pazīmju sarakstu, kas varētu norādīt, ka ir nekavējoties jāsniedz psihiatra palīdzība. Šo sarakstu palīdzēja izveidot arī atbalsta centra darbinieki, kurā mitinājās Viktorija ar bērnu. Viņu sniegtā informācija tika pievienota plānam, ko izmantos gan Viktorija, gan atbalsta personas un speciālisti.

Pirmās pazīmes Viktorijas akūtas krīzes gadījumā:

- gaušanās;
- bezmiegs;
- raudāšana;
- kritizēšana;
- negatīvisms;
- domu formulēšanas problēmas (nesakarīga runāšana);
- saasināta situācijas uztvere;
- problēmas ar personisko higiēnu.

Ja pamanāt šīs pazīmes, sazinieties ar psihiatru!

Tagad ir skaidrs, ka savlaicīga krīzes pazīmju atpazīšana un reaģēšana uz tām ir labākais veids, kā sasniegt galveno Viktorijas plāna mērķi – lēmumu dzīvot savā ģimenē: ja Viktorijai nav jādodas uz slimnīcu un viņas veselības stāvoklis tiek kontrolēts vislabākā iespējamajā veidā, viņa var dzīvot kopā ar bērnu un saglabāt ģimeni.

1.5. Arta stāsts

Arta plāna galvenais mērķis bija skaidrs jau no paša sākuma – šis jaunais vīrietis, kuram bija intelektuālās attīstības traucējumi, ļoti vēlējās izkļūt no institūcijas, kurā viņš dzīvoja. Viņš vēlējās dzīvot sabiedrībā vai, ja tas nebūtu iespējams, vismaz pārcelties uz citu institūciju, jo pašreizējā dzīvesvietā sistemātiski tika pārkāptas viņa cilvēktiesības. Lai Artis varētu sasniegt savu mērķi, viņam bija nepieciešams juridisks atbalsts, kā arī bija jāiemācās lasīt un rakstīt, galvenokārt tādēļ, ka viņam bija jāiepazīstas ar visu ar sevi saistīto rakstisko informāciju.

Ši iemesla dēļ Arta plānā tika iekļautas lasītprasmes nodarbības ārpus institūcijas – viņš izrādīja lielu vēlmi tās apmeklēt katru nedēļu. Mēs sazinājāmies ar institūcijas darbiniekiem, lai pārliecinātu viņus, ka Artim reizi nedēļā ir jādodas uz šīm nodarbībām. Tomēr katru reizi jaunais vīrietis nokavēja nodarbību. Turklāt viņš bieži bija ļoti miegains un neuzrādīja mācībās progresu. Visvienkāršāk bija uzskatīt, ka Artis ir slinks un nevēlas mācīties. Analizējot situāciju, mēs daudz runājām par Arta labu dienu un sliktu dienu institūcijā un to, kas darbojas un nedarbojas, tādēļ sapratām, ka vidē, kurā Artis dzīvoja, ikdienas rutīna bija kā apburtais loks.

Arta ikdiena

Medikamentu blakņu dēļ Artis katru dienu ceļas ļoti vēlu. Viņš nokavē brokastis, kad tiek izsniegti rīta medikamenti, kā arī visas rītam iepļānotās nodarbības vai aktivitātes. Ši iemesla dēļ viņš neievēro institūcijas noteikumus, un tas nozīmē, ka viņš ir jāsoda par nodarīto. Dodoties uz pusdienām, Artis saņem dubultu medikamentu devu – rīta un pusdienu. Pēc pusdienām Artis kļūst ļoti miegains, tādēļ ir apgrūtināta došanās uz darbu un strādāšana vai citu veicamo darbību izpilde. Enerģiju viņš atgūst tikai tad, kad jau ir par vēlu – vakaros un naktīs viņš paliek savā istabā un skatās televizoru. Viņš aizmiegt ap 3:00 naktī.

Kļuva skaidrs, ka medikamentu blakņu dēļ Artis nevar ievērot institūcijas noteikumus. Parastais soda mērs bija neļaut viņam pamest institūciju. Tieši iespēja doties prom no institūcijas iepriecina Arti visvairāk – dzīve institūcijā viņu vienmēr garlaiko, vairākums viņam svarīgo lietu ir saistītas ar dzīvi ārpus institūcijas: drauga satikšana, braukšana ar velosipēdu, laika pavadīšana brīvā dabā. Tas nozīmē, ka motivāciju mainīt situāciju bremsē rutīna. Viņš neko nespēj mainīt – arī medikamentu nelietošana ir noteikumu neievērošana, un neviens nepiekrīt pielāgot viņa medikamentu lietošanas plānu. Turklāt institūcijas darbinieki izsmēja Arti, kad uzzināja, ka viņš apmeklē rakstīšanas un lasīšanas nodarbības – viņuprāt, Artis bija slinks un nevarēja neko iemācīties, jo viņš nekad nebija apmeklējis nevienu institūcijas organizētu nodarbību. Visu šo iemeslu dēļ bija ievērojami samazinājusies Arta pašapziņa un ticība tam, ka kaut ko viņa situācijā var mainīt, līdz ar to bija samazinājusies arī viņa kopējā motivācija virzīties dzīvē uz priekšu.

Šis mazais pētījums par Arta ikdienas rutīnu palīdzēja mums saprast, ka toksiskā vide, kurā viņš dzīvoja, ietekmēja ne tikai viņa dzīvi institūcijā, bet arī ārpus tās, kā arī to, kā mēs varam uzlabot situāciju.

2. Īss apraksts kā personiskā stāsta ievads

Kā tika minēts iepriekš, īsos aprakstus vienas lapas garumā var izmantot dažādi. Parasti tie vienkāršā un kompaktā veidā atklāj vissvarīgāko informāciju par personu, tādējādi ir izmantojami kā plāna ievads vai ieteikums rīkoties.

2.1. Aleksandras – atbalsta personas – sociālās darbinieces personiskais stāsts

Uz personu vērsta plānošana var ietekmēt ne tikai to, kā atbalsta persona – sociālā darbiniece sazinās ar personu, bet arī visa dienesta vai organizācijas darbu. Uz personu vērstās pieejas apmācībās topošajiem koordinatoriem un atbalsta personām bieži tiek ieteikts vispirms izveidot savās komandās plānu un īsu aprakstu par sevi.

Kas citiem patīk Aleksandrai:

- uzcītīga;
- piedodoša;
- aizrautīga attiecībā uz lietām, kurām viņa tic;
- drosmīga, gatava izmēģināt jaunas lietas.

ALEKSANDRAS ĪSAIS APRAKSTS

Kas ir svarīgi Aleksandrai:

- ģimene;
- aktīvi iesaistīties darbībā;
- lai citi respektētu viņas robežas;
- dažkārt būt vienatnē;
- ekumjas filmas un grāmatas, angļu detektivstāsti;
- finansiāla neatkarība;
- iekšējais miers;
- sociālais taisnīgums un viņas sociālais darbs;
- kokapstrāde;
- citu cilvēku stāstu izpēti; ceļojumi uz kalniem vai šarantām, vecām pilsētām

Kā atbalstīt Aleksandru:

- vispirms pajautāiet, kas viņai ir nepieciešams, un pēc tam centieties palīdzēt; neiejaucieties;
- regulāri sazinieties ar viņu;
- reizēm uzdāviniet viņai piparmētru šokolādi;
- atgādiniet viņai, ka viņai darba laikā ir regulāri jāņem pauzes;
- aprunājieties ar viņu par grāmatām, kuras viņa pēdējā laikā ir izlasījusi un kuras viņai ir šķītušas intercesantas;
- ja viņa klepo, atgādiniet, ka viņai ir astma un ir jālieto medikamenti;
- ja tuvumā nav medikamentu, atgādiniet izelpot, nevis ieelpot.

Šo īso aprakstu izveidoja RC ZELDA atbalsta persona. Aleksandra bija kontaktējusies apmēram ar astoņiem vissvarīgākajiem viņas atbalsta tīkla dalībniekiem, lai apkopotu nepieciešamo informāciju. Tā kā Aleksandra nesen bija pārcēlusies uz dzīvi Latvijā no citas valsts, šāda īsa apraksta izveide palīdzēja viņai atkārtoti sazināties ar svarīgajām personām, kas viņu labi pazina, un sajūst viņu atbalstu un uzmanību, jo tas viņu spēcīnāja. Šajā aprakstā bija ietverta arī informācija par viņas veselību – pieminēta astma, ko viņa mēdza aizmirst. Ja plānošana nebūtu kolektīvs process, viņa nekad nebūtu iekļāvusi aprakstā šo informāciju, kaut gan tā varēja būt ārkārtīgi svarīga. Citiem vārdiem sakot, pateicoties uz personu vērsta pieejas izmantošanai un šajā apraksta izveidē, iekļaujot tajā vissvarīgāko informāciju, Aleksandra varēja pieredzēt, kā šādas apraksts var ietekmēt to personu dzīvi, kuriem nepieciešams vai kuri vēlas pieņemt svarīgus lēmumus par savu dzīvi – attiecībā uz veselību, dzīvesvietu u.c.

2.2. Vents– stāsta otra puse

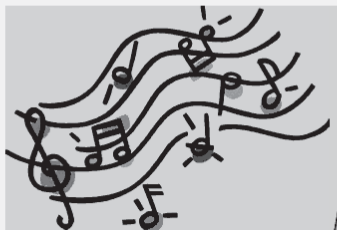
Vents ir jauns vīrietis ar intelektuālās attīstības traucējumiem. Viņš katru dienu jau daudzus gadus apmeklē dienas centru. Viņš ir ļoti garš un diezgan spēcīgs, jauks un jūtīgs cilvēks. Nesen šajā dienas centrā divi klienti bija iesaistīti konfliktā, kas ietvēra vardarbību. Pēc tam centra darbinieki nolēma, ka drošāk būs atbrīvoties no visiem “sarežģītajiem klientiem”, kas var būt potenciāli bīstami citiem, un Vents izskatījās pēc šāda cilvēka.

Ventam patika šis dienas centrs, un viņš vēlējās tur palikt, bet uz viņu vērsta spiediens pasliktināja šo situāciju. Lai atbalstītu Ventu un viņa ģimeni, mēs visi kopīgi sagatavojām uz personu vērstu plānu un īsu aprakstu, kurā parādīts, kā Ventu uztver viņa ģimene un draugi draudzīgā, nekaitīgā vidē. Šajā īsajā aprakstā tika atklāts, kāpēc Vents nav “potenciāli vardarbīgs klients”, kuram būtu jānododas prom no dienas centra. Tālāk plānā iekļauta visa nepieciešamā informācija par to, kas darbojas un kas atbalsta Ventu un kā to īstenot dienas centrā.

~ VENTA ĪSAIS APRAKSTS ~

Labais Ventis:

- sabiedrīks, māk sajūst cilvēku patieso dabu;
- muzikāls;
- ļoti patīk skriet;
- ļoti kārtīgs un tīrīgs;
- labprāt palīdz savai ģimenei;
- laba vizuālā atmiņa.

Kas ir svarīgi Ventim:

- tikt pieņemtam, pozitīva attieksme;
- klausīties mūziku, skatīties vecas filmas;
- pastaigas svaigā gaisā mežā kopā ar tuviniekiem, peldēšana jūrā;
- kārtība – visam jābūt savās vietās;
- tikt uzslavētam un motivētam, stimulētam veikt dažādas darbības;
- ēst un palīdzēt gatavot;
- pieskarties jaunām lietām un tās pasmarzot.

Kā atbalstīt Ventis:

- svarīgi, lai viņam līdzās būtu uzmanīga un mierīga persona, kas viņu pazīst un spēj ar viņu sazināties (vienoties);
- nedrīkst pacelt balsi, komandēt un likt kaut ko darīt;
- Ventis izbiedē nepatīkami (asi) un pēkšņi trokšņi;
- satraucošās situācijās ir būtiski viņu nomierināt, paglaudīt viņam muguru un stingri saņemt viņa roku;
- ir svarīgi viņu uzlavēt un stimulēt uz darbību;
- Ventis nedrīkst atstāt vienu uz ielas, kad tā ir jāšķērso – paņemiet viņu pie rokas;
- Ventim ir nepieciešama palīdzība, ejot vannā un uz tualeti;
- nodrošiniet iespēju klausīties mūziku vienatnē – tas viņu nomierina;
- vismaz reizi dienā ir nepieciešama pastaiga svaigā gaisā, atbalstiet rīta vingrošanu un sekojiet līdzī viņa svaram.

3. Andrejs – pilns plāns darbībā

Andrejs ir jauns vīrietis ar intelektuālās attīstības traucējumiem. Viņš dzīvo dzīvokli kopā ar savu ģimeni. Viņš nerunā, un pirms vairākiem gadiem attiecās iziet no dzīvokļa. Šī iemesla dēļ viņš neieguva izglītību, un viņa atbalsta tīkls ievērojami samazinājās. Andrejam ļoti patīk cilvēki un saziņa ar viņiem, viņam patīk arī gatavot ēst – viņš regulāri skatās TV pārraides par gatavošanu un lūdz tuviniekiem pagatavot ēdienu pēc receptēm, kuras viņš uzzina. Viņš bieži piedalās ēst gatavošanas procesā, kad notiek kādas ģimenes svinības, taču nekad negatavo viens. Viņa ģimene uzskata, ka Andrejam ir svarīgi iemācīties, kā par sevi parūpēties (gatavot sev vienkāršas maltītes, apģērbties, sakārtot istabu, nomazgāt traukus). Andreja vecāki bija meklējuši brīvprātīgo, kas varētu nākt apraudzīt Andreju, tomēr bija ļoti grūti atrast kādu, kas piekristu palikt ilgāku laiku, kam interesētu attiecību veidošana ar Andreju un kas saprastu viņa saziņas veidu.

Tika organizēta uz personu vērsta plānošanas tikšanās, kurā piedalījās Andrejs, viņa ģimene un RC ZELDA atbalsta persona – sociālais darbinieks. Tajā tika izlemts kā mērķi noteikt, ka atbalsta persona regulāri apmeklēs Andreju, lai palīdzētu viņam iemācīties gatavot un viņš varētu veidot komunikāciju ar kādu, kas nav viņa tuvinieks. Šo apmeklējumu laikā atbalsta persona mēģināja izveidot uzticības pilnas attiecības ar Andreju un vēlāk mēģināja izprast viņa rīcības nianšes, saziņas un lēmumu pieņemšanas veidu. Divos pirmajos apmeklējumos Andrejs nesazinājās ar atbalsta personu – viņš sēdēja blakusistabā vai tuvumā, taču neskatījās un neiesaistījās. Trešā apmeklējuma laikā Andrejs sāka gatavot. Viņš sekoja receptē sniegtajiem norādījumiem, taču darīja tikai to, kas viņam ļoti patika (piemēram, smalcināja un grieza šķēlītēs produktus, izmantoja blenderi). Vēlāk viņš sāka izpaust savu attieksmi pret dažādām darbībām (roku mazgāšana, sāls pievienošana), jokoja (pievienoja sastāvdaļas nepareizā secībā), izpauda vēlmes. Šie saziņas elementi ļāva skaidrāk saprast to, kā Andrejs var neatkarīgi vai ar kāda atbalstu pieņemt nelielus savas dzīves lēmumus un vai viņš var paust šos lēmumus vai savu attieksmi ģimenei un atbalsta tīklam.

Pateicoties šai sadarbībai, mēs apkopojām visu informāciju par Andreju uz personu vērsta plānā un, pamatojoties uz uzzināto, turpinājām meklēt viņam piemērotu skolotāju. Pašlaik mēs esam atraduši šādu personu. Viņa ir sākusi regulāri apmeklēt Andreju katru nedēļu un palīdz viņam attīstīt ikdienas prasmes.

Plānošana kopā ar Andreja ģimeni

Andreja Īss apraksts

Kas cilvēkiem patīk Andrejā

- Optimisms, pozitīva attieksme
- Ļoti patīk dzīvot rutinā un mierā
- Gandrīz vienmēr labs garastāvoklis
- Mīļš un jauks
- Pacietība
- Neatkarība un spēks
- Devīgums
- Spēja priecāties par mazām lietām
- Cilvēku pazišana

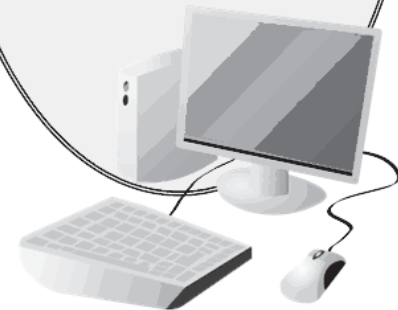

Kas ir svarīgi Andrejam

- Neiet ārā no sava dzīvokļa
- Komunikācija
- Spēles datorā
- Skatīties televizoru - kulinārijas raidījumus, filmas
- Klausīties mūziku
- Gatavot ēdienu
- Noteikti jāpārrunā dienas notikumi - gan gaidāmie, gan notikušie
- Lai varētu pierast pie jaunas personas, novērot viņu
- Sava privāta telpa, lai varētu slēpties, ja nevēlas komunicēt

Kā atbalstīt Andreju

- Nerunāt ātri un daudz
- Reizēm jāatkārto teiktais
- Sazinoties var izmantot fotoattēlus, zīmējumus, piktogramas
- Ir vajadzīga palīdzība pašaprūpē
- Vajadzīga palīdzība apģērbties, apaut kājas
- Apģērbam un rokām jābūt tīram
- Nevar komunicēt ar varu, bet Andrejs respektē stiprus un stingrus cilvēkus
- Ir vajadzīgs laiks, lai pierastu pie cilvēka, pirmās trīs tikšanās reizes viņš var tikai vērot, un šāda uzvedība neko neliecina par viņa spējām un vēlmēm
- Ja jūs saprotat, ka Andrejs skatās uz jums, labāk neskatīties viņam acīs, lai viņš pārbauda jūs savā drošajā vidē

Plānošana kopā ar Andreja ģimeni

Andreja plāns

1. plāna datums

23.04.2015

Datumi, kad plāns tika mainīts

10.07.2015, 01.08.2015, 28.09.2015, 20.12.2015

Kāds, jūsuprāt, būs ieguvums no šī plāna izmantošanas?

Nodarbības, kas varētu pilnveidot Andreja ikdienas prasmes (ēst gatavošana, sportošana u.c.) un komunikācijas prasmes. Atbalsts prasmju apgūšanas jomā. Atbalsta loka veidošana.

Kas palīdzēja izveidot šo plānu? (Kas sniedza informāciju?)

• Māte	• Aleksandra Pavlovska (RC Zelta atbalsta persona – sociālais darbinieks)	•
• Tēvs	• Ingūna Krātiņa (RC Zelta atbalsta persona – psiholoģe konsultante)	•
• Auklīte	•	•

Ar kurām personām vēl ir jāaprunājas?

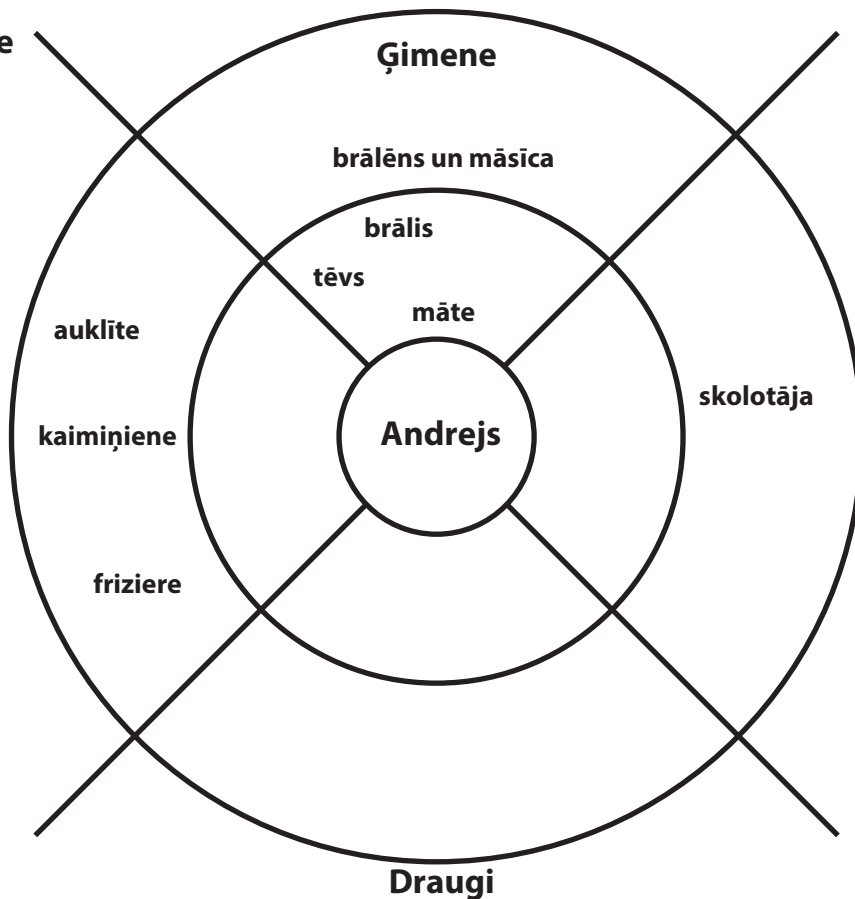
(Vai ir vēl citas personas, kuras var palīdzēt iegūt plašāku informāciju?)

• Ar kaimiņieni	•	•
•	•	•

Plānošana kopā ar Andreja ģimeni

**Andreja
Attiecību karte**

**Cilvēki,
kas
atbalsta
personu
mājās,
skolā,
treniņā**

**Cilvēki,
kuru
darbs
ir atbalstīt
personu
mājās un
citās
vietās**

Plānošana kopā ar Andreja ģimeni

Ievads — labais šajā personā

Kas citiem šajā personā patīk un tiek apbrīnots? Kādas labas lietas citi var pateikt par šo personu? Kā šī persona vēlas tikt iepazīstināta ar citiem?

<ul style="list-style-type: none">• Optimisms, pozitīva attieksme	Ko esam uzzinājuši?
<ul style="list-style-type: none">• Ļoti patīk dzīvot rutīnā un mierā	
<ul style="list-style-type: none">• Gandrīz vienmēr labs garastāvoklis	
<ul style="list-style-type: none">• Mīļš un jauks	
<ul style="list-style-type: none">• Pacietība	
<ul style="list-style-type: none">• Neatkarība	
<ul style="list-style-type: none">• Devīgums	
<ul style="list-style-type: none">• Spēks	
<ul style="list-style-type: none">• Spēja priecāties par mazām lietām	
<ul style="list-style-type: none">• Cilvēku pazišana	
<ul style="list-style-type: none">• Detaļu pamanīšana	
<ul style="list-style-type: none">•	
<ul style="list-style-type: none">•	

Plānošana kopā ar Andreja ģimeni

Kas personai ir svarīgi?

Ko jūs vēlaties citiem pastāstīt par lietām, kas ir svarīgas šai personai? Kuri cilvēki šai personai nozīmē visvairāk? Ko šī persona dara kopā ar šiem cilvēkiem? Kādas nodarbes (un lietas) dara šo personu priecīgu?

<ul style="list-style-type: none">• Neiet ārā no sava dzīvokļa	Ko esam uzzinājuši? <i>Andrejs nerunā (nav attīstīta runa), bet saprot gandrīz visu, ko viņam saka.</i> <i>Jūtas labāk un viss izdodas labāk, ja iepriekš ir izrunāts dienas plāns – gaidāmie notikumi.</i>
<ul style="list-style-type: none">• Svarīga komunikācija	
<ul style="list-style-type: none">• Spēles datorā	
<ul style="list-style-type: none">• Skatīties televizoru – kulinārijas raidījumus un filmas	
<ul style="list-style-type: none">• Klausīties mūziku	
<ul style="list-style-type: none">• Gatavot ēdienu	
<ul style="list-style-type: none">• Svarīgi zināt dienas plānu un pārrunāt notikumus - gan gaidāmos, gan notikušos	
<ul style="list-style-type: none">• Ja dzīvoklī ierodas ciemiņi, nepieciešams laiks, lai aprastu ar jauno situāciju. Dot iespēju novērot un pašam pieņemt lēmumu, kad uzsākt komunikāciju	
<ul style="list-style-type: none">• Sava privāta telpa, lai varētu slēpties, ja nevēlas komunicēt	
<ul style="list-style-type: none">•	
<ul style="list-style-type: none">•	

Plānošana kopā ar Andreja ģimeni

Kādas rakstura īpašības piemīt tām atbalsta personām, kuru sadarbība ar šo personu ir visveiksmīgākā?

Kādām rakstura īpašībām būtu jāpiemīt cilvēkam, kuru jūs izvēlētos darbam (piem., kā šīs personas lietas pārzinātāju, palīgu mājas darbos) ar atbalstāmo personu? Kas ir kopīgs cilvēkiem, ar kuriem šai personai patīk sadarboties? Vai ir bijuši kādi cilvēki, ar kuriem personai neizveidojās sadarbība? Kas viņiem bija kopīgs?

<ul style="list-style-type: none">• leinteresēts, ar vēlmi sadarboties	<p>Ko esam uzzinājuši?</p> <p><i>Andrejs ātri nogurst no monotonas darbības, nepieciešams pārslēgt uzmanību, piedāvāt citu nodarbi, pretējā gadījumā var atteikties sadarboties.</i></p> <p><i>Bet tajā pašā laikā nodarbībām nevajadzētu būt haotiskām, jābūt plānam.</i></p>
<ul style="list-style-type: none">• Pacietīgs un pārliecināts par savu darbību	
<ul style="list-style-type: none">• Mierīgs	
<ul style="list-style-type: none">• Atjautīgs, spēj improvizēt	
<ul style="list-style-type: none">• Organizēts	
<ul style="list-style-type: none">• Fiziski spēcīgs, aktīvs	
<ul style="list-style-type: none">•	
<ul style="list-style-type: none">•	
<ul style="list-style-type: none">•	
<ul style="list-style-type: none">•	

Plānošana kopā ar Andreja ģimeni

Kas ir jāzina vai jādara citiem, lai atbalstītu šo personu?

Kas ir jāzina tiem, kuri nodrošinās, lai atbalstītajai personai būtu tas, kas tai ir svarīgs, un tas, kam ir nozīme, lai šī persona būtu vesela un atrastos drošībā? Kas šiem cilvēkiem ir jāzina? Kā šī persona ir jāatbalsta mājās, darbā vai kopienā?

<ul style="list-style-type: none">• Uztver labāk, ja nerunā ātri un daudz• Reizēm jāatkārto teiktais• Sazinoties ar var izmantot fotoattēlus vai zīmējumus• Diezgan labi pazīst piktogrammas• Ir vajadzīga palīdzība personīgajā aprūpē (mazgāšanās, nagu griešana, bārdas skūšana)• Vajadzīga palīdzība apģērbties• Apģērbam jābūt tīram un sausam• Rokām jābūt tīrām• Nevar komunicēt ar varu, bet viņš respektē stiprus un stingrus cilvēkus• Ir vajadzīgs laiks, lai viņš pierastu pie cilvēka, pirmās trīs tikšanās reizes viņš var tikai vērot, un šāda uzvedība neko neliecina par viņa spējām un vēlmēm• Ja Andrejs vēro jūs, labāk nepievērst uzmanību, neskatīties viņam acīs, lai viņš pārbauda jūs savā drošajā vidē• Ja viņam ir slikta pašsajūta, tas var ietekmēt viņa uzvedību (nedara neko, ietiepiņš)••••	<h3>Ko esam uzzinājuši?</h3> <p><i>Andrejs pazīst piktogrammas, bet sazinoties tās neizmanto.</i></p>
--	---

Plānošana kopā ar Andreja ģimeni

Kas citiem ir jāzina vai jādara, lai persona būtu vesela un atrastos drošībā?

Vai šai personai ir kāda slimība vai īpašs medicīniskais stāvoklis, par ko būtu jāzina? Vai šai personai var būt nepieciešama palīdzība saistībā ar fizisko vai garīgo veselību?

- Ja notiek kaut kas neparedzēts, negaidīts vai liek darīt kaut ko pēkšņi, iepriekš nepabrīdinot – var satraukties un sadusmoties (aizcirst durvis, kaut ko nomest zemē, stipri saspiest roku iesaistītajai personai)

- Andrejam nepatīk
 - ja ir jāgaida,
 - ja runā ļoti skaļi,
 - skaļš troksnis,
 - ja jālieto plāksteri

- Andreju ir grūti pārliecināt kaut ko darīt, arī, ja tas ir viņa interesēs

-

-

-

-

Ko esam uzzinājuši?

Nepieciešama palīdzība medikamentu lietošanā.

Plānošana kopā ar Andreja ģimeni

Situācija	Personas rīcība	Ko tas varētu nozīmēt?	Ko vajadzētu darīt citiem?
Pirmā tikšanās reize	Paslēpj seju aiz rokām	Andrejam ir vajadzīgs laiks, lai pierastu pie jūsu klātbūtnes un jaunās situācijas, vai arī viņš ir noguris	Nogaidīt, ieturēt distanci
Jebkurā laikā	lešpert ar kāju, sēžot pie ēdamgalda	Vēlas, lai ar viņu runā, pievērš uzmanību	Veltīt Andrejam nedalītu uzmanību
Ja notiek kaut kas neparedzēts vai liek darīt kaut ko pēkšņi	Aizcērt durvis vai kaut ko nomet zemē	Uztraucies, sadusmojies	
Nodarbības laikā	Sēžot pie galda pieskaras ar kāju jūsu kājai	Andrejam kaut kas nepatīk – jūs esat pārāk tuvu vai viņam ir garlaicīgi	Virzīties prom, mainīt aktivitāti
Nodarbības laikā	Vairs neko nedara	Andrejam ir garlaicīgi, viņš pārbauda robežas, viņam ir slikta pašsajūta	Mainīt aktivitāti, parunāt, aicināt tēti. Ja tas nepalīdz, pabeigt nodarbību (nedarīt neko ar varu)
Nodarbības laikā	Neizpilda lūgumu darboties	Viņš domā, viņam vajag laiku vai arī viņam ir garlaicīgi	Mainīt aktivitāti, parunāt, pagaidīt – viņš pats var atsākt darboties
Nodarbības laikā	Andrejs saka jums: „Atā!”	Viņš ir noguris un vairs negrib darboties	Pateikt viņam „Atā!” un pabeigt nodarbību
Nodarbības laikā	Vairs neko nedara, ja istabā ienāk cits cilvēks (mamma vai tētis)	Viņš negrib, lai kāds redz, ko viņš dara, ir kautrīgs	Pagaidīt, kamēr cilvēks iziet no istabas, un vēl mazliet nogaidīt, lai Andrejs ir pārliecinājies, ka esat divatā
Pirmajā tikšanās reizē vai jebkurā laikā	Andrejs var jūs apkampt vai pieglausties	Viņš jūs ir pieņēmis, jūtas labi vai vēlas, lai jūs tagad dodaties prom	

Plānošana kopā ar Andreja ģimeni

Veicamo darbu saraksts, mērķi, rīcības plānošana

Ko jūs varat darīt, lai tiktu darītas tās lietas, kuras darbojas, lai arī turpmāk tās tiktu darītas un lai tiktu mainītas tās lietas, kuras nedarbojas? Ko citi var darīt, lai arī turpmāk tiktu darītas tās lietas, kuras darbojas, un lai tiktu mainītas tās lietas, kuras nedarbojas?

Vēlamais rezultāts

Veidot atbalsta loku, izmantojot lietas, kas viņam patīk, un galu galā atrast labu skolotāju, lai Andrejs turpinātu savas nodarbības, apgūstot ikdienas prasmes.

Apspriešana/pamatojums

Andrejs vēlas sazināties ar cilvēkiem, bet tagad dzīvo izolācijā. Tajā pašā laikā ir svarīgi, lai viņš attīstītu ikdienas prasmes.

Kas ir jādara?	Cik bieži?	Cik ilgi?	Kas ir atbildīgs?	Līdz kuram brīdim?
Gatavošanas nodarbības ar Andreju	1 r/nedēļā	2-3 stundas	Aleksandra	Kad mēs atradīsim skolotāju
Rakstīt Andrejam plānu			Ingūna	Kad mēs atradīsim skolotāju
Atrast skolotāju			Ingūna	

Vēlamā rezultāta apraksts

Datums: Komentāri:

01/12/2015 *Ir jauka un ļoti profesionāla skolotāja, kura dzīvo tuvumā un ir piekritusi apmeklēt Andreju katru nedēļu. Viņi galvenokārt strādā ar Andreja ikdienas prasmēm. Andrejs un viņa ģimene ir laimīgi.*

ZELDA

RESURSU CENTRS CILVEKIEM AR GARIGIEM TRAUCĒJUMIEM